

Risto Haverinen, Kirsikka Mattila,
Aleksi Neuvonen, Rinna Saramäki &
Otso Sillanaukee (toim.)

IHMINEN OSANA ELONKIRJOA

Luontosuhteet, luontokäsitykset ja
sivistys kestävyyskriisin aikakaudella

9.12.2021

Sitra muistio

© Sitra 2021

Sitowise ja Demos Helsinki

Työryhmä: Risto Haverinen, Kirsikka Mattila, Aleksi Neuvonen, Rinna Saramäki, Otso Sillanaukee

Tutkija-artikkelien kirjoittajat: Arto O. Salonen, Raisa Foster, Pihla Soinnunmaa, Risto Willamo, Leena Helenius, Charlotta Holmström, Anni Kaikko, Annika Nuotiomäki, Sami Keto, Jani Pulkki, Pauliina Rautio, Ilkka Ratinen, Hannele Cantell, Markku Oksanen, Sanna Lehtinen

Ihminen osana elonkirjoa

Luontosuhteet, luontokäsitykset ja sivistys kestävyyskriisin aikakaudella

ISBN 978-952-347-248-8 (PDF) www.sitra.fi

ISSN 2737-1034 (PDF) www.sitra.fi

Julkaisua koskevat tiedustelut: julkaisut@sitra.fi

Sitran muistiot ovat tulevaisuustyömme taustaksi tuotettuja sisältöjä.

Sisällys

Esipuhe	4
Tiivistelmä	6
Abstract	8
Sammanfattning	10
Osa 1: Muutoksen tuulia	12
1 Johdanto	13
2 Luontosuhde ja luontokäsitys muutoksessa	17
3 Sivistys antroposeenin aikakaudella	35
4 Johtopäätökset – kohti tulevaisuuden luontosuhdetta	43
Osan 1 lähteet	49
Osa 2: Tutkijoiden artikkelit	51
5 Irtoilemisesta merkitykselliseksi osaksi maailmaa	52
6 Voiko luonnosta tulla pois? Mikä on se luonto, johon olemme suhteessa?	65
7 Kuinka laajaa on laaja-alainen osaaminen? Rakentavan monilajisen vuorovaikutuksen sisällyttäminen opetussuunnitelmiin	80
8 Lasten ympäristöherkkyttä tukeva luontokasvatus kestävä elämäntavan perustana	93
9 Näkökulmia luontosuhteiden eriarvoisuudesta: Esimerkkinä vammaisten luontokokemukset ja luontosuhteet	103
10 Sivistys ja valistus luontosuhteessa	115
11 Kaupunkiluonto ja luonnon kauneuden muuttuva myytti	131
Liite 1. Muistioon haastatellut tutkijat ja asiantuntijat	143
Liite 2. Artikkeleja kirjoittaneiden tutkijoiden esittelyt	144

Esipuhe

Ekologinen kriisi haastaa suhdettamme luontoon ja ympäristöön ennennäkemättömällä tavalla. Vanhat ajattelumallit ovat kokemassa haaksirikon, koska ne tuntuvat ohjaavan meitä yhä syvemmälle katastrofiin.

Ekologisen jälleenrakentamisen kiireellisyys nousi Megatrendit 2020 -selvityksessä keskeisimmäksi tulevaisuutemme vaikuttavaksi tekijäksi. Vaikka ympäristötietoisuus on viime vuosina kasvanut, liittyvät keskeiset jännitteet edelleen toimien riittävyyteen ja vauhtiin. Kestävyysmurroksen tarpeellisuudesta puhuvat nyt kuitenkin jo monet yhteiskunnalliset toimijat.

Sitran Sivistys+-projektissa on alusta lähtien pohdittu, mitä laaja yhteiskunnallinen transformaatio oikeasti vaatii. Pysyvien muutosten aikaansaamisen kannalta on keskeistä ymmärtää, että pelkät käytännön elämäntapamuutokset tai teknologiset ratkaisut eivät yksinään ole tarpeeksi. Niiden lisäksi tarvitaan isoja rakenteellisia muutoksia – mutta nekään eivät toteudu kunnolla, ellemmme ole samalla valmiita tarkastelemaan myös arvojamme ja ihanteitamme. Ilman arvojen ja ihanteiden mukanaoloa transformaatio ei saavuta tarvittavaa syvyyttä ja pysyvyyttä.

Puhumme sivistyksestä, sillä sen avulla voimme viitata laajasti kaikkeen siihen, mitä syvä transformaatio vaatisi. Länsimaisessa sivistysihanteessa on kuitenkin ollut useita potentiaalisia aukkoja. Yksi niistä on ollut se, että perinteinen sivistyskäsite on ollut kovin vahvasti ihmiskeskeinen. Jotkut sen taustalla olleet ajattelijat ovat jopa kuvanneet sivistystä prosessina, jossa ihminen kasvaa irti luonnostaan. Onko tämä ihmisen ja luonnon erottava näkemys yksi syy siihen, miksi olemme nyt keskellä ekologista kestävyyskriisiä?

Luontosuhteen ja luontokäsitysten tarkempi tarkastelu on viheliäisten ekologisten ongelmien ajassa enemmän kuin paikallaan. Tähän selvityksessä on paneuduttu. Mukana on myös seitsemän tutkijoiden kirjoittamaa artikkelia, joiden kirjoittajat edustavat laajasti erityisesti ihmistieteitä. Käsitteet luontosuhde ja luontokäsitys saavat selvityksen sivuilla monipuolisen käsitteilyn. Keskeinen päätelmä on se, että käsityksemme luonnosta on muuttumassa ja tämän myötä myös luontosuhteemme on nyt murroksessa. Pitkään jatkunut ihmisen ja luonnon erottaminen toisistaan on tullut monesta syystä tiensä päähän. Sen sijaan, että puhutaan kahdesta toisistaan erillisestä asiasta, voisikin olla parempi puhua esimerkiksi yhteenkietoutuneisuudesta.

Sivistyksen käsite muodostaa artikkeleille viitekehyksen, joka tuo luontosuhteen tarkastelun mukaan keskusteluun elämäämme ja toimintaamme ohjaavista ihanteista. Selvityksen mukaan on tärkeää, että ”nykyajan sivistysihanne tukee myös edellytyksiä käydä rakentavaa keskustelua ympäristökriisiin liittyvistä suurista ja usein vaikeista kysymyksistä sekä niiden kytkeytymisestä erilaisiin luontosuhteisiin”. Lisäksi nostetaan esiin ajatus luontosivistyksestä, ”johon kuuluu paitsi kyky tiedollisesti tuntea luontoa, myös aktiivinen kiinnostus sen kokemiseen eri tavoin”.

Kiitokset Sitowiselle ja Demos Helsingille selvityksen tuotannosta, sen taustoittavan osan kirjoittamisesta ja tutkija-artikkelien kokoamisesta. Lämpimät kiitokset myös kaikille artikkeleja kirjoittaneille ja selvitykseen haastelluille tutkijoille.

Sitran tilaaman luontosuhdekyselyn tulokset julkaistaan yhtä aikaa tämän selvityksen kanssa. Toivomme, että suomalaisten luontosuhteet ja yhteiskuntakehityksen taustalla vaikuttavat luontokäsitykset nousevat nyt entistä monipuolisemmin julkiseen keskusteluun, ja että laajasti innostutaan pohtimaan aiheeseen liittyviä oletuksia ja jännitteitä kestävän tulevaisuuden näkökulmasta.

Helsingissä marraskuussa 2021,
koko Sitran Sivistys+-projektin puolesta

Vesa-Matti Lahti

johtava asiantuntija, ennakointi
Sivistys+-projekti

Tiivistelmä

Ekologinen kestävyyskriisi uhkaa ihmiskunnan tulevaisuutta. Joudumme arvioimaan luontosuhteemme uudestaan, jos haluamme löytää pysyviä ratkaisuja ilmastonmuutoksen ja luontokadon kaltaisiin viheliäisiin ongelmiin. Luontosuhteet ja luontokäsitykset sekä niiden yhteydet sivistykseen ovat tärkeitä pohdinnan aiheita tässä ajassa, sillä perustavanlaatuisimmat muutokset lähtevät liikkeelle arvojen, ihanteiden, uskomusten ja ajattelumallien tasolta.

Tämä muistio tarkastelee luontosuhteiden ja luontokäsitysten sisältöä sekä sitä, mitä mahdollisia vaikutuksia näiden muutoksilla on länsimaisen sivistysihanteemme kannalta nyt kestävyyskriisin keskellä. Muistio kokoaa yhteen eri tieteenaloilla käytävää luontosuhteita, luontokäsityksiä ja sivistystä koskevaa ajankohtaista keskustelua. Eri tieteenalojen tutkijat ovat kirjoittaneet ja kertoneet näistä aiheista tätä muistiota varten näkemyksiään, joita tekstissä peilataan keskeiseen tutkimuskirjallisuuteen ja ajankohtaiseen keskusteluun.

Elämme murroskautta, jossa ekologinen kriisi haastaa luontosuhteitamme ja käsityksiämme luonnosta. Viime aikoina on vahvistunut ymmärrys siitä, että ihmisellä on moraalinen vastuu myös tulevista sukupolvista ja muusta elonkirjosta. Tutkijoiden puheenvuoroista nousee esiin eräänlainen hämmennys ja uuden etsiminen, sillä ekologisen kriisin keskellä emme enää voi suhtautua luontoon vain esimerkiksi hyödyntämisen tai varjelun kohteena.

Murros heijastuu myös sellaiseen perinteiseen sivistyskäsitykseen, jossa ihminen ja luonto on nähty toisistaan erillisinä. Kestävyyskriisi on kyseenalaistanut tämän ajatuksen. Ihmisen ja luonnon suhdetta onkin ryhdytty tarkastelemaan nyt tavalla, joka poikkeaa ihmisen ja luonnon erilleen jakavasta kaksinapaisesta ajattelusta. Samalla meillä on nyt mahdollisuus uusien puhetapojamme ja käyttämiämme sanoja, jotta ne kuvastaisivat nykyistä paremmin ja syvemmin ihmisen kietoutuneisuutta planeettamme elonkirjoon.

Nykyisen tutkimustiedon valossa voi todeta, että ihminen on osa luontoa ja riippuvainen sen järjestelmästä. Kuitenkin sekä yhteiskunnat että yksilöt toimivat usein jopa tietoisesti tavoilla, jotka aiheuttavat luonnossa hyvin negatiivisia muutoksia. On alettu puhua antroposeenin aikakaudesta: ihmisen toiminta on nykyajassa niin isoa, että se vaikuttaa ja jättää pysyvät jäljet koko planeettaan ja sen järjestelmiin.

Tiedon ja toiminnan välillä on ristiriita, ja kestävyyskriisin pahenemisen välttämiseksi tarvittava yhteiskunnallinen transformaatio edistyy liian hitaasti. Syytä voi etsiä yhteiskuntiemme toiminnallisista luontosuhteista, jotka tukevat usein luonnon rajatonta hyödyntämistä. Saatamme yksilötasolla ymmärtää olevamme osa luontoa ja arvostaa erilaisia luontokokemuksia, mutta kestävyyssiirtymä edellyttää laajempaa yhteiskunnallista

ihanteiden ja järjestelmien puntarointia – tämä koskee myös sivistysihanteitamme. Muutos kohti kestävämpää luontosuhdetta edellyttää arvojemme ja koko maailmankuvamme uutta pohtimista.

Kasvava ymmärryksemme ihmisen vaikutuksista elonkirjioon muuttaa kokemustamme luonnosta ja luontosuhteitamme. Tämä ymmärrys velvoittaa meitä kunnioittamaan yhä enemmän erilaisia luonnonympäristöjä ja tukemaan luonnon monimuotoisuutta. Luonto on kaikkialla ja siihen voi jatkuvasti rakentaa suhdetta, hyvin erilaisista lähtökohdista ja erilaisin tavoin.

Nykyajassa sivistykseenkin olisi kuuluttava niin tiedollinen, yhteiskunnallinen, kokemuksellinen kuin moraalinenkin ymmärrys ihmisestä osana elonkirjoa. Hyvä tulevaisuus lepää ekologisen perustan varassa, jonka pohjalle sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja kestävä talousjärjestelmä voivat rakentua. Meillä saattaa myös olla opittavaa niiltä alkuperäiskansoilta, joilla on holistinen näkemys ihmisestä osana suurempaa kokonaisuutta.

Abstract

The ecological sustainability crisis threatens the future of humanity. We must reassess our relationship with nature if we want to find permanent solutions to wicked problems such as climate change and biodiversity loss. Nature relatedness and conceptions of nature and their linkages with Bildung are important topics for discussion at this time, because the most fundamental changes start at the level of values, ideals, beliefs and ways of thinking.

This report examines the content nature relatedness and conceptions of nature and the potential implications of these changes in terms of our Western ideal of Bildung amidst the sustainability crisis. The report brings together current debates on nature relatedness, conceptions of nature and Bildung in different disciplines. Researchers from different disciplines have written on and shared their insights into these topics for this report, which are reflected in the text by key research literature and current debates.

We are living in a time of transition, where the ecological crisis challenges our nature relatedness and understanding of nature. Recently, there has been a growing recognition that people also have a moral responsibility for future generations and biodiversity. A sort of a confusion and search for something new emerges from the researchers' contributions, because in the midst of an ecological crisis, we can no longer regard nature as a mere object for exploitation or conservation.

The transition is also reflected in the conventional idea of Bildung, seeing people and nature as separate. The sustainability crisis has challenged this notion. The relationship between people and nature is now being addressed in a way that departs from the bipolar mindset that separates them. We also now have an opportunity to renew the ways we speak and the words we use to better and more profoundly describe how people are intertwined with the biodiversity of our planet.

In light of current research, we can affirm that humans are part of nature and depend on its systems. But both societies and individuals often act, even knowingly, in ways that cause very negative changes in nature. We have started to talk of the Anthropocene Epoch have emerged: human activity is now so massive that it impacts and leaves a lasting imprint on the entire planet and its systems.

There is a mismatch between knowledge and action. The social transformation needed to avoid a worsening sustainability crisis is progressing too slowly. The reason can be found in the functional relationships between our societies and nature, which often support the unlimited exploitation of nature. At an individual level, we may understand that we are part of nature and appreciate different experiences of nature, but the sustainability transition requires a broader social deliberation of ideals and systems – including our Bildung ideals. The change towards more

sustainable nature relatedness connection demands a reassessment of our values and entire world view.

Our growing understanding of the human impact on biodiversity is transforming our experience of nature and nature relatedness. This understanding compels us to increasingly respect diverse natural environments and support biodiversity. Nature is everywhere and we can continually build relationships with it, from very differing starting points and in different ways.

In these times, Bildung should include a scientific, social, experiential, and moral understanding of humans as part of biodiversity. A good future depends on an ecological foundation on which social justice and a sustainable economic system can be built. We may also have lessons to learn from indigenous peoples who have a holistic view of humanity as part of a larger whole.

Sammanfattning

Den ekologiska hållbarhetskrisen hotar mänsklighetens framtid. Vi måste se över vårt förhållande till naturen om vi vill hitta bestående lösningar på tuffa problem, såsom klimatförändringen och förlusten av biologisk mångfald. Vår naturuppfattning och relation till naturen samt deras kopplingar till bildningen är viktiga tankeställare i vår tid eftersom de största förändringarna tar avstamp i våra värderingar, ideal, övertygelser och tankemodeller.

Denna utredning granskar våra naturrelationer och naturuppfattningar, vad de egentligen är och vilka effekter förändringar i dem kan ha på vårt västerländska bildningsideal i en tid då vi befinner oss mitt i en hållbarhetskris. Utredningen samlar ihop aktuell diskussion om naturrelationer, naturuppfattningar och bildning som pågår i olika vetenskapsområden. Forskare i olika discipliner har skrivit om sina tankar om dessa teman för denna utredning, och dessa tankar speglas mot den centrala forskningslitteraturen och den aktuella debatten i texten.

Vi lever i en brytningstid där den ekologiska krisen utmanar våra naturrelationer och uppfattningar om naturen. Under den senaste tiden har vi också fått en allt starkare uppfattning om människans moraliska ansvar för de kommande generationerna och hela den övriga levande naturen. Forskarnas texter förmedlar en sorts förvirring och en vilja att söka efter någonting nytt, då vi inte längre kan betrakta naturen enbart som ett objekt för skydd eller utnyttjande eftersom vi redan står mitt i en ekologisk kris.

Omvälvnigen utmanar också den traditionella bildningsuppfattningen, där människan och naturen ses som två separata företeelser. Hållbarhetskrisen har ifrågasatt denna tankemodell. Därför har relationen mellan människan och naturen på senare tid börjat studeras på ett sätt som avviker från den dikotoma modellen som skiljer åt människa och natur. Samtidigt har vi fått möjlighet att ändra på vårt sätt att tala och på de ord som vi använder, så att de bättre och djupare återspeglar människans roll i den biologiska mångfalden på vår planet.

I ljuset av den senaste forskningen kan vi konstatera att människan är en del av naturen och beroende av dess system. Trots det handlar både samhällen och individer – ofta helt medvetet – på sätt som orsakar ytterst negativa förändringar i naturen. Man har börjat tala om en ny epok, an-tropocen: människans verksamhet är i dag så alltomfattande att den påverkar hela planeten och dess system och lämnar bestående spår i dem.

Våra kunskaper och vår verksamhet står i konflikt med varandra, och den samhällsförändring som behövs för att förhindra att hållbarhetskrisen blir värre är för långsam. Orsakerna finns i de funktionella naturrelationer som råder i våra samhällen och som ofta stödjer ett obegränsat utnyttjande av naturen. På ett individuellt plan kan vi förstå att vi är en del av naturen och sätta värde på naturupplevelser av olika slag, men

hållbarhetsövergången förutsätter en mer omfattande överläggning av samhällets ideal och system – och detta gäller också våra bildningsideal. Utvecklingen mot ett hållbarare naturförhållande förutsätter dessutom att vi ser över och prövar om våra värderingar och hela vår världsbild.

Våra ökande kunskaper om människans inverkan på hela den levande naturen förändrar vår naturupplevelse och vår relation till naturen. Genom dessa kunskaper blir vi också skyldiga att visa allt större respekt för olika naturmiljöer och att värna om den biologiska mångfalden. Men natur finns överallt och det är möjligt att kontinuerligt förstärka relationen till den från mycket varierande utgångspunkter och på olika sätt.

I vår tid borde bildningen även omfatta en kunskapsmässig, samhälls- lig, erfarenhetsmässig och moralisk insikt om människan som en del av den levande naturen. En god framtid bygger på en ekologisk grund på vilken det är möjligt att bygga ett socialt rättvist samhälle och ett hållbart ekonomiskt system. De kan också hända att vi har mycket att lära av de ursprungsfolk som har en holistisk syn på människan som en del av en större helhet.

Työryhmä: Risto Haverinen, Kirsikka
Mattila, Aleksi Neuvonen, Rinna Saramäki
& Otso Sillanaukee

Osa 1: Muutoksen tuulia

1 Johdanto

Ihmisen suhde luontoon on tänä päivänä erityisen huomion kohteena. Ilmastokriisin hillitseminen ja luontokadon pysäyttäminen edellyttävät laajaa yhteiskunnallista muutosta, jonka myötä koko nykyinen kulttuurimme, toimintatapamme ja elämäntapamme ovat muutoksen kohteina. Muutosta kuvataan eri käsitteillä: puhutaan ekologisesta jälleenrakennuksesta, ekologisesta siirtymästä, kestävyys siirtymästä tai kestävyysmurroksesta. Näillä käsitteillä tarkoitetaan välttämätöntä siirtymää kohti kokonaisvaltaisesti kestävää yhteiskuntaa, joka kykenee toimimaan maapallon kantokyvyn rajoissa. Jotta tämä olisi mahdollista, ihmiskunta joutuu arvioimaan luontosuhteensa aivan uudelta pohjalta.

Luontosuhteessa ja sen linkittymisessä sivistykseen on paljon pohdittavaa. Sivistys on jo kauan määrittänyt suhdettamme muihin ihmisiin ja myös luontoon. On ajankohtaista kysyä, mikä on sivistyskäsitteemme vaikutus etsittäessä ratkaisuja aikamme suuriin haasteisiin. Yksi tähän liittyvä käsite on ollut ekososiaalinen sivistys (Salonen & Bardy 2015). Ekososiaalisen sivistyksen keskeinen ajatus on se, että ekologisen ympäristön on oltava kunnossa, ja vasta sitten voi syntyä kestävää sosiaalista ja taloudellista toimintaa. Tietoisuus aikamme vakavista ympäristöongelmista ja kasvava ymmärrys ihmisen ja luonnon vastakkainasettelun virheellisyydestä ovat paljastaneet, että ihmisellä on moraalinen vastuu myös tulevista sukupolvista ja muusta elonkirjosta. Tämän ymmärtämisen tulisi johtaa kestävään toimintaan niin yksilön kuin yhteiskunnan tasolla.

Sivistys elää aina ajassa ja on mukana muutoksessa (Miettinen 2020). Länsimainen sivistyskäsitteemme on pitkään perustunut ajatukselle ihmisen ja luonnon erillisyydestä. Ekologisen kriisin myötä ihmistieteissä, ja osin muillakin tieteenaloilla, on viime vuosina kyseenalaistettu tätä ajatusta. On syntynyt uusia lähestymistapoja ja tutkimusaloja, joilla ihmisen ja luonnon suhdetta tarkastellaan tavalla, joka poikkeaa perinteisestä ihmisen ja luonnon erilleen jakavasta kaksinapaisesta ajattelusta.

Tässä selvityksessä tarkastelemme muun muassa sitä, miten luontosuhde ja käsityksemme luonnosta ilmenevät sivistysihanteessamme, ja millaisessa muutoksessa tämä ihanne on kestävyyskriisin vuoksi. Johtoajatuksemme on, että luontosuhteiden ja -käsitteiden parempi ymmärtäminen voi osaltaan auttaa löytämään ratkaisuja kestävyyskriisiin. Muistio kokoaa yhteen ja luo kokonaiskuvaa eri tieteenaloilla käytävästä luontosuhteista, -käsitteistä ja sivistystä koskevasta ajankohtaisesta keskustelusta. Tavoitteena on avartaa ajatteluamme sivistyksen suhteesta kestävyys haasteisiin ja nostaa esille siihen liittyviä arvoja, ihanteita ja ajattelutapoja. Keskeistä on pohtia sitä, millaisen yhteiskunnallisen muutoksen äärellä tällä hetkellä olemme suhteessamme luontoon. Muistio koostuu eri tutkimusaloja edustavien tutkijoiden ja asiantuntijoiden artikkeleista ja haastatteluista sekä kirjallisista lähteistä.

Kokoamamme aineiston perusteella luontosuhteita ja -käsityksiä koskevan keskustelun teemat ja painopisteet ovat eri tieteenaloilla muuttumassa. Tämä ilmenee esimerkiksi tutkijoiden ja nuorten opinnäytetöiden tekijöiden aihevalinnoista. Vakiintuneiden tieteenalojen sisälle ja niiden välimaastoon on kehittynyt kokonaan uudenlaisia luontosuhdetta tai -käsityksiä tarkastelevia lähestymistapoja, esimerkkeinä vaikkapa ympäristö-, eläin- tai bioetiikka. Oulun yliopiston filosofian dosentti Kari Väyrynen (2020, 267) näkee vastaavan paradigman muutoksen tapahtuneen luonnontieteissä, joissa huomion kohteeksi ovat tulleet monimutkaiset luonnon eri tasojen vuorovaikutusprosessit ja se, missä rajoissa ekosysteemit ja ihmisyhteisöt voivat elää kestävässä tasapainossa muun luonnon kanssa. Tämä on merkinnyt uusien yhteysien avautumista ihmistieteiden ja luonnontieteiden välille, esimerkkinä ihmisekologian ja sosiobiologian kaltaiset uudet alat.

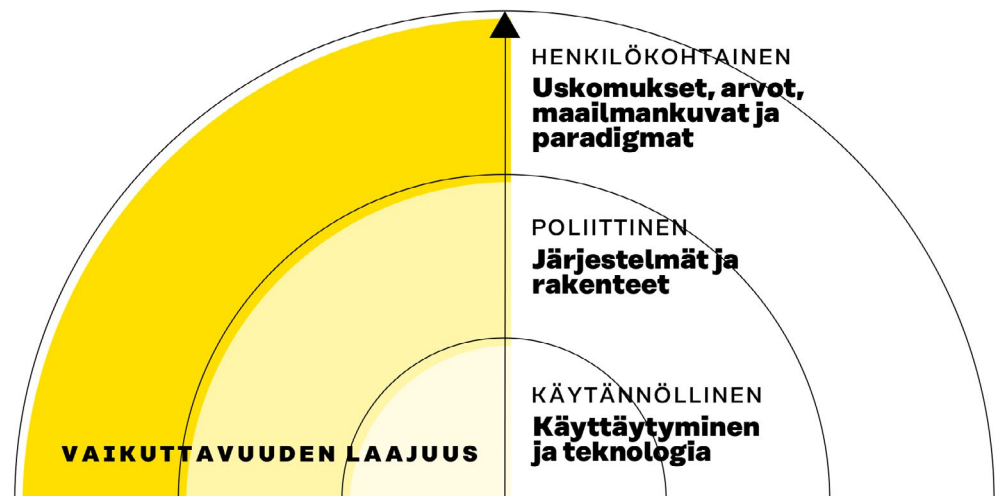
Selvitykseemme haastatellut tutkijat näkevät tieteenalojen välisen yhteistyön korostuvan kestävyyskriisin myötä entisestään. Esimerkiksi humanististen ja luonnontieteellisten alojen tutkijat tekevät jopa tottuneesti nyt yhteistyötä, mitä aikaisemmin saatettiin pitää poikkeuksellisena. Ratkaisujen etsiminen aikakaudellemme tyypillisiin niin sanottuihin viheliäisiin ongelmiin edellyttääkin tieteenalarajojen ylittämistä. Uudet lähestymistavat kyseenalaistavat tieteissä perinteisesti vallinneita käsityksiä ihmisen ja luonnon suhteesta. Tutkijoiden kirjoituksista, haastatteluista ja kirjallisesta lähdeaineistosta välittyy selkeä viesti murroskaudesta, jolla joudumme arvioimaan luontosuhteitamme ja käsityksiämme uudella tavalla.

Ilmastokriisi ja luontokato ovat esimerkkejä viheliäisistä ongelmista, jotka edellyttävät laaja-alaista tarkastelua. Viheliäisellä ongelmalla tarkoitetaan vaikeasti määriteltävää, kompleksista ongelmaa, jolle ei ole yksiselitteistä ratkaisua, ja johon sisältyy usein voimakkaita arvostiririitoja ja epävarmuutta. Tällaisten ongelmien ymmärtämiseksi ja ratkaisemiseksi tarvitsemme eri tieteenalojen näkökulmia yhdistävää tietoa ja arvostiririitojen rakentavaa tarkastelua. (Cantell, Aarnio-Linnanvuori & Tani 2020, 145–146.)

Ilmastokriisi ja kiihtyvä luontokato tuovat yhteiskunnallisen muutoksen eli transformaation tarpeen vääjäämättä eteemme. Sitran Megatrendit 2020 -päivitys (Dufva 2020) korostaa ekologisen jälleenrakennuksen kiireellisyyttä. Kyse ei ole vain teknologisesta muutoksesta, vaan muutos ulottuu paljon laajemmalle yhteiskuntaan. Yhteiskunnallinen muutos voi tapahtua ainakin kolmella tasolla, joiden vaikuttavuuden laajuus vaihtelee (kuva 1). Muutokset kuvan sisimmällä kehällä, ihmisten käyttäytymisessä ja uuden teknologian käyttöönottamisessa, ovat näistä käytännönläheisimpiä. Toisella kehällä tai tasolla on kyse muutoksista yhteiskunnan rakenteissa ja poliittisessa järjestelmässä. Kolmannella yhteiskunnallisen muutoksen tasolla on kyse arvojen, ihanteiden, maailmankuvien ja paradigmojen muutoksista. (Laininen 2018, O'Brien & Sygna 2013, Lahti & Mero 2020.)

Kuva 1. Transformaation kehät (mukaillen: Laininen 2018, O'Brien & Sygna 2013; Sharma 2007. Lähde: Lahti & Mero 2020).

YHTEISKUNNALLISEN TRANSFORMAATION KEHÄT

Käyttäytymisen ja teknologian muutoksilla voimme osaltaan vaikuttaa kestävyyskriisiin, joskaan ei niin laajasti kuin kahdella ulommalla kuvassa esitetyllä tasolla. Muutokset yhteiskuntajärjestelmien ja rakenteiden tasolla vaikuttavat ensimmäistä tasoa laajemmin. Laajimmat ja perustavanlaatuisimmat vaikutukset tapahtuvat arvojen, ihanteiden, uskomusten ja ajattelumallien tasolla. Muutokset näissä mahdollistavat perustavanlaatuiset muutokset myös sisemmillä kehillä ja ohjaavat toimintaa kohti uusia päämääriä. Esimerkiksi globaali talousjärjestelmämme perustuu osaltaan uskokselle ikuisen kasvun mahdollisuudesta. Nykyisen talouden rakenteet näkevät luonnon lähinnä resurssina ja arvokkaana taloudellisen arvon kautta. Tämä heijastuu ihmisten kuluttamiseen ja muuhun käyttäytymiseen. Etsiessämme ratkaisuja kestävyyskriisiin on tärkeää vaikuttaa myös uskomuksiin, arvoihin, ihanteisiin, maailmankuviin ja ajattelutapoihin. (Laininen 2018, O'Brien & Sygna 2013, Lahti & Mero 2020.)

Merkittäväksi kestävyyskriisin taustalla vaikuttavaksi tekijäksi on viimeaikaisissa tutkimuksissa (esim. Aaltola 2020, Schuurman & Räsänen 2020, Oksanen 2012) ja myös tämän selvityksen artikkeleissa tunnistettu länsimaissa pitkään vallinnut käsitys luonnosta ja ihmisestä toisistaan erillisinä. Ihminen on nähty subjektina ja luonto lähinnä ihmistoiminnan kohteena (ks. esim. Pihla Soinnunmaan ym., Markku Oksasen sekä Arto O. Salosen ja Raisa Fosterin artikkelit tässä julkaisussa). Ihmisen perustavanlaatuisen yhteys luontoon ja riippuvuus siitä on hämärtynyt. Voidaan sanoa, että ihmiskunnan tulevaisuus on siksi ollut kestävämmällä pohjalla. Monien tutkijoiden mielestä tämä antroposentrinen perinne on tuottanut nykyisen kestävyyskriisin (ks. Oksanen 2012, 160). Luontosuhteidemme ja -käsityksiemme parempi ymmärtäminen voi antaa meille paremmat edellytykset löytää ratkaisuja ilmastokriisin tai luontokadon kaltaisiin viheliäisiin ongelmiin.

Selvityksemme koostuu luontosuhteeseen perehtyneiden tutkijoiden ja asiantuntijoiden artikkeleista ja niitä edeltävästä taustoittavasta osasta. Tämän taustoittavan osuuden luvussa 2 tarkastelemme erilaisia luontosuhteita ja -käsityksiä ja sitä, miten ne kestävyyskriisin takia ovat muuttaneet. Luvussa 3 pohdimme, millä tavoin luontosuhteet ja -käsitykset linkittyvät sivistykseen ja jäsenämme uudenlaisen sivistysihanteen lähtökohtia. Luvussa 4 esitämme koko selvityksemme johtopäätökset.

2 Luontosuhde ja luontokäsitys muutoksessa

2.1 Ihminen osana luontoa – erilaiset luontosuhteet ja -käsitykset

Käytämme tässä selvityksessä käsitteitä luontosuhde ja luontokäsitys. Puhumme molemmista yleensä monikossa korostaaksemme sitä, että kumpiakin on aina ollut monia erilaisia. *Luontokäsityksellä* tarkoitamme ihmisen ja eri instituutioiden tiedollisia käsityksiä luonnosta ja tietopohjaista suhdetta luontoon. *Luontosuhde* puolestaan sisältää luontokäsityksen ohella kokemuksellisen, emotionaalisen ja toiminnallisen suhteen luontoon ja ihmisyyhteisöihin (ks. Markku Oksasen artikkeli tässä julkaisussa). Luontosuhde voi ilmetä sekä subjektiivisena että erilaisten instituutioiden tasolla.

Luontosuhdetta voi myös kritisoida käsitteenä, kuten on tehnyt muun muassa filosofi Markku Oksanen artikkelissaan tässä julkaisussa. Luontosuhteesta puhuminen voi ylläpitää erottelua ihmisen, muiden eläinten ja ylipäättään elonkirjon välillä. Näyttää siltä, että ekologisen kestävyyskriisin keskellä tarvitsemme uudenlaista käsitteistöä, joka kuvaa entistä tarkemmin suhdettamme elonkirjoon. Tämän selvityksen artikkelissaan tutkijat Arto O. Salonen ja Raisa Foster puhuvat *kietoutuneisuudesta*, jonka voi ymmärtää luontosuhdetta kokonaisvaltaisemmaksi maailmaan kuulumiseksi. Kietoutuneisuus viittaa ihmisen ja muun luonnon erottamattomuuteen (ks. myös Pihla Soinnunmaan ym. artikkeli tässä julkaisussa).

Luontosuhteet ja -käsitykset muuttuvat ajassa ja elävät yhteiskunnan mukana heijastaen näkemyksiämme ihmisen asemasta maailmassa. Jo 1960-luvun ympäristöongelmia ja ekologista kriisiä koskeva tieteellinen keskustelu kyseenalaisti tavan käsitteellistää ihmisen ja luonnon suhde niin, että ihminen on subjekti tai toimija, ja luonto on hiljainen osapuoli tai toiminnan kohde. Jo silloin nähtiin syvästi ongelmallisena ihmisen irrallisuutta luonnosta painottava puhumisen ja ajattelun tapa. Luontosuhteiden ja -käsitysten laaja kirjo ulottuu alkuperäiskansojen ja länsimaalaisten luontosuhteista- ja käsityksistä eri uskontojen luontosuhteisiin ja -käsityksiin. Luontokäsitysten erilaisuus näkyy esimerkiksi siinä, miltä osin tai missä suhteessa ihmisen on ajateltu olevan osa luontoa tai siitä erillinen.

Lyhyt katsaus länsimaiseen luonnon aatehistoriaan kertoo, että esimerkiksi antiikin aikoina ihminen käsitettiin osaksi luonnon suurta kaikenkattavaa järjestystä. Tuolloin ihmiselämän tavoitteisiin kuului samastuminen luonnon harmoniaan, jonka luonnonlakien alaisuudessa kaikki maailmassa elivät. Keskiajalla luonto nähtiin ennen kaikkea Jumalan luomana järjestelmänä ja suunnitelmallisen luomistyön tuloksena. Uuden ajan kynnyksellä tieteellisen vallankumouksen ja mekanistisen maailmankuvan myötä länsimaisen ihmisen luontosuhde muuttui edelleen. Ihminen alettiin nähdä luonnosta erillisenä, ja tämä käsitys vapautti hänet käyttämään luontoa

tarpeidensa ja halujensa mukaan. Siten ihminen erotettiin luonnosta ja luonnon käsite muuttui edustamaan kaikkea sitä, mitä ihminen ei ollut aikaansaanut tai muuttanut. (von Wright 1981, Williams 1980, Ahosen 1997 mukaan.)

Jako ihmiskeskeiseen ja luontokeskeiseen ajattelutapaan on tyypillinen, kun puhumme siitä, miten suhtaudumme luontoon ja sen käyttöön. Esimerkiksi luontoarvoja on tarkasteltu ihmislähtöisten tai luonnon omien arvojen näkökulmasta (Pietarinen 2000, 38–54). Ihmisen suhtautumisessa luontoon voidaan erottaa neljä erilaista perusasennetta: utilismi, humanismi, mystisismi ja primitivismi (Pietarinen 1987). Nämä voidaan nähdä historiallisten maailmankatsomusten ja aatesuuntien pohjalta tehtynä jaotteluna.

Utilismi tarkoittaa hyötyajattelua, jossa hyöty yleensä viittaa johonkin mitattavaan suureeseen kuten rahaan tai materiaalin määrään. Tässä ihmiskeskeisessä asennoitumistavassa luonto on olemassa vain ihmistä varten ja ihmisellä katsotaan olevan rajaton oikeus käyttää luontoa ja luonnonvaroja tuotantotoimintaan ja hyvinvoinnin lisäämiseen. Tehokas hyödyntäminen vaatii jatkuvaa teknologian kehittämistä. Äärimmilleen viety utilismi voi kuitenkin kääntyä itseään vastaan silloin, kun vakavat ympäristöongelmat uhkaavat ihmisen hyvinvointia ja siihen kuuluvaa terveellistä, turvallista ja onnellista elämää. (mt.)

Humanismi on niin ikään ihmiskeskeinen asenne, joka pyrkii edistämään ihmisen ja yhteiskunnan henkistä, älyllistä, eettistä ja esteettistä kehittymistä. Ihmisellä on oikeus käyttää luontoa edistämään omaa täydellistymistään ja samalla kehittää sitä henkisten ihanteiden mukaisesti. Ihmisen kehittymisen katsotaan edellyttävän myös luonnon kehittämistä. Vaikka luonto sellaisenaan, kuten esimerkiksi koskematon ja villi erämaa, nähdään vähäarvoisena ja alkeellisena, sen nähdään kuitenkin sisältävän monenlaisia mahdollisuuksia. Ihmisen tehtävä on käyttää niitä mahdollisuuksia hyväksi ja täydellistää luontoa samalla, kun hän kehittää omia kykyjään. (mt.)

Mystisismi tavoittelee ihmisen ja luonnon ykseyttä ja tunnetta, että ihminen on yhtä jonkin äärettömän suuren ja voimakkaan kanssa. Toisin kuin humanisti, mystikko hylkää rationaalisen tiedon ja suhtautuu todellisuuteen toisella tavalla. Hän katsoo luonnon ja elämän olevan itseisarvoisia ja pyhiä. Mystisistisesti luontoon suhtautuva katsoo, että tiede ja tekniikka tekevät luonnon henkisyydelle väkivaltaa ja turmelevat ihmisen mahdollisuudet saavuttaa ykseyden kokemuksia. Luontomystiikalla on ollut tärkeä asema eurooppalaisessakin kulttuuriperinteessä. (mt.)

Primitivismi on neljäs Pietarisen (1987) tunnistama perusasenne luontoa kohtaan. Se tavoittelee luonnon itseisarvoisen toiminnan turvaamista. Kaikki luonnon osat, erityisesti eliölajit, ovat yhtä arvokkaita, eikä ihmisellä ole oikeutta käyttää niitä pelkkinä välineinä. Primitiivinen asennoituminen tarkoittaa, että ihmisellä ei ole minkäänlaista erityisasemaa suhteessa luontoon. Tieteellisen tekniikan kehittäminen on luonnon kannalta haitallista, koska se parantamalla ihmisen asemaa vaarantaa muiden lajien olemassaolon ja vie niiltä elintilaa. Primitiivisesti luontoon suhtautuva katsoo ihmisen hyvinvoinnin hävittävän luonnon runsauden ja elinvoimaisuuden

peruuttamattomasti. Ihmisen on siksi palattava alkeellisiin oloihin ja luovuttava monista asioista kuten suurimmasta osasta tekniikkaa, tieteen edistämistä tai mukavuuksia. Vain vaatimaton ja vähän luontoa kuluttava eläminen on sallittu. (mt.)

Salminen (2018) on tutkinut kirjallisuuskatsauksen avulla, miten luontosuhde on käsitetty luontosuhdetutkimuksessa. Tutkimuksissa on esitetty useita näkemyksiä siitä, mikä on luontosuhteen perustana. Luontosuhde voi pohjautua esimerkiksi emotionaaliseen luontoyhteyteen, luonnonympäristöön osana yksilön identiteettiä tai yksilön käsitykseen tämän kuulumisesta luontoon. Usein tutkimuskohteeksi on määritelty se, missä määrin yksilö kokee olevansa osa luontoa. Näiden pohjalta tutkimuksissa on tyypitelty luontosuhteita. Esimerkiksi Braiton (2017, 373) tunnistamat luontosuhdetyytit *hallitsija* (master), *tilanhoitaja* (steward), *kumppani* (partner), *osallistuja* (participant) tai *käyttäjä* (user) kuvaavat sitä, miten yksilö kokee ihmisen aseman suhteessa luontoon.

Viimeaikaisia näkemyksiä luontokäsityksestä edustaa esimerkiksi Cantell, Aarnio-Linnanvuori ja Tani (2020, 31–52). He tunnistavat neljä erilaista lähestymistapaa ympäristöön (ks. alla), johon sisältyy ihmistä ympäröivä luonto, jonka kanssa ihminen on vuorovaikutuksessa. Ympäristön ja luonnon käsitteillä kuvataan isoja kokonaisuuksia ja niille on useita eri määritelmiä. Hailan (2001) mukaan luonto on inhimillisen olemassaolon mahdollistavien prosessien muodostama kokonaisuus. Ympäristö puolestaan on kokonaisuus, joka koostuu ihmisen elinehtoista määrävistä konkreettisista tekijöistä (mt.) Pihla Soinnunmaa ym. toteavat tässä julkaisussa luonnon olevan ”jotakin, johon minä kuulun ja jonka osa olen”. Ympäristö taas on ”jotakin, joka vaikuttaa minuun” ja jonka voi ainakin halutessaan nähdä itsensä ulkopuolisena, itseä ympäröivänä.

Yksilökeskeisessä ympäristökäsityksessä ihminen ajatellaan ympäristönsä keskipisteeksi. Tällöin tarkastelun kohteena on henkilökohtainen eletty ympäristö, joka saa merkityksensä yksilön kokemusten, ajatusten, tunteiden ja toiminnan kautta. *Luonnontieteellisessä* ympäristökäsityksessä ympäristöä tarkastellaan yleensä ihmisistä irrallisena kokonaisuutena. Siinä on pyrkimys havainnoida ja tutkia ympäristöä objektiivisesti siten, ettei tutkija tai ympäristön havainnoija vaikuta itse siihen; ihmisten ympäristöön liittämät merkitykset ja tulkinnat jätetään tietoisesti tarkastelun ulkopuolelle. (Cantell, Aarnio-Linnanvuori ja Tani 2020, 31–52.)

Yhteiskuntatieteellinen ympäristötutkimus tarkastelee kulttuurin ja yhteiskunnan suhdetta ekologiseen ympäristöön sekä näiden välistä vuorovaikutusta. Tutkimuksen keskeisiä sisältöjä ovat ympäristöongelmien syiden selvittäminen, ympäristöongelmien sosiaalinen ja kulttuurinen rakentuminen ja keinot ongelmien lievittämiseen (Massa 2014). *Yhteiskuntatieteellisessä* ympäristökäsityksessä ympäristöä tarkastellaan ihmisten toiminnan ja sen aiheuttamien ympäristövaikutusten kautta. *Posthumanistinen* ympäristökäsitys pyrkii irrottautumaan ihmiskeskeisestä ajattelutavasta. Tällöin ihmistä ei ajatella muusta maailmasta erillisenä, vaan yhtenä luontokappaleena ja lajina muitten lajien joukossa. Posthumanistisessa lähestymistavassa

inhimillisen ja ei-inhimillisen rajaa ei pidetä oleellisena, vaan sitä, kuinka ne ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. (Cantell, Aarnio-Linnanvuori ja Tani 2020, 31–52.)

Luontokäsitysten taustalla vaikuttavat myös erilaiset ihmiskäsitykset. Aaltolan (2020, 263) mukaan yksi tapa, jolla ihmistä on länsimaisessa kulttuurissa toistuvasti määritelty, on ollut dualistinen eronteko ihmisen ja muun luonnon ja eläinkunnan välille. Tällöin ihminen nähdään luonnosta tai eläinkunnasta laadullisesti erillisenä ja hierarkkisesti korkeampana olentona. Voidaan esimerkiksi todeta, että ihminen on kulttuurisen, tieteellisen tai teknisen kehityksen kautta edistynyt luonnon yläpuolelle. Aaltolan mukaan tälle dualistiselle ihmiskäsitykselle vastakkainen tapa hahmottaa ihmisyyttä on ihmisen asettaminen osaksi luontoa ja eläinkuntaa. Tällöin ihminen nähdään biologisena, evoluution prosessien muovaamana luonnon olentona, yhtenä eläinlajina muiden joukossa. Ehdottomat eronteot ja hierarkiat näytettyvät tästä näkökulmasta kyseenalaisina. Ihmisissä, kuten muissakin lajeissa, on erityispiirteitä, mutta niistä huolimatta ihminen käsitetään luonnon moninaisuuden yhtenä edustajana. (Aaltola 2020, 263.)

Ymmärrämme nykyään ihmisen osaksi luontoa ja luonnon monimuotoisuutta. Tämä jo Darwinin evoluutioteoriasta seuraava oivallus haastaa meidät pohtimaan myös sanan ”luonto” merkitystä. Puhumme arkisesti luonnosta asiana, jota koemme ympärillämme, mahdollisesti ihailen ja siitä nauttien. Tässä mielessä tapamme puhua luonnosta kokemuksellisesti asettaa meidät sen ulkopuolelle. Tällaisen puhutavan muuttaminen voi olla vaikeaa, ja sanalla luonto on selvästi useita erilaisia merkityksiä. Sen sijaan ymmärryksemme luonnon monimuotoisuudesta (biodiversiteetistä) kasvaa ja muuttuu koko ajan arkisemmaksi. Näin ollen voisimme ajatella tuovamme sanan ”luonto” rinnalle toisen ilmaisun. Se kuvaisi luontoa ja sen monimuotoisuutta kokonaisuutena, jonka osa ihminen on. Tällaiseksi ilmaisuksi sopisi sana ”elonkirjo”, joka on viime vuosina levinnyt suomen kielen uudissanana kuvaamaan biodiversiteettiä, korvaten näin tekniseltä kuulostavaa ilmaisua ”luonnon monimuotoisuus”.

2.2 Näkökulmia muuttuviin luontosuhteisiin

Haastattelimme tähän selvitykseen luontosuhteisiin perehtyneitä tutkijoita ja asiantuntijoita eri tieteenaloilta. Haastatteluteemoissa tarkasteltiin muun muassa sitä, miten luontosuhteet ja luontokäsitykset ilmenevät, millainen on vallitseva luontosuhteemme, ja millä tavoin keskustelu näistä käsitteistä on muuttunut. Tutkijoiden näkemyksistä välittyy vahva viesti murroskaudesta, jossa ekologinen kestävyyskriisi haastaa luontosuhteitamme ja -käsityksiämme. Murros ilmenee eri tieteenaloilla uusien näkökulmien ja lähestymistapojen etsimisenä. Tieteidenvälisen ja tieteenalarajat ylittävän yhteistyön merkitys on korostunut entisestään ja esimerkiksi ihmistieteiden ja luonnon-tieteiden välille on avautunut uusia yhteyksiä.

Ihmiskeskeistä eli antroposentristä ajattelutapaa suhtautumisessamme luontoon on alettu kyseenalaistaa ja pitää sitä merkittävänä syynä ekologiseen kriisiin (esim. Oksanen 2012, 160). Ihmiskeskeisyyden käsitteellä viitataan ihmisen oikeutetuksi koettuun pyrkimykseen alistaa luonto ja hyödyntää luontoa mielihalujensa tyydyttämiseen. Oksasen mukaan myös länsimaisen filosofian ja teologian valtavirta on hyväksynyt tämän ajatuksen ja tukenut käsitystä ihmisen erityisasemasta ja antanut siten oikeutuksen monille ihmisen luontoon kohdistamille toimenpiteille. Perinteisessä muodossaan antroposentrisen ajattelutavan päähuomio on kohdistunut ihmisten välisten ongelmien ratkaisemiseen, minkä vuoksi esimerkiksi aitoja ympäristöeettisiä ongelmia ei ole ikään kuin ollut olemassa. Antroposentriinen ajattelu on todettu kyvyttömäksi ohjeistamaan käytännöllistä ja ekologisesti kestävästä luontosuhdetta. Vastareaktion antroposentrismille on syntynyt muun muassa ympäristöetiikka. (Oksanen 2012, 141-142.)

Ekologisen kestävyyskriisin keskellä emme enää voi suhtautua luontoon yksipuolisesti vain esimerkiksi hyödyntämisen tai varjelun kohteena. Tämä on johtanut siihen, että luontosuhteita ja -käsityksiä koskevan tutkimuksen ja keskustelun teemat ja painopisteet ovat eri tieteenaloilla muuttuneet ja muuttumassa. Näkökulmat luontosuhteisiin ovat uudistuneet ja moninaistuneet. Uudenlaisia näkökulmia edustavat esimerkiksi erilaiset posthumanistisesti luontosuhteita tarkastelevat tutkimusaiheet, monilajinen vuorovaikutus, ihmisten ja eläinten väliset suhteet, metsäsuhteet ja ihmisten ja kasvien välistä suhdetta tarkastelevat niin sanotut *human-plant*-tutkimukset. Uusien lähestymistapojen ja näkökulmien myötä syvempi ymmärrys luonnon ja sen tarjoamien aineellisten ja aineettomien palveluiden (ekosysteemipalveluiden) merkityksestä ihmisten hyvinvoinnille vahvistuu.

2.2.1 Ihmiskeskeisyyttä purkavia näkökulmia

Posthumanistinen näkökulma

Tutkijoiden haastatteluissa nousi esille muun muassa viime vuosina ihmistieteissä yleistynyt posthumanistinen näkökulma luontoon ja luontosuhteisiin. Siinä ihminen nähdään yhtenä luontokappaleena muiden joukossa. Huomio kohdistetaan tapoihin, joilla inhimillinen ja ei-inhimillinen kietoutuvat yhteen ja luovat uudenlaisia tapoja suhtautua maailmassa olemiseen. Toisin kuin ihmiskeskeisessä ajattelutavassa, jossa luontoa on tavattu tarkastella lähinnä ihmistoiminnan taustalla olevana hyödyntämisen kohteena ja resurssina, posthumanistisessa luontosuhteiden tutkimuksessa on kiinnostuttu luonnon vuorovaikutteisista suhteista, verkottuneisuudesta ja materiaalisuudesta. (Cantell, Aarnio-Linnanvuori & Cantell 2020, 42–43.)

Maantieteilijä Sirpa Tanin mukaan posthumanistinen näkemys tuo sivistysihanteeseen uutta ja tärkeää sisältöä. Kasvatustieteen viimeaikainen vahva keskustelu liittyy posthumanismiin ja sen ihmiskeskeisen lähestymistavan haastamiseen. Maantieteen ja kaupunkitutkimuksen piirissä luonnosta on totuttu keskustelemaan sen elvyttäviä merkityksiä korostaen. Ihmiskeskeisyydestä luopuminen voi kuitenkin Tanin mielestä hämärtää ihmisen

vastuuta globaaleista ongelmista. Ihmiskeskeisen lähestymistavan hyvä puoli on, että se tuo vallan ja vastuun näkökulmat esille. Hän suhtautuu epäillen ajatukseen, että korvaisimme humanistiset näkökulmat kokonaan post-humanismilla. Posthumanismi tuo keskusteluun kuitenkin hyviä lisänäkökulmia.

Filosofi Elisa Aaltolan mielestä elämme murroskautta, sillä tuoreet alat, kuten ympäristöetiikka, ympäristöfilosofia ja eläinfilosofia, ovat vavisuttaneet ihmiskeskeistä traditiota. Filosofisessa ihmisyyden määrittelyssä on usein lähdetty liikkeelle siitä, miten eroamme muusta luonnosta. Myös Aaltola puhuu ajattelua ravisuttaneesta posthumanismista, mutta korostaa kuitenkin, että ympäristö- ja eläinfilosofia eivät välttämättä ole posthumanistisia. Posthumanismi on hänen mukaansa jopa radikaalimpaa kuin eläin- ja ympäristöfilosofia, joissa edelleen puhutaan tietyin perinteisin termein. Posthumanismissa saatetaan kyseenalaistaa kokonaan vaikkapa termit subjekti, yksilö ja mielellisyys. Posthumanismi on vienyt eteenpäin ja avannut luontokäsitteen tematiikkaa kyseenalaistaen perinteisen dualistisen luontokäsityksen.

Historioitsija Otto Latva pohtii, että historia tieteenalana on keskittynyt humanismin perinteeseen. Ympäristöhistoria tieteenalana sai alkunsa 1960–70-luvun vaihteessa ympäristöherätyksen myötä. Ympäristöhistorian ja laajemman ihmistä tutkivan historian välillä on ollut nähtävissä ristiriitoja. Historiallinen eläintutkimus eriytyi kulttuurintutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden aloilla omaksi tieteenalaksi 1990-luvulla. Ihmiskeskeisen historian tutkimuksen rinnalle on noussut sitä kyseenalaistava posthumanistinen suuntaus. Latvan mukaan sivistyskäsitystä voidaan rakentaa myös posthumanistiseen suuntaan, ja purkaa ajatusta siitä, että ihminen ja luonto olisivat toisistaan erillään.

Eläinsuhteet ja monilajinen vuorovaikutus

Ihminen on perinteisesti esitetty omalakisena ja itseriittoisena toimijana humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Nora Schuurman ja Tuomas Räsänen (2020, 7–9) tähdentävät, että yhteiskunta on kuitenkin aina rakentunut monilajisen vuorovaikutuksen varaan. Osana luontosuhteissa tapahtunutta murrosta ihmistieteissä on viime vuosina kiinnostuttu eläimiin ja ihmisten vuorovaikutukseen liittyvistä kysymyksistä. Kulttuurinen ja yhteiskuntatieteellinen eläintutkimus on tutkimusalana kasvanut 2000-luvun aikana voimakkaasti. Tämä uusi näkökulma luontosuhteisiin on tuottanut uutta monitieteistä ymmärrystä ihmisten ja eläinten välisistä suhteista, hierarkioista ja kohtaamista. Sille on ollut tunnusomaista ottaa eläimet mukaan tarkasteluun oman elämänsä subjektiivisina ja aktiivisina toimijoina, ei vain ihmistoiminnan passiivisina kohteina. Länsimaiselle ajattelulle keskeinen käsitteellinen ja hierarkkinen raja ihmisen ja muiden lajien välillä nähdään nyt entistä tilannekohtaisempana ja tutkimuksessa pyritään havainnollistamaan, miten tuota rajaa tuotetaan arkisessa puheessa, toiminnassa ja vuorovaikutuksessa eläinten kanssa. (Schuurman & Räsänen 2020, 7–9.)

Esimerkiksi estetiikan tutkija Sanna Lehtinen kirjoittaa tässä julkaisussa siitä, miten ihmisen toiminta ja kokemusmaailma saavat muotonsa rinnan muiden luonnon ilmenemismuotojen kanssa, muunlajisten kokemusmaailmasta vain hetkellisesti väläyksiä saaden. Monilajisen vuorovaikutuksen näkökulmassa ihmiset ja eläimet nähdään ”kanssakulkijoina”, mikä tarkoittaa sitä, että ihmisten ja eläinten elämät limittyvät monin eri tavoin toisiinsa.

Kulttuuriantropologi Kaisa Vainion mukaan monilajinen näkökulma laajentaa ymmärrystä ihmisen kumppanilajeista ja siitä, että koko ihmisen olemassaolo biologisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti perustuu muiden lajien kanssa yhdessä elämiseen ja niitten varaan. Ihmisen näkeminen osana biosfääriä korostuu nykyisin sen sijaan, että nähtäisiin ihminen ja luonto erillisinä.

Filosofi Elisa Aaltola pohdiskelee sanan ”luonto” dualistisuutta. Hänen mukaansa meidän olisi parempi välttää jaot suuriin kaksinapaisiin kategori-oihin, kuten kulttuuriin ja luontoon tai ihmisiin ja eläimiin. Niiden sijaan voisimme puhua vaikkapa elonkirjosta ja luonnosta löytyvästä elonkirjosta tai biodiversiteetistä ja moninaisuudesta, johon ihminenkin kuuluu. Hän kuitenkin nostaa esille myös esitetyn vaihtoehdon puhua luonnosta niin, että samalla koko ajan huomioidaan, että ihminen on osa luontoa, ja että luonnossa on valtava variaatio erilaisia lajeja.

Aaltolan mielestä ihminen ei ole ainut kyvyiltään huikea laji, vaan eläinkunnasta ja kasvimaailmasta löytyy valtava määrä erityislaatuisuutta. Hän toivoo, että tämä näkökulma tulisi osaksi sivistyskeskustelua. Kulttuuria, sivistystä ja tieteen edistystä koskevassa keskustelussa tulisi kyseenalaistaa ihmisen ja muun elonkirjon dualistinen erottelu ja oman erinomaisuutemme korostaminen. Muun eläinkunnan erityisyyden ja taitojen tunnistaminen sekä ihmisen sijoittaminen osaksi muuta luontoa voisi tarjota meille uuden narratiivin siitä, mistä olemme tulleet ja mihin päätyneet.

Historioitsija Otto Latva painottaa sivistyskäsityksen kytkeytyvän vahvasti kulttuuriin ja sisältävän ajatuksen siitä, että sivistys ja kulttuuri erottavat ihmisen eläimistä. Uusin tutkimus on kuitenkin osoittanut esimerkiksi valailla olevan murteita, tapoja ja käytänteitä. Ei ehkä olla uskallettu vielä sanoa ääneen, että niilläkin on oma kulttuurinsa. Meillä on paljon tehtävää purkaaksemme ajatusmallit, joissa olemme asettaneet itsemme keinotekoisesti luonnon ulkopuolelle.

Kasvatustieteilijä Antti Rajala kertoo, että hänen tieteenalallaan tutkijat tutkivat lasten eläinsuhdetta siitä näkökulmasta, että ihminen on eläin. Pienen lapsen ja eläimen raja on paljon matalampi, kuin minkä aikuinen kulttuurissamme omaksuu eli näkemyksen ihmisestä hyvin erillisenä muusta eläinkunnasta.

Aaltola ja Wahlberg (2020, 9-10) näkevät ilmastokriisin, lajien massasukupuuton ja eläinteollisuuden sekä pandemian ajan linkittyvän toisiinsa, sillä osittain ne kumpuavat tavastamme hyödyntää muuta eläinkuntaa kestävämmällä tavalla. Heidän mukaansa nykyihmiseltä vaaditaan kykyä haastaa käsityksiä ihmisestä, muista eläimistä ja lajien välisten suhteiden etiikasta ja oikeudenmukaisuudesta. Luontosuhteiden näkökulmasta meidän tulee

pohtia, miten voisimme kohdella muita eläimiä radikaalisti erilaisella ja uudella tavalla niin, että se edesauttaisi lajien selviytymistä ja kukoistusta planeetallamme. (Aaltola & Wahlberg 2020, 9-10.)

Kulttuurinen luontosuhde

Historioitsija Otto Latva painottaa länsimaisen sivistysihanteen rakentuneen pitkän ajan kuluessa. Se sisältää useita kulttuurihistoriallisia kerrostumia, joihin luontosuhteemmekin kuuluvat. Humanismin keskeinen ajatus on ollut, että luonto on ihmisestä erillinen. Yksi keskeisimpiä selittäviä tekijöitä tämän päivän luontokatastrofeille tai ekologiselle kriisille on, että ihminen on pystynyt aatteellisella tasolla nostamaan itsensä luonnon yläpuolelle. Sivistysihanne on pitkälti rakentunut tämän ajatuksen ympärille, mitä Latva pitää länsimaisessa kulttuurissa kehittyneenä keinotekoisena rakenteena.

Myös kasvatustieteilijä Antti Rajala nostaa esille kulttuurisen käsityksen, jonka mukaan ihminen on irrallaan luonnosta. Tällaiset vallitsevat näkemykset ohjaavat esimerkiksi politiikkaa. Vallitsevat näkemykset tulisi nähdä vaihtoehtoina, eikä vain vakiintuneina totuuksina. Erilaisia luontosuhteita tulisi purkaa ja tuoda keskusteluun kansalaisdialogin keinoin. Kouluissa, yhtenä kansalaisdialogin foorumina, voitaisiin miettiä mitä luontosuhde tarkoittaa Suomessa. Moniarvoisesta Suomesta löytyy hyvinkin erilaisia näkemyksiä, joiden kestävydestä tässä ajassa tarvitaan keskustelua. Ekokatastrofi sanelee omalta osaltaan sen, miten emme ainakaan voi elää.

Ajatus siitä, että olemme luonnon osa ja luonnosta riippuvaisia, on oikeustieteilijä Anne Kumpulán mukaan aika uusi ajattelutapa. Perinteisesti on pikemminkin ajateltu luontosuhdetta hyödynnettävyyden näkökulmasta. Myös oikeudellisessa ajattelussa on taustavireenä ajatus siitä, että meillä on kulttuuri, johon ihminen sitoutuu ja on osa sitä, ja sitten on luonto jossakin toisaalla. Vasta 2000-luvun taitteessa on noussut keskeiseksi kysymykseksi se, miten ekologiset ja sosiaaliset toiminnot sekä instituutiot ja toimintamallit ovat tiiviisti kytköksissä toisiinsa.

Kulttuuriantropologi Kaisa Vainion mukaan ei ole olemassa yhtä suomalaisen yhteiskunnan tai kulttuurin luontosuhdetta. Luontosuhteen kirjo on monimuotoinen, mikä on toisaalta rikkaus mutta myös haaste, sillä se kysyy ihmisiltä kykyä ymmärtää toisenlaisia luontosuhteita. Vainion mukaan ajankohtainen kriisi ei ole pelkkä luonnon monimuotoisuuden kriisi vaan myös ihmisen identiteettikriisi. Ympäristöahdistus syntyy, kun ymmärrämme kuinka se, miten olemme tottuneet elämään, olemaan, toimimaan, kuluttamaan ja viettämään vapaa-aikaa, ovat yhteydessä ympäristöongelmiin. Radikaaleimmassa ajattelussa koko ihmisen ja ihmiskunnan olemassaolo nähdään uhkana ympäristölle. Tämä aiheuttaa ihmisenä olemisen kriisin, jota tällä hetkellä kulttuurisesti pohditaan.

Maantieteilijä Sirpa Tani toteaa suomalaisen luontosuhteen rakentuneen kulttuurissamme jo ennen itsenäistymisen aikaa, ja sen rakentaminen on ollut aika tietoistakin. Esimerkiksi kirjallisuuden ja taiteen avulla on luotu käsitystä suomalaisesta luonnosta. Kouluopetus on vuosikymmeniä heijastanut ja toistanut ajatuksia siitä, mikä on ”oikeaa” tai ”alkuperäistä”

suomalaista luontoa. Monille kaupunkilaisille maaseutu on nostalginen paikka, ja luontosuhde rakentuu paljolti maaseudun kautta.

Metsäsuhteet, ihmisten ja kasvien välinen vuorovaikutus

Suojelubiologi Panu Halmeen mielestä luontosuhteista ja -käsityksistä käytävä keskustelu on nyt suosittua. Sivistysihanne päivittyy paremmalla ymmärryksellä luonnosta ja luonnon prosesseista. Se näkyy vaikka siinä, minkälaista kirjallisuutta Suomessa tällä hetkellä julkaistaan, ja miten paljon huomiota ne teokset saavat. Hän mainitsee Juha Kauppisen (2021) teoksen *Monimuotoisuus*, Anssi Jokirannan, Pekka Juntin, Anna Ruohosen ja Jenni Ränin (2019) teoksen *Metsä meidän jälkeemme* sekä meteorologi Kerttu Kotakorven (2021) teoksen *Suomen luonto 2100*. Tällaiset teokset saavat paljon huomioita, ja niiden kirjoittajiakin nostetaan mediassa.

Halme kertoo, että metsäntutkimuksen piirissä käydään globaalisti keskustelua siitä, mikä on luonnonmetsä ja mitä niille saa tehdä. Metsätutkijat keskustelevat siitä, milloin metsä on sellaista, että siihen ei oikeasti pitäisi koskea enää yhtään. Halmeen mielestä tällainen metsän määritelmien etsiminen liittyy luontosuhteeseen. Halme uskoo, että lähestymme sitä hetkeä, kun maailma on valmis sopimaan luonnonmetsien hakkuiden pysäyttämistä koko maailmassa.

Kulttuuriantropologi Kaisa Vainion mukaan uudenlainen luontosuhde lähtee kasvatuksesta. Luontopäiväkotien määrä on jyrkässä kasvussa Suomessa. Perusajatuksena näissä on se, että ollaan ulkona luonnossa ja rakennetaan luontosuhdetta mutkattoman olemisen kautta. Mukaan tulevat samalla myös sivistykselliset sisällöt, kuten lajituntemus ja luonnossa liikkumisen taidot.

Luontosuhteen rakentuminen osana arkiympäristöä

Maantieteilijä Sirpa Tanin mukaan arkiympäristön huomiointi ja korostaminen voisi toimia luontosuhteen vahvistamisen lähtökohtana. Tani ei mielellään puhu luontosuhteesta, koska suomalaisessa yhteiskunnassa suurin osa ihmisistä asuu kaupunkimaisessa ympäristössä, eikä perinteinen ajatus suomalaisten läheisestä suhteesta luontoon toteudu enää. Toisaalta suomalainen identiteetti on kulttuurissamme hyvin pitkälle rakennettu luontokuvaston kautta. Tani haluaisi haastaa käsityksen, jossa erämaa, luonto ja maaseutu ovat suomalaisille tavallista ympäristöä.

Koulun eri oppiaineiden ympäristökasvatuksessa saatetaan ottaa päämääräksi toimivan luontosuhteen rakentaminen nuorille. Tanin mukaan se johtaa usein siihen, että lähdetään luontoon eli lähdetään pois kouluympäristöstä ja matkustetaan vaikka bussilla Nuuksioon tai vastaavaan paikkaan. Silloin rakennetaan ero, jonka seurauksena luonto esiintyy kaukana arjesta tai ainakin kouluopetuksen asiana. Tani näkee tämän lähestymistavan ongelmallisena. Hän toivoo, että voisimme entistä enemmän miettiä mitä tahansa ympäristöä ja siihen liittyvää suhdetta. Voisimme pikemminkin lähteä liikkeelle arkiympäristöstä, johon kuuluu luonnonelementtejä, rakennetun

ympäristön elementtejä sekä sosiaalinen ympäristö. Näin luontosuhde voisi rakentua osana arkea.

Kulttuuriantropologi Kaisa Vainio näkee luontosivistyksen olevan osa sivistysihannetta. Luontosivistys on esimerkiksi sitä, että tunnistaa lintuja ja kasveja sekä osaa sienestää. Tähän luontosivistykseen kuuluu myös tieto siitä, miten luonnossa liikutaan ja yövytään. Nämä ovat taitoja, joita pidetään tärkeinä opettaa eteenpäin lapsille ja nuorille sekä vaikkapa maahanmuuttajille.

Luontosuhteiden muutos ja ympäristöllinen sääntely

Oikeustieteilijä Anne Kumpula näkee omalla tieteenalallaan hämmennystä ja uuden etsimistä, kun luonto ei enää näyttäytykään homogeenisena hyödyntämisen tai varjelen kohteena, vaan se onkin ikään kuin läpitukenava. Ympäristöllisen sääntelyn näkökulma on keskeinen tapa hahmottaa luontosuhteita oikeustieteessä. Ympäristöllistä sääntelyä on se, että määritellään toimijoiden normatiivisia suhteita ja sitä, miten ihmisten käsitystä luonnosta tai luonnon resursseista ja luonnon käytöstä pitäisi ohjata. Kumpulan mukaan oikeustieteellisessä ja ympäristöoikeudellisessa keskustelussa luontosuhdetta ei juurikaan kyseenalaisteta. Luonto on tavalla tai toisella hyödynnettävä resurssi ja toisaalta suojelun kohde.

Kumpulan mukaan keskustelu on muuttunut sitten 1990-luvun, jolloin luonnon huomioiminen nähtiin omana erillisalueenaan, jossa erilaisin vesiensuojelu-, luonnonsuojeluinstrumentein suojellaan jossakin olevaa luontoa. Sittemmin luonnonsuojelu on muuttunut enemmän kaikkea toimintaa läpileikkaavaksi näkökulmaksi. Esimerkiksi metsälain tavoitteena on, että samassa laissa on huomioitu sekä luonnon hyödyntämisen sekä suojelun näkökulmat. Toisin sanoen luonnon huomioimisen tulisi olla osa kaikkea metsienhoitoa eikä jokin erillinen osa-alueensa, jossa toisella kädellä suojellaan ja toisella kädellä hyödynnetään.

Antropologinen näkökulma, alkuperäiskansat ja uskonnot

Antropologinen näkökulma kirkastaa toisistaan hyvinkin paljon poikkeavien luontosuhteiden ja -käsitysten kirjjon. Kokonaisuutta katsoessa nähdään, että länsimainen maailmankuva luontosuhteineen on pohjimmiltaan vain yksi maailmankuva monien muiden joukossa. Uskontotieteilijä Minna Opas huomauttaa myös, että länsimaisella ymmärryksellä luontosuhteesta on lopulta varsin lyhyet historialliset juuret. Hänen mukaansa meillä voisi olla opittavaa alkuperäiskansoilta esimerkiksi siinä, miten hahmotamme ihmisen paikan suhteessa luontoon ja ympäristöön. Eri kulttuureissa ja uskonnoissa vallitsevien luontosuhteiden moninaisuuden ymmärtäminen voi auttaa löytämään luonnon kannalta kestävämpiä elämäntapoja. Alkuperäiskansojen ajatuksia yhdistää näkemys, että luonto ei ole ihmisestä erillinen. Tästä näkökulmasta esimerkiksi ajatus luonnosta suojelun tai riiston kohteena on vieras.

Ranskalainen antropologi Philippe Descola esitti 2000-luvun alussa neljäosaisen jaottelun erilaisista luontokäsityksistä, luontosuhteista tai

perustavanlaatuisista maailmannäkemyksistä. Animistisissa kulttuureissa nähdään, että ihmisiä ja muita olentoja yhdistää mielen ja hengen taso, jolloin kaikkia olentoja erottaa toisistaan niiden ruumiillisuus. Länsimainen ajattelu edustaa puolestaan naturalismia, jossa kaikkien olentojen nähdään koostuvan samoista kemiallisista rakennusaineista, mutta hengen taso erottaa ihmisen muista olennoista. Totemismien mukaan tietyt olennot ovat toisiinsa liitoksissa ja samanlaisia henkisesti tasolla. Analogismi puolestaan näkee kaikki olennot, sekä fyysisesti että hengen tasolla, toisistaan aivan erilaisina. (Descola 2013, <https://nature.hypotheses.org/114>.)

Opas viittaa Descolaan ja puhuu alkuperäiskansoista, joille luonto on olemassa sosiaalisina suhteina. Esimerkiksi kasvit tai kivet nähdään joissain kulttuureissa henkisinä olentoina, samalla kun länsimaisessa kulttuurissa ne mielletään varsin elottomiksi. Alkuperäiskansojen kulttuureissa esiintyy myös metsän- ja vedenhaltijoita sekä muita olentoja. Luonto on olemassa ihmisten suhteissa näihin olentoihin, ei niinkään itsenäisenä ihmisestä erillään olevana entiteettinä. Luonto on jatkuvaa sosiaalista vuorovaikutusta, jossa merkitys syntyy ihmisen toiminnasta suhteessa muihin olentoihin. Animistisen maailmankatsomuksen mukaisesti sosiaaliset suhteet vaikuttavat keskeisesti siihen, miten ihmiset kohtelevat niin sanottua luontoa.

Ajankohtainen kestävyyskriisi ja sen herättämä ahdistus ohjaavat meitä pois ihmiskeskeisestä ajattelusta. Opaksen mukaan vaihtoehdoksi tarjoutuu alkuperäiskansojen ajatus, että kaikki olennot ovat vaikutus- ja vuorovaikutussuhteissa toisiinsa. Tällaisessa mallissa ihminen ei ole ainut toimija. Alkuperäiskansojen kestävä elämäntapa on herättänyt viime aikoina kasvavaa kiinnostusta, ja alkuperäiskansojen tavoista on haettu neuvoja ja malleja.

Toisaalta myös länsimaisessa ajattelussa esiintyy erilaisia virtauksia. Tästä esimerkki on Raamatun luomiskertomukseen pohjaava tilanhoitajaetiikka, joka edustaa ajankohtaisen kestävyyskriisin myötä päätään nostanutta ekoteologista suuntausta. Opas nostaa esille tämän etiikan, jonka mukaan Jumala on luonut ihmisen viljelemään ja varjelemaan luontoa viisaasti hyvänä tilanhoitajana. Jumala on luonut ihmisen omaksi kuvakseen ja antanut vallan sekä vastuun hoitaa sitä, mitä me luonnoksi kutsumme. Ekoteologinen ajattelu muuttaa tapaa ajatella ihmisen paikkaa ja asemaa.

Myös biotaloudesta kirjoittanut tietokirjailija Juha Kuisma muistuttaa tästä kristillisestä luontosuhteen tyypistä, tilanhoitajaetiikasta. Raamattu esittää kaksi Jumalan ihmiselle asettamaa roolia. Nämä keskenään kilpailevat roolit ovat luonnon herra ja eräänlainen tilanhoitaja. Luonnon herra on asetettu eläin- ja luomakunnan valtiaaksi ja saa tehdä melkein mitä haluaa. Hän on lähes diktaattori eläinten ja kasvien maailmassa. Kuisman mielestä fiksumpi ajatus tilanhoitajasta (stewardship) löytyy rinnakkaisena Raamatusta. Sen mukaan Jumala on rooliltaan luoja, joka on tehnyt luomakunnan ja ihmisen yhtä aikaa. Ihminen ei ole luonnon herra, vaan Jumalalle vastuullinen tilanhoitaja, jonka pitää hoitaa luomakuntaa ymmärryksellä ja kestävästi. Tämä rooli kiteytyy termeihin viljellä ja varjella, jotka sopivat myös kuvaamaan uusiutuvien luonnonvarojen käyttöä ja luonnonsuojelua.

Kuisma nostaa esille myös talonpoikaisen luontosuhteen. Talonpoikainen ajattelu viljellä maata ja ylläpitää taloa perustuu siihen, että talo pitää jättää seuraavalle polvelle vähintään samassa kunnossa kuin sen on itse saanut. Kun Norjan pääministeri Gro Harlem Brundtland johti kestävän kehityksen komissiota 1990-luvun taitteessa, niin hän Kuisman mukaan sai idean kestävän kehityksen määritelmään norjalaista talonpoikaiskulttuuria kuvaavista kirjoista. Tilanhoitajaetiikkaan ja talonpoikaiseen ajatteluun pohjautuvien luontosuhteiden rinnalle Kuisma nostaa nykyisen ”vihreän luontosuhteen”, joka perustuu eurooppalaisen ja amerikkalaisen tiedostavan nuoremman polven havaintoihin ja tietoon maailmasta.

Vuorovaikutus luonnon kanssa on muokannut yhteiskuntia sellaisiksi kuin ne ovat. Suhteet luontoon ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin ovat muo- vanneet yhteisöjä ja vieneet kehitystä eteenpäin. Ympäristöantropologia (engl. environmental anthropology tai ecological anthropology) on antropologian alalaji, joka tutkii ihmisten ja ympäristön välistä monimuotoista vuorovaikutussuhdetta. Se voi keskittyä vertailevaan tutkimukseen tai tarkastella vain tiettyä yhteisöä tai aluetta eri näkökulmista. Yksi keskeisimpiä tutkimuskysymyksiä on, miten kulttuuriset käytännöt ja uskomukset auttavat yhteisöjä toimimaan eri tavoin osana elinympäristöään ja olemaan vuorovaikutuksessa sen kanssa. Tärkeitä ovat myös kysymykset siitä, miten ihmiset vastavuoroisesti muokkaavat elinympäristöään. (Bea Bergholm, AntroBlogi 1.6.2017, <https://antroblogi.fi/2017/06/ymparistoantropologia/>.)

Varhaista ympäristöantropologiaa määritteli luonnon ja kulttuurin näkeminen toisistaan erillisinä, ikään kuin vastakohtina. Luonto on perinteisesti nähty villinä ja hallitsemattomana, ja kulttuuri taas keinona, jonka avulla luonto on pyritty pitämään aisoissa. Tämä luonnon ja kulttuurin välinen jako on ollut antropologisen tutkimuksen klassikkoteema, ja sen tutkimisella on pitkät perinteet. Nykyään tästä dualistisesta näkökulmasta on pitkälti irrottauduttu ja pyritty ymmärtämään luonnon ja kulttuurin suhdetta kokonaisvaltaisemmasta, vuorovaikutuksellisesta näkökulmasta. (Bea Bergholm, AntroBlogi 1.6.2017, <https://antroblogi.fi/2017/06/ymparistoantropologia/>.)

Ympäristöantropologinen näkökulma tuo esiin sen, että ihmiset ovat aina eläneet muuttuvissa ympäristöissä ja sopeutuneet muutoksiin esimerkiksi liikkumalla ja elinkeinoja vaihtelemalla. Nykyisen kriisin katsotaan kuitenkin eroavan menneistä muutoksista merkittäväällä tavalla siinä, että sen juuret ovat ihmisen toiminnassa. Aikamme ilmastokriisin taustalla on nähty teollistuneissa yhteiskunnissa syvään juurtunut käsitys ihmisestä muusta luonnosta erillisenä, ikään kuin jalustalle korotettuna toimijana. Luonto on nähty rajattomana hyödykkeenä, joka alistetaan palvelemaan ihmisen yhä kasvavia tarpeita. Ilmastonmuutoksen on katsottu liittyvän erottamattomasti rajattoman kasvun idealle rakentuvaan fossiilitalouteen ja kulutuskeskeisyyteen. (Jelena Salmi, AntroBlogi 28.10.2021, [Ilmastonmuutoksen antropologia - AntroBlogi](#).)

2.2.2 Teknologis-taloudellinen näkökulma

Vuorovaikutus luonnon kanssa on aina ollut yksi yhteiskuntia eteenpäin vievä voima ja ihminen on aikojen saatossa keksinyt mitä erilaisimpia tapoja hyödyntää luontoa. Sen ansiosta äärimmäistä köyhyyttä on globaalisti onnistuttu vähentämään ja osa yhteiskunnista on saavuttanut hyvin korkean elintason. Teknologis-taloudellinen painotus yhteiskuntiemme kehityksessä on kuitenkin johtanut myös nykyiseen kestävyyskriisiin, jonka keskeisiä piirteitä ovat luonnonvarojen ylikulutus, ilmaston kuumeneminen ja ekosysteemien heikkeneminen.

Nykyinen ylikuluttava talousmallimme on vallinnut viimeiset vajaan kaksisataa vuotta ja sen voi katsoa perustuvan näkemykselle ihmisestä ja taloudesta jonakin luonnosta irrallisena ja riippumattomana. Taloustieteessä, maa- ja metsätieteissä ja monilla teknologisen tutkimuksen aloilla määritellään ihmisen suhdetta luontoon ja luonnonvaroihin sekä eri tapoja arvottaa luontoa. Luontosuhteen kaltaisten käsitteiden määrittely ei kuitenkaan ole keskiössä. Teknologis-taloudellisessa ajattelussa luontoa lähestytään lähinnä tuotannon ja sen resurssien näkökulmasta.

Nykyinen globaaliin hyödykkeiden vaihtoon perustuva talous nojaa luonnonvarojen ylikulutukseen. On arvioitu, että esimerkiksi materiaalien prosessoinnista tulee noin puolet hiilidioksidipäästöistä, ja luonnonvarojen käyttö aiheuttaa luontokadosta jopa 90 prosenttia. Kestävän kehityksen tavoitteiden saavuttamiseksi on tärkeää paitsi vähentää luonnonvarojen käyttöä myös pitää luonnosta otetut resurssit käytössä mahdollisimman pitkään. Siirtyminen kokonaisvaltaisesti ekologisen jälleenrakennuksen aikaan vaatii tällaisten talouden eri muotojen luontovaikutusten näkyväksi tekemistä ja vallitsevien ajattelumallien kriittistä tarkastelua.

Viimeisen 50 vuoden aikana ihmiskunta on tullut entistä tietoisemmaksi taloudellisen toiminnan haitallisista ympäristövaikutuksista, ja tästä tietoisuudesta on tullut monissa kulttuureissa osa yleissivistystä. Samalla monia ympäristöongelmia on opittu hillitsemään ja osin ratkaisemaan (esim. parantunut vesistöjen tila ja ilmanlaatu monissa eurooppalaisissa maissa). Teollisia prosesseja on kehitetty kestävämpään suuntaan. Vaikka teknologisia keinoja ympäristöhaittojen vähentämiseen on kehitetty, teknologinen kehitys ei kuitenkaan ole ratkaissut kestävyysongelmia kokonaisvaltaisesti.

Taloudellinen toiminta rakentuu pääosin edelleen tuotantovolyymien kasvattamiseen. Toimiva ympäristönsuojelun poliittinen ohjaus osin kannustaa, osin pakottaa huomioimaan ympäristön taloudellisessa toiminnassa. Yhteiskunnallisessa keskustelussa ja pitkän tähtäimen poliittisissa strategioissa tunnustetaan jo melko hyvin talouden ja yhteiskuntien riippuvuus luonnosta ja ekologisista reunaehdoista. Ymmärrys tästä ei vielä kuitenkaan heijastu taloudellisessa ja yhteiskunnallisessa päätöksenteossa kokonaisvaltaisesti esimerkiksi verotukseen ja lainsäädäntöön.

Ilmastonmuutos, luontokato ja saastuminen ovat viime vuosikymmeninä nousseet vahvemmin myös teknologis-taloudelliseen keskusteluun. Viime aikoina kansainvälinen keskustelu talouden ja luonnon suhteesta on

alkanut perustua enenevässä määrin ekologisten reunaehtojen tiukkuuteen. Talouden, toimeentulon ja hyvinvoinnin riippuvuus luonnosta on tunnistettu arvovaltaisissa taloustieteellisissä keskusteluissa kuten Dasguptan raportissa (2021). Dasguptan raportti nostaa esiin nykyisen talousjärjestelmän kyvyttömyyden arvottaa luonnon tarjoamia hyödykkeitä ja palveluita, saati luonnon itseisarvoa.

Kiertotalous on herättänyt viime vuosina kiinnostusta yhtenä ratkaisuna vallitsevan talousjärjestelmämme aiheuttamiin ympäristöongelmiin. Kiertotaloutta ajatellaan talousmallina, joka voisi irtikytkeä talouskasvun luonnonvarojen kulutuksen kasvusta. Pyrkimyksenä on taloudellisen kasvun mahdollistaminen ekologisten reunaehtojen puitteissa tehostamalla luonnonvarojen käyttöä ensisijaisesti teknologiaa ja ihmisyhteisöjen rakenteita sekä prosesseja kehittämällä. Kiertotaloutta on teknologis-taloudellisesta painotuksesta huolimatta helppo ajatella myös luonnon järjestelmiä myötäilevänä tapana harjoittaa taloutta – kiertävähän erilaiset materiaalit luonnon ekosysteemeissäkin. Kestävyyskriisi pakottaa kuitenkin kysymään, millaista olisi kiertotalous, jossa ihminen nähdään aidosti osana elonkirjoa ja talouden toiminta mahtuu planeetan kantokyvyn rajoihin.

Globaalien kestävyystavoitteiden saavuttamisen edellyttämä yhteiskunnallinen transformaatio vaatii teknologioiden ja rakenteiden lisäksi muutoksia ihanteiden, arvojen ja ajatusmallien tasolla. Tähän haasteeseen vastaaminen edellyttää porautumista syvälle kansainvälisen talousjärjestelmämme ja teknologis-taloudellisen lähestymistavan taustalla vaikuttaviin luontosuhteisiin. Mikä on luonnon ja talouden suhde, mitä tarkoittaa kestävä talouskasvu? Onko se mahdollista? Tämän vuoksi luontosuhteiden pitäisi olla näkyvämpi ja luonnollinen osa talouskeskustelua. Muutoin saatamme päätyä jatkamaan ihmisen ja luonnon toisistaan erottavien järjestelmien, rakenteiden ja päätöksenteon ylläpitämistä ja siten luonnonvarojen kestäväntä käyttöä.

2.3 Yhteiskunnallisen transformaation tarve

Länsimainen elämänmuotomme on perustunut ajatukselle jatkuvasta edistyksestä ja taloudellisesta kasvusta. Tampereen yliopiston kasvatustieteen professori ja filosofi Veli-Matti Värri (2018, 96-97) kirjoittaa, että ihmiskunnan historia on länsimaisesta näkökulmasta ollut nälän, puutteen, tautien ja tietämättömyyden voittamisen historiaa. Tieteen, teknologian ja talouden liitosta on syntynyt edistystä, jolloin odotuksia ja toiveita yhä vain paremmasta ja vauraammasta elämästä on pidetty järkevinä ja oikeutettuina. Aikaisemmat taloudelliset tai ekologiset kriisit tai tulevaisuuden uhkaavat katastrofit eivät ole juuri horjuttaneet teknologisen elämänmuodon perususkoa jatkuvaan kehitykseen. (Värri, mt.)

Ympäristökriisiin on pitkään yritetty löytää teknologisia, taloudellisia ja sosiaalisia ratkaisuja ja niitä on toki myös kehitetty. Esimerkiksi 1980-luvun alkuvuosina länsimaissa alkaneessa niin kutsutussa ekomodernisaatio-

keskustelussa on lähdetty siitä, että ympäristökriisi voidaan ratkaista kehittämällä olemassa olevia instituutioita eikä esimerkiksi palaamalla johonkin menneeseen tuotantomuotoon. Teollisen yhteiskunnan tai kapitalismin hylkäämistä ei vaadita, vaan haetaan kulttuurisesti helpommin sulavia muutoksia tuotanto- ja kulutusmalleissa, poliittisessa päätöksenteossa sekä elämäntavoissa. Ekomodernisaatioteorian kannattaja ei jyrkästi vastusta talouskasvua, mikäli se perustuu uusiin ympäristöystävällisiin innovaatioihin ja avaa tietä ympäristöystävälliseen yhteiskuntaan. Alkuperäisissä, 1980-luvun ekomodernisaatiotulkinnoissa korostettiin yhteiskunnan muutoksen ja muuttamisen näkökulmaa. Sittemmin 1990-luvulla keskustelun painopiste siirtyi teknis-taloudellisiin kysymyksiin. Entistä globaalimpien ympäristöongelmien myötä ryhdyttiin vastustamaan liian teknokraattiseksi koettua keskustelua ja vaatimaan palaamista ekomodernisaatioajattelun ekologista rakennemuutosta vaativiin näkemyksiin. (Andersen & Massa 2000, Massa & Haverinen 2001, 10-11.)

Ekomodernisaatioteoria on ollut yksi tapa hahmottaa ratkaisuja ympäristökriisiin, ja esimerkiksi monia ympäristön ja luonnon kannalta suotuisia teknologisia ja taloudellisia innovaatioita onkin kehitetty ja otettu käyttöön. Nykyisen ekologisen kriisin keskellä voidaan kuitenkin kysyä, kuinka riittävästi niillä on voitu vaikuttaa luontosuhteisiimme tähän asti. Jotta kykenemme vastaamaan globaalin kestävyyskriisin, ilmastomuutoksen ja kiihtyvän luontokadon kaltaisiin viheliäisiin ongelmiin, kaikkialle yhteiskuntaan ulottuva muutos eli yhteiskunnallinen transformaatio näyttää väistämättömältä. Muutoksia tarvitaan edelleen paitsi teknologiassa ja käyttäytymisessä myös yhteiskunnan järjestelmissä ja rakenteissa sekä ihanteissa ja ajattelutavoissa.

Yhteiskunnallisen transformaation käsite on tullut ajankohtaiseksi ihmiskuntaa vakavasti uhkaavia globaaleja ympäristöongelmia, kuten ilmastomuutosta, käsittelevässä tieteellisessä keskustelussa (esim. O'Brien & Sygna 2013). Transformaatiolla tarkoitetaan perinpohjaisia systeemitasoisia muutoksia tilanteessa, jossa yhteiskunnan nykyiset järjestelmät, rakenteet, ajattelu- ja toimintatavat nykyisellään ohjaavat meidät toimimaan ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti kestävämmällä tavalla. Nykyiset länsimaiset yhteiskunnat ovat rakentuneet ihmisen luonnosta erottaville käsityksille, uskomuksille ja ajattelutavoille. Niiden varassa on tähän asti ajateltu ja toimittu planetaarisista reunaehdoista välittämättä. Ekologinen kriisi velvoittaa nyt meidät muuttamaan näitä nykyisiä vallitsevia järjestelmiä, rakenteita, ajattelu- ja toimintatapoja niin, että voidaan löytää uusia malleja kohti kokonaisvaltaisesti kestävää yhteiskuntaa.

Tarvittavan muutoksen laajuudesta kertoo se, että transformaation tulee ulottua yhteiskunnan kaikille tasoille ja sektoreille. Perustavanlaatuisimmat muutokset lähtevät kuitenkin liikkeelle uskomusten, arvojen, ihanteiden ja ajattelumallien tasolta. On selvää, että ihmiskunta joutuu arvioimaan luontosuhteensa täysin uudelta pohjalta. Ajankohtaisen tutkimuksen kautta esiin nousseet näkökulmat muuttuviin luontosuhteisiin kertovat uusista luontosuhteiden tulkinnoista ja myös eräänlaisesta hämmennyksestä tämän uuden

tilanteen edessä. Niiden viitoittamana saattaa löytyä uusia suuntia kohti nykyistä kestävämpää, ekologisesti kestävä perustan varassa ja maapallon kantokyvyn rajoissa toimivaa yhteiskuntaa.

Karen O'Brien ja Linda Sygna (2013) ovat kehittäneet ilmastokriisiä käsittelevän tutkimuskirjallisuuden ja Sharman (2007) ajattelun pohjalta mallin, joka kuvaa yhteiskunnallisen transformaation tekijöitä kolmella eri tasolla: henkilökohtaisella, poliittisella ja käytännöllisellä tasolla. Tämä mallin mukainen ajattelu on mukaillen taustalla myös Sitran Sivistys+-projektin käyttämässä kuvassa yhteiskunnallisen transformaation kehistä (ks. tämän selvityksen johdanto sivulla 15).

Ensimmäisellä, henkilökohtaisella tasolla on kysymys uskomuksissa, arvoissa, ihanteissa ja maailmankuvissa tapahtuvista muutoksista. Muutokset tällä tasolla voivat johtaa erilaiseen ”toimintalogiikkaan”, uusiin käsityksiin ja tapaan toimia maailmassa. Uskomuksissa, arvoissa, ihanteissa ja ajattelutavoissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat siihen, millä tavoin kehystämme asioita, millaisia kysymyksiä esitämme, ja millaisia ratkaisuja asetamme etusijalle politiikassa ja käytännössä. Tällaisten muutosten kautta voimme alkaa nähdä yhteiskunnan järjestelmät ja rakenteet uudella tavalla. Kyse on esimerkiksi siitä, asetetaanko toimissa ja ratkaisuiden etsimisessä etusijalle joidenkin ihmisryhmien sopeutuminen vaikkapa ilmaston kuumenemiseen vai kiinnitetäänkö huomiota toimiin, jotka koituvat kaikkien ihmisten ja lajien hyödyksi. (O'Brien & Sygna 2013.)

Transformaation toisella, poliittisella tasolla muutokset kohdistuvat yhteiskunnan järjestelmiin ja rakenteisiin. Poliittinen taso käsittää taloudelliset, poliittiset, oikeudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset järjestelmät. Niiden kautta määritellään reunaehdot, mahdollisuudet ja pelisäännöt käytännön tasolla tapahtuville muutoksille. Tällä tasolla itse ongelmat ja ratkaisut tunnistetaan, määritellään ja rajataan ja intressiristiriidat ratkaistaan. Poliittisella tasolla on tärkeä merkitys juuri luonnon systeemien kuten ekosysteemien, ilmasto- ja vesijärjestelmän hallinnan kannalta. Aiemmin historiassa näissä luonnon systeemeissä tapahtuvia muutoksia pidettiin ja niihin suhtauduttiin kuin ne olisivat ihmistoiminnan ulottumattomissa. Tässä ajassa, jolloin ihmistoiminta muuttaa maailmanlajuisesti ja peruuttamattomasti ympäristöä, luonnon systeemit tulee käsittää myös kollektiivisen valinnan ja politiikan piiriin kuuluvina. Yhteiskunnan järjestelmät ja rakenteet muuttuvat ajassa ja heijastavat kulloisellekin ajalle ominaisia uskomuksia, arvoja ja maailmankuvia. (O'Brien & Sygna 2013.)

Kolmannella, transformaation käytännöllisellä tasolla muutokset kohdistuvat ihmisten käyttäytymiseen, uuden teknologian käyttöönottoon ja innovaatioihin. Muutosten vaikutukset tällä käytännöllisellä tasolla esimerkiksi ilmastomuutoksen hillitsemiseen, sopeutumiseen tai kestäväan kehitykseen ovat havaittavissa ja mitattavissa. Sen vuoksi tämän tason toimiin ja ratkaisuihin ja niiden vaikuttavuuteen kohdistetaan nykyisin kaikkein eniten huomiota. Käytännöllisellä tasolla tehtävät toimet ja ratkaisut voivat myös kuitenkin johtaa odottamattomiin lopputuloksiin tai jopa uusiin ongelmiin. Saattaa myös olla vaikea nähdä selvää rajaa siinä, kyetäänkö niillä lopulta

saavuttamaan todellista muutosta, vai toimitaanko edelleen tavalliseen totuttuun tapaan kuin ennenkin. Siten yhteiskunnalliseen transformaatioon pystytään vaikuttamaan heikoimmin tällä käytännöllisellä tasolla. (O'Brien & Sygna 2013.)

O'Brienin ja Sygnan kuvaileman transformaation perusajatus on, että vaikuttamalla nykyisin vallitseviin uskomuksiin, arvoihin, ihanteisiin ja ajattelutapoihin saadaan todellinen ja perustavanlaatuinen muutos käyntiin myös muilla tasoilla eli poliittisella ja käytännöllisellä tasolla. Yksilötasolla tapahtuvat uskomusten, arvojen, ihanteiden ja ajattelutapojen muutokset eivät vielä riitä, vaan niiden tulee muuttua myös koko yhteiskunnan tasolla. Vaikka tietoisuus ekologisesta kriisistä, ilmastonmuutoksesta ja luontokadosta on vahvistunut, nyky-yhteiskunnassa voi olla vaikea elää niin, että luontoa tai muita lajeja ei vahingoitettaisi. Tämänhetkisillä muutoksen vipuvarsilla ja toimintamalleilla emme ole pystyneet ehkäisemään viheliäisiä ongelmia, kuten ilmastonmuutosta tai luontokatoa.

Tutkijoiden näkemysten perusteella voimme tehdä ainakin seuraavia päätelmiä tarvittavan yhteiskunnallisen muutoksen luonteesta mainituilla kolmella tasolla. Kyetäksemme ekologiseen jälleenrakennukseen joudumme kysymään, miten paljon olemme valmiita muuttamaan elämäntapojamme ja luopumaan nykyisistä. Esimerkiksi historian tutkimuksen näkökulmasta voimme yrittää oppia jotakin ihmisen ja luonnon suhteista aikaisemmilta aikakausilta ja mahdollisesti muokata joitain aikaisempia malleja uusiksi tähän päivään soveltuviksi kestävämmiksi käytännöiksi.

Ekologinen jälleenrakennus edellyttää uskomusten, arvojen, ihanteiden ja ajattelumallien muuttamista sekä yksilöiden että yhteiskuntien tasolla. Eri tyyppisten ja monimuotoisten luontosuhteiden tunnistamisen tulee olla keskiössä niin, että pystytään tekemään ratkaisuja eri näkökohdat hyväksyttävällä tavalla. Tutkijoiden näkemyksistä kävi muun muassa ilmi, että ekologinen kestävyyskriisi ei ole pelkkä luonnon monimuotoisuuden kriisi, vaan myös ihmisen identiteettikriisi. Vastataksemme kriisiin meidän tulee ymmärtää ideologisuuden ja identiteetin merkitystä ja niiden vaikutuksia luontosuhteisiimme ja -käsityksiimme. Esimerkiksi syyllisyyden ja häpeän tunteet voivat vaikuttaa asennoitumiseen kriisiä kohtaan. Joudumme ajattelemaan koko elämäntapamme, toimintamme ja esimerkiksi kuluttamis- ja vapaa-ajanviettotapamme uudella tavalla. Ihmiskeskeisestä dualismiin pohjaavasta luontokäsityksestä tulisi luopua ja vahvistaa luontosuhdetta niin, että huomioidaan lähtökohtaisesti ihmisen olevan osa luontoa.

Sivistystä rakennettaessa tulee ajatella paljon nykyistä sukupolvea edemmäs. Sivistyskäsityksessä on huomioitava maapallon kantokyky ja vastuamme tulevia sukupolvia kohtaan. Sivistyksen kannalta on tärkeää pystyä paikantamaan syitä, taustaoletuksia ja ihanteita, jotka ovat johtaneet nykyiseen tilanteeseen. Tarvitaan eri tasoisia ratkaisuja ja olennaista on tunnistaa, että ekologinen kriisi on yhteiskunnallinen kriisi, joka on todellisuutta tässä ja nyt. Sivistyksen ideaa tulisi tarkastella globaalilla tasolla ja samalla ymmärtää myös muita maapallon eri kansojen ja kulttuurien uskontoperinteissä vallitsevia ajattelutapoja suhtautumisessa luontoon. Meillä saattaa

myös olla jossain määrin opittavaa alkuperäiskansoilta, joiden keskuudessa esiintyy holistinen näkemys ihmisestä osana suurempaa kokonaisuutta. Alkuperäiskansojen ajattelussa kaikki olennot ovat vuorovaikutussuhteissa toisiinsa. Tällaisessa mallissa ihminen ei ole ainut toimija.

Kriisin ratkaisemiseksi tarvitaan isoja yhteiskunnallisia päätöksiä ja talouden uudelleenajattelua. Vastuu kuuluu kaikille ihmisille. Meidän tulee lisätä ymmärrystämme, kehittää ajatteluamme ja uudistaa yhteiskuntamme rakenteita ja toimintaa. Vallitsevat näkemykset, jotka ohjaavat esimerkiksi politiikkaa tai opetussuunnitelmaa, tulisi nähdä vaihtoehtoina pikemmin kuin vakiintuneina toimintamalleina. Lainsäädännössä ja yhteiskunnan toimintaa ohjaavissa asioissa ekologisen kriisi, ilmastonmuutos ja luontokadon pysäyttäminen voitaisiin asettaa etusijalle ihmisoikeuksien kaltaisella tavalla.

3 Sivistys antroposeenin aikakaudella

Sivistyskäsitteen juuret johtavat latinan kielen sanoihin *civis* (kansalainen), *civilis* (ei-sotilas) ja *civitas* (kaupunki). Sanoja yhdistää ajatus kansalaisesta, joka kykenee elämään rauhanomaisessa vuorovaikutuksessa toisten kansalaisten kanssa ja ylläpitämään yhteiskuntaa. Sivistys on liittynyt ihmisiin ja vahvasti mielen kehittämiseen ja hillitsemiseen. Sivistyksen pohjana voi siis kuvata olleen ajatus eron tekemisessä sivistyneen ihmisen ja muiden välillä. Sivistys ei kuitenkaan voi olla vain yksilöiden ominaisuus. Sen täytyy olla myös institutionaalista, muuten se rapautuu. (Ks. Markku Oksanen tässä julkaisussa.)

Sivistyskäsitteeseen liittyy myös kehittymisen mahdollisuus. Sivistys sisältää ajatuksen siitä, että ihminen voi kehittyä ja kehittää itseään paremmaksi. Sivistyessään ihminen hankkii tietoa, jalostaa moraaliaan ja toimii näiden pohjalta. Sivistyneistä yksilöistä kehkeytyy sivistynyt yhteiskunta, jossa ihanteet ohjaavat sekä yksilöiden että yhteiskunnallisten rakenteiden kehittymistä. Tämä tarkoittaa, että yhteiskunnalla on mahdollisuus kehittyä jäsentensä kehittymisen sekä näiden paremman yhteistoiminnan kautta ja asettaa tavoitteita kehitykselle. Sivistys ohjaa osaltaan yhteiskunnan toimintaa ja kehittymistä yhdessä muiden ihanteiden ja arvojen kanssa.

Sivistyksen pan-eurooppalainen rinnakkaiskäsite ja kenties laajempi aatevirtaus on valistus, joka sisältää myös sivistämisen eli kansalaisten ja yhteiskunnan muuttamisen sivistyneeksi. “Monesti suomalaisessa ympäristökeskustelussa valistus ymmärretään kapeasti ympäristötiedon levittämisenä, valistamisena. Käsitys on turhan kapea. Kuten sivistyksellä myös valistuksella on moraalinen sisältö. Esimerkiksi jos hyvin koulutautunut ja tietäväinen henkilö vääristelee tosiasioita tai levittää disinformaatiota, hän sekä näyttää sivistymättömältä että rikkoo valistukseen sisältyvää moralioppia, jonka mukaan parhaalla tieteellisellä näkemyksellä on merkitystä, jota ei tule väheksyä” (ks. Markku Oksanen tässä julkaisussa).

Valistuksella on myös selkeämpi poliittinen perintö perustavien oikeuksien ja demokratian muodossa. Valistuksen keskeinen, osin ääneen lausuttu ajatus, on käsitys nimenomaan länsimaisen sivistyksen ja maailmankatsomuksen etevyydestä suhteessa muiden kulttuurien sivistyksiin ja maailmankatsomuksiin. Ajatus siitä, että vain ja ainoastaan länsimainen katsantokanta ja kulttuuri on oikea, ei myöskään ole kestävällä pohjalla. Myös valistuksen voi katsoa kaipaavan uudistusta ekologiseksi valistukseksi, metaideologiaksi, joka vaikuttaisi tai jo vaikuttaa käytännönläheisempien lähestymistapojen kehittämiseen (tarkemmin Markku Oksanen tässä julkaisussa). Valistusta voisi kuvitella uusiksi esimerkiksi samaan tapaan kuin miten sivistystä ihanteena on kuviteltu uudelleen ekososiaalisessa sivistyskäsitteessä.

Sivistys käsitteenä on leimallisesti melko saksalais-pohjoismainen ja suomalainen, vaikka se vertautuu ja osin sulautuu yleiseurooppalaiseen

valistuksen käsitteeseen (ks. Miettinen 2020, 11-13). Siihen on tätä kautta kytkeytynyt erilaisia luontoon ja luonnon käyttöön liittyviä ihanteita. Erityisesti suomalainen, jokamiehenoikeuksiin liittyvä juonne on luontosivistys. Selvitykseemme haastateltu kulttuuriantropologi Kaisa Vainio kuvailee luontosivistykseen kuuluvan esimerkiksi sen, että tunnistaa lintuja ja kasveja sekä osaa sienestää. Tähän luontosivistykseen kuuluu myös tieto siitä, miten luonnossa liikutaan ja yövytään. Nämä ovat taitoja, joita on pidetty Suomessa tärkeinä opettaa eteenpäin lapsille ja nuorille sekä vaikkapa maahanmuuttajille.

Nämä luontosivistykseen liittyvät ihanteet juontuvat yhä osin muutaman sukupolven takaa ajasta, jolloin valtaosa suomalaisista eli maaseutu ympäristössä ja hankki toimeentulonsa alkutuotannosta, jatkuvassa vuorovaikutuksessa luonnonilmiöiden ja ekosysteemien kanssa eläen. Tänä päivänä suuri osa suomalaisista elää kuitenkin urbaanissa ympäristössä. On siis syytä pohdita, kuinka vahvana tämä sivistysihanteen osa nykyään toteutuu, vai onko se enemmän tapakulttuuria ja sidoksissa vain tiettyihin tilanteisiin. Maantieteilijä Sirpa Tani esimerkiksi huomauttaa, kuinka suomalainen identiteetti rakentuu sellaisen luontokuvaston varaan, joka ei enää monenkaan suomalaisen kohdalla toteudu nykypäivän tavallisessa elämässä.

Sivistyksen yhteiskuntaa ohjaavan rakenteen muokkaaminen vastamaan ekologisen jälleenrakennuksen tarpeita ottaa klassisesta sivistyskäsityksestä parhaan ja tuo sen antroposeenin aikaan. Sivistys tarkoittaa tässä yhteydessä myös yhteiskunnallista ihannetta, joka on sisäistänyt tieteen luoman näkemyksen ihmisen ja ihmisyhteisöjen kytkeytymisestä ekosysteemeihin, elonkirjoon ja maapallon tarjoamiin resursseihin. Tähän ymmärrykseen liittyy myös käsitys, että yhteiskunnan ja talouden toiminnot kuormittavat nykyisellään ekosysteemejä kestävämmällä tavalla, ja että tämän korjaaminen edellyttää moninaisia toimia.

Edellä kuvatun ymmärryksen myötä toiminnassa pitäisi näkyä sisäistetty vastuu tasapainon löytämisestä niin tulevien sukupolvien kuin luonnon vuoksi. Salosen ja Bardyn (2015) mukaan ihmiskunnan tulee omaksua uudenlainen sivistyskäsitys, jossa hyvää elämää tavoitellaan yhden maapallon varassa. He nimittävät tätä ekososiaalisesti sivistykseksi. Tällä tavalla ajatellun sivistyskäsityksen tulisi heijastua yhteiskuntien sivistysinstituutioiden toiminnassa. Parhaimmillaan uusi sivistyskäsitys ilmenisi siirtymänä regeneratiiviseen kulttuuriin (sisältäen talouden ja yhteiskuntien järjestelmät ja käytännöt). Regeneratiivisessa kulttuurissa ihmisen toiminta vahvistaa sekä maapallon ekosysteemejä, että ihmisyhteisöjä, erotuksena ekstraktiivisesta, luontoa ja sen resursseja tyhjiin ammentavasta kulttuurista. Sivistys antroposeenin ajassa pyrki rakentamaan edellytyksiä yhteiskunnallisen transformaation toteuttamiseksi planetaarisella tasolla, yli yksilöiden, organisaatioiden, kaupunkien ja valtioiden rajojen.

3.1 Sivistyskäsitysten ja luontosuhteiden välillä on ollut kytkös

Sivistys- ja valistusajattelussa on historian kuluessa nähty luonnon arvo lähinnä välineellisenä: kärjistäen sanottuna arvoa on syntynyt vasta, kun ihminen on ottanut ja muokannut jotain luonnosta omiin tarkoituksiinsa. Tietojen ja taitojen kehitys on näkynyt siinä, miten taitavasti ja tehokkaasti olemme hyödyntäneet luonnonvaroja ja lisänneet niillä ihmisten vaurautta ja hyvinvointia. Lisäksi luontoa käsitellään kautta yhteiskunnan instituutioiden ja kulttuuristen uskomusten asiana, johon voi mennä ja josta voi tulla pois. Tämä näkyy esimerkiksi vakiintuneissa tavoissa puhua luonnosta. Luonnossa käydään siinä elämisen sijaan, mikä havainnollistaa jaottelua ihmisen ja luonnon välillä.

Historiallisessa sivistyskäsityksessä irtaantuminen luonnosta on tapahtunut mielenkin tasolla. Ihmisen mielen on ajateltu sivistyessä kehittyvän paremmaksi ja jopa vapauttavan sen kehollisista vieteistä, eli irti ”järjettömästä” luonnosta. Tämän kehityksen huipentumana voidaan pitää Arto Salosen ja Raisa Fosterin tässä julkaisussa kuvaama ilmiötä ”pääistyminen”, jossa tiedollinen ymmärrys jyrää muut olemassaolon osa-alueet ja ihminen kokee irrallisuutta paitsi itsensä ulkopuolisesta luonnosta, myös itsestään ruumiillisena oliona. Salosen ja Fosterin mukaan vallitseva yhteiskunnallinen vapauden ihanne perustuu monenlaiseen luonnosta, ympäristöstä ja muista ihmisistä irti olemiseen, ja tämä heijastuu myös sivistyskäsitykseen. Luontosuhde voi kuitenkin jäädä ohueksi, jos sivistys tarkoittaa tietämisen arvostamista kokemista enemmän ja korostaa vapautta ja irti olemista sekä muista ihmisistä että ympäristöstä.

Sivistys ja kulttuuriset ihanteet kuten vapaus ovat tukeneet nykyisten yhteiskuntien ja hyvinvoinnin rakentumista. Ne ovat kuitenkin samalla erottaneet ihmistä yksilönä ja yhteiskuntina luonnosta ja elonkirjosta, mikä näkyy sekä ekologisena kriisinä että sosiaalisina haasteina (ks. Arto Salonen ja Raisa Foster tässä julkaisussa). Tämä antroposentrinen eli ihmiskeskeinen jaottelu ihmisestä luonnon ulkopuolisena ei kuitenkaan ole enää pätevä nykytietämysten valossa.

Sivistyskäsitykset kertovat myös siitä, miten ihminen on reflektoinut itseään suhteessa luontoon ja millainen ihmisen luontosuhde on ollut. Kopernikus aiheutti 1500-luvulla ensimmäisen merkittävän railon ihmiskeskeiseen maailmankuvaan työntäessään Maapallon pois maailmankaikkeuden keskuksen paikalta. Kun evoluutioteoria ja darwinismi asettivat ihmisen samojen lajinkehityksen säännönmukaisuuksien alaiseksi kuin muutkin elonkirjon eliöt, johti se tiukan antroposentrismin, eli ihmiskeskeisyyden purkautumiseen. Posthumanismin voi käsittää tämän kehityskulun loogiseksi johtopäätökseksi, jossa halutaan jäsentää ja tarkastella maailmaa monilajisesti eri toimijoiden kannalta. Monilajinen ajattelu pyrkii ymmärtämään ja jäsentämään maailmaa eri olioiden näkökulmat ja hyvinvoinnin huomioon ottaen. Monilajisessa ajattelussa muutkin kuin ihmiset voidaan

kokea objektien sijaan subjekteina. Elämä maapallolla on monilajista yhteistyötä. Muutkin eliöt kuin ihmiset ovat mukana myös ihmisten rakentamissa yhteisöissä ja ympäristöissä, joita on voitu pitää luonnosta erillisinä ja ihmisen vaikutus näkyy luonnon ekosysteemeissä. Tämän pitäisi näkyä sekä sivistyskäsitteissämme että sivistysinstitutioidemme toiminnassa (ks. Sanna Lehtinen sekä Sami Keto, Jani Pulkki ja Pauliina Rautio tässä julkaisussa).

Kestävyyskriisi on tuottanut viimeisten vuosikymmenten aikana uudenlaisen tavoitteiden kehikon, joka osaltaan vaikuttaa myös luontosuhteeseen. Kansainväliset kestävyystavoitteet, kuten Pariisin ilmastopöytäkirja ja YK:n kestävä kehityksen tavoitteet vaativat perustavanlaatuisia muutoksia ihmiskunnan toiminnassa. Ne tukeutuvat vahvalle tieteellä perustelulle näkemykselle ihmiskunnan kohtaamista haasteista ja ekosysteemien liiallisen kuormituksen tuottamista uhista ihmisyhteisöille ja yhteiskunnille. Kestävä kehityksen ajatteluun liittyy pohdintaa sosiaalisten ja taloudellisten järjestelmien suhteesta ympäröivään luontoon ja ekosysteemeihin, vaikka esimerkiksi YK:n kestävä kehityksen tavoitteissa sosiaaliset, taloudelliset ja ympäristön tilaan liittyvät tavoitteet on esitetty samantarvoisina, eikä toimivan ekosysteemin merkitystä muiden tavoitteiden mahdollistajana tuoda selkeästi esiin.

Tähän asti ratkaisukehikot kestävyyskriisille ovat kuitenkin pyrkineet säilyttämään ajatuksen luonnosta ennen kaikkea resurssina ihmiselle. Siten ne toistavat ajatusta ihmisestä ja luonnosta erillisinä kokonaisuuksina. YK:n kestävä kehityksen tavoitteiden voidaan tulkita esittävän ekologisen, taloudellisen ja sosiaalisen ulottuvuudet samantarvoisina sen sijaan, että ne korostaisivat tieteen näkemystä toimivista luonnon ekosysteemeistä elämän, ja siten myös ihmisyhteisöjen sosiaalisen ja taloudellisen kestävyuden edellytyksenä. Siten niiden voi sanoa toistavan edelleen, joskin lievemmin, ajatusta ihmisestä luonnosta erillisenä.

Luontosuhteemme kuvastavatkin syvälle juurtuneita käsityksiä ja uskomuksia maailmasta ja ihmisen roolista maapallolla. Nämä käsitykset eivät kuitenkaan ole staattisia, vaan ne ovat tähänkin asti kokeneet monia muutoksia, ja näin ollen voivat muuttua tulevaisuudessakin kehittyvän tieteellisen tiedon mukaisiksi ja ihmisyhteisöjen sekä luonnon tarpeita palveleviksi. Kestävyyskriisin ratkaisu vaatii sivistyksenkin uudelleenpohdintaa. Tulevaisuuden sivistysajattelussa olisi hyvä muistaa, että ihminen on osa elonkirjoa ja myös osa laajempaa fyysistä todellisuutta, jossa ihminen ei suinkaan ole ainoa tietoinen, oppiva ja päämääriä toteuttava olio. Eliöiden ja olioiden lisäksi sivistyksen tulisi kenties tunnustaa ja huomioida luonnon prosessit, jotka vaikuttavat elämän ehtoihin. Esimerkkinä näistä voidaan nostaa geologiset prosessit, ravinteiden kierto tai ilmaston prosessit.

Historian kuluessa vallalla ollut sivistysihanne, joka eriytti ”sivistyneet” muista ja ihmisen luonnosta, antoi oikeutusta teollisen ajan toimille. Tuollaisen sivistysihanteen mukaan ihmisen ajateltiin sivistymällä saavan selville luonnon salaisuuksia, ja niitä paremmin ymmärtämällä voivan voittaa luonnon ja valjastaa sen itsensä ja yhteiskunnan hyväksi. Luonto näyttäytyy tässä ensisijaisesti resurssina, jota siitä erillinen ihminen tiedollaan hallitsee. Francis Baconin muotoilema modernin tieteen ajattelumalli perustui ajatukseen

siitä, että luonto tuli pakottaa paljastamaan salaisuutensa ihmisen hyödynnettäväksi. Tämä moderneille luonnontieteille pohjan antanut ajatus ohjaa edelleen vallitsevia tapoja jäsentää taloutta ja kehittää teknologiaa: luonto on ennen kaikkea resurssi, josta voidaan jalostaa jotain ihmiselle tarpeellista. Ajatus on nykytiedon valossa monin tavoin kestävä. Silti kulttuurimme ja instituutiomme toistavat edelleen näitä historiallisia rakenteita.

3.2 Instituutiot ylläpitävät kestäväntä toiminnallista luontosuhdetta

Instituutiomme toistavat ja ylläpitävät ihmiskeskeistä ajatusmallia. Jürgen Habermasin määrittelemästä kolmesta tiedonintressistä tekninen, luonnon manipuloimiseen tähtäävä intressi korostuu esimerkiksi yhä usein kouluopetuksessa ja eri koulutusasteilla varsinkin emansipatorisen tiedonintressin kustannuksella. Tiedonintressit kuvaavat tapoja tarkastella elämismailman kokemusten organisoitumista yhteiskunnalliseksi tiedoksi. Emansipatorinen, eli vapauttava tiedonintressi tähtää itsereflektion kautta vapauttamaan ihmisen perinteiden ohjaamasta ajattelusta ja olemisesta. Teknistä tiedonintressiä painottamalla koulu opettaa meidät tietynlaisiin teollisiin ja tuotannollisiin järjestelmiin, jossa ihmisen tehtävänä on hyödyntää muuta luontoa usein lähtökohtaisesti ja vain ihmisyhteisöjen hyväksi. Nykyinen tilanne, jossa ihmiskunta on baconilaisen ihanteen mukaan tosiaan alistanut luonnon, vaatii kuitenkin uudenlaista ajattelutapaa ja sivistysihannetta. Uudenlainen sivistysihanne tukisi toimintamme muuttamista elonkirjoa tukevaksi ja sen kanssa toimivaksi. Ajatus luonnosta erillisestä ihmisestä, jolla on rajaton hyödyntämisoikeus luontoon, ei ole antroposeenin aikakaudella perusteltu ajatusmalli.

Tästä huolimatta sivistysinstituutiomme toteuttavat edelleen, tai ainakin osittain, tätä historiallista käsitystä ihmisestä erillisenä muusta luonnosta, vaikka tieteen luoma ymmärryksemme on päinvastainen. Tämä siitäkkin huolimatta, että suomalaisessa opetussuunnitelmassa on jo laajamittaisesti huomioitu tieteen viesti ihmisen kietoutuneisuudesta elonkirjoon.

Sami Keto, Jani Pulkki ja Pauliina Rautio kirjoittavat omassa artikkelissaan tässä selvityksessä seuraavasti: “Muodollisen kasvatuksen piirissä ympäristökriisien kanssa elämiseen annetaan usein vain yksipuolisia välineitä: koulukasvatus perustuu edelleen ajatuksille ihmisestä autonomisena toimijana ja luonnosta toiminnan kohteena.” Heidän mukaansa perusopetuksen opetussuunnitelmassa on kuitenkin jo ekososiaalisen sivistyksen pitämä paikkamerkki rakentavalle monilajiselle vuorovaikutukselle. Tämä paikkamerkki on heistä askel oikeaan suuntaan, mutta opetussuunnitelma kokonaisuudessaan ei vielä kuitenkaan täytä eikä käytä laajemmin tuota paikkaa. Kedon, Pulkin ja Raution mukaan opetussuunnitelma ei tunnista monilajista sosiaalista yhteisöä vaan tarkastelee yhteisöjen sosiaalisia ulottuvuuksia ihmiskeskeisesti. Kasvatustieteilijä Antti Rajala pohtiikin, onko koulun

sivistysperinne enää pohja, jolle kannattaa rakentaa, vai pitäisikö tätä perinnettä pikemminkin purkaa.

Tulevaisuudessa ihmisen ja luonnon tiukka erottelu ei enää toimi. Sivistyksen päivittäminen tukemaan ekologista jälleenrakennusta voi edellyttää nykyisten ihanteiden ja perinteiden sekä erilaisten luontosuhteiden avaamista ja tuomista vahvemmin keskusteluun. Sen rinnalla tätä muutosta yhteiskunnallisissa ihanteissa ja luontosuhteessa olisi tarpeen käydä läpi laajemmin julkisessa keskustelussa. Rajala ehdottaa tähän ratkaisuksi kansalaisille suunnattua deliberatiivisen eli puntaroivan demokratian laajaa kansalaisprosessia. Siinä tuotaisiin näkyväksi erilaisia luontosuhteita ja niiden välisiä jännitteitä, tieteellisen tiedon tuottamia argumentteja tarpeesta muokata toiminnallista luontosuhdetta, sekä haettaisiin keinoja uudenlaisten luontosuhteiden muovautumiselle yhteiskunnan tasolla.

Suomalaisella koulujärjestelmällä on hyvät edellytykset rakentaa uutta, antroposeenin ajan luontosuhdetta. Opetussuunnitelmassa on jo osittain huomioitu monilajisuus ja lajienvälisyys, mutta tätä voisi lisätä ja syventää. Tiedollisen oppimisen lisäksi tarvitaan myös kokemuksellisuutta. Sami Keto, Jani Pulkki ja Paulinna Rautio pohtivat tämän julkaisun artikkelissaan myös sitä, kuinka kouluyhteisö on muodostunut yksilajiseksi, vain ja ainoastaan ihmisten yhteisöksi. Villi luonto on eristetty pois kouluyhteisöstä, yksinomaan oppimisen kohteeksi. Luonnon esittämistä arkiympäristöstä erillisenä paikkana, johon mennään erikseen kokemaan luontoa, olisi opetuksessa vältettävä (vrt. Sirpa Tanin haastattelu).

Keto, Pulkki ja Rautio nostavat esiin paikkaperustaisen kasvatusnäemyksen, jossa huomioidaan paikallinen luonnonympäristö. Arkiympäristössä tapahtuvat monilajiset tilanteet ja niihin liittyvät kokemukset pitäisi pystyä näkemään osana koulussa tapahtuvaa oppimista ja monilajisten suhteiden muodostumista. Vaikka kouluyhteisö on vain ihmisistä koostuva, muu luonto voi käydä tekemässä tuttavuutta suunnittelematta ja spontaanisti, vaikka toki ihmisen ehdoilla. Ala-asteen pihassa pesineet lokkipoikueet antoivat koululapsille mahdollisuuden kurkistaa ihmisten kouluyhteisön ulkopuolelle muiden eliöiden kokemusmaailmaan, kuvaa Sanna Lehtinen tekstissään. Monilajisuus ei saisi jäädä abstraktiksi vaan se pitäisi nivoa käytäntöön ja arkiseen oppimisympäristöön sivistysinstituutioissa. Tarpeeksi herkällä ja harjautuneella silmillä voi tunnistaa lajienvälien kohtaamisen paikkoja muuallakin kuin koulukirjoissa: esimerkiksi koulun ympärillä, pihalla, ruokalautasilla ja kengissä.

Luontoherkkyyden vahvistaminen jo lapsuudesta alkaen voi olla tapa rakentaa kestäviä käytäntöjä arjen tasolla. Luontokokemusten ja luonnon opitun luonnon tuntemisen on tutkimuksissa havaittu tukevan elinikäistä luontosuhdetta ja herättävän halun vaalia luontoa (Ratinen tässä julkaisussa). Ihmisen sisäsyntyinen biofilia, luonnonrakkauden vietti, voi vahvistua tai heikentyä ympäröivien olosuhteiden mukaan. Laajempi luontosuhde tunnistaa luonnoksi myös (urbaanin, usein vain ihmisten kansoittamaksi ymmärretyn) arkiympäristön, johon kuuluu luonnonelementtejä, rakennetun

ympäristön elementtejä ja sosiaalinen ympäristö, jossa eletään. Voiko sivistyksen lähtökohta muuttua niin, että ymmärrämme itsemme osana luontoa?

3.3 Tulevaisuuden sivistys: tiedollinen, yhteiskunnallinen, kokemuksellinen ja moraalinen ymmärrys ihmisestä osana elonkirjoa

Millaista tulevaisuuden sivistystä tarvitsemme? Voisiko sivistysihanteemme lähtökohtana olla systeeminen ymmärrys ihmisestä osana elonkirjoa ja planeetan ekosysteemejä? Tämä tarkoittaisi myös esimerkiksi ymmärrystä siitä, että ekologiset reunaehdot ovat kovempia kuin talouden tai sosiaalisten ilmiöiden joustavammat rakenteet. Talous ja sosiaalinen elämä voivat ottaa satoja erilaisia muotoja. Emme voi kuvitella samaa luonnon osalta, sillä luonnonlait eivät jouta ja maapallon biokapasiteettikin joustaa vain tiettyyn pisteeseen, jonka jälkeen vaarana on ekosysteemien romahdus. Näin tiedollisen sivistyksen pitäisi ohjata meitä hakemaan vaihtoehtoja ajatukselle ihmisestä luonnon hallitsijana ja sen oikeuttamalle ekstraktiiviselle, luontoa kuluttavana resurssina kohtelevalla talousmallilla. Mahdollinen vaihtoehto olisi tavoitella regeneratiivista taloutta ja yhteiskuntaa, jossa ihmisen hyvinvointia ei nähdä erillisenä muun luonnon hyvinvoinnista, vaan ihmisen hyvinvointia luodaan tavoilla, jotka edistävät myös muun luonnon hyvinvointia tai eivät ainakaan huononna sitä.

Antroposeenissa ajassa ihmiskunnalla ja myös yksittäisillä ihmisillä on erityinen vastuu elonkirjoa kohtaan, koska vaikutuksemme luontoon ja planeetan elinoloihin on yksinkertaisesti niin merkittävä ja pysyviä jälkiä jättävä. Näissä olosuhteissa voisi ajatella, että sivistysihanteen tulisi sisältää ajatus ihmisen vastuusta rakentaa tasapainoista suhdetta luontoon. Tämä on lähellä kristinuskon tilanhoitajaetiikkaa (stewardship), jossa oma vastuualue on tarkoitus jättää tuleville sukupolville vähintään samassa kunnossa, ehkä paremmassakin kuin sen on itse hoidettavakseen saanut. Ihmisellä on silloin erityinen tarve katsoa pidemmälle tulevaan ja ymmärtää syy-seuraussuhteita yli tämän päivän ja nykykukupolviin kohdistuvien vaikutusten.

Nykyisessä tilanteessa vastuualue on laajentunut planetaariseksi ja yksilöiden ohella se ulottuu instituutioiden toimintaan. Tietoisuus tekojen ylisukupolisesta vaikutuksesta voisi esimerkiksi ilmentyä institutionaalisessa sivistyksessä varovaisuusperiaatteen noudattamisena. Periaatteen mukaan ympäristöä tai terveyttä suojeleviin toimenpiteisiin ryhtymistä ei saa estää se, ettei haitoista ole täyttä tieteellistä varmuutta tilanteissa, joissa toimintojen epäillään voivan aiheuttaa vakavia haittoja. Varovaisuusperiaatetta noudattaessa tulee kuitenkin myös huomioida, että tekemättä jättämiselläkin voi olla kauaskantoisia vaikutuksia, joten nykytilanteen ylläpitäminen ole välttämättä varovaisuusperiaatteen mukaista.

Ekososiaalinen sivistys voi tarjota mahdollisuuden rakentaa uutta sivistystä näistä näkökulmista. Tässä julkaisussa Sami Keto, Jani Pulkki ja Pau-liina Rautio ymmärtävät ekososiaalisen sivistyksen ekologisten ja sosiaalisten

kysymysten yhteenkietoutuneisuutta kuvaavana näkökulmana. Sen mukaan muu luonto on aina ihmisen toiminnassa läsnä ja myös ihmisen sosiaalinen yhteisö on aina monilajinen. Tämän näkökulman mukaan kasvamme siis samanaikaisesti osaksi sekä ihmisten yhteisöjä että monilajisia ekologisia yhteisöjä, tiedostimme sen tai emme.

Ekososiaalisen sivistyksen näkökulma sisältää ymmärryksen omasta ihmisyydestä, joka on rakentunut ja edelleen rakentuu erottamattomasti osana laajempaa elonkirjoa (Keto, Pulkki ja Rautio). Ihminen voidaan kuvata olevan kietoutunut osaksi muuta elonkirjoa, ei ainoastaan elonkirjon tuottamien resurssien kuluttaja.

Arto Salonen ja Raisa Foster tiivistävät (ekososiaalisen) sivistyksen vastuun ymmärtämiseksi ja ottamiseksi omasta ympäristöstään. Hyvä tulevaisuus lepää ekologisesti kestävä perustan varassa, jonka pohjalle sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja sen myötä hyvä tulevaisuus sekä monilajista hyvinvointia edistävä kestävä talousjärjestelmä voivat rakentua. Ilman ekologisesti kestävä pohjaa myöskään ihmisarvo ei voi toteutua. Planetaarisesti ajatteleva ihminen tunnistaa elämän reunaehdot ja toimii varmistaakseen sekä ihmislajien että muidenkin lajien mahdollisuudet hyvään elämään tulevaisuudessakin. Kun klassinen sivistyskäsitys perustuu ajatukselle rauhanomaisessa vuorovaikutuksessa yhteiskuntaa ylläpitävistä kansalaisista, kestävyyskriisin aikakauden sivistys laajentaa ajatusta yhteisöjemme toimijoista myös muihin kuin ihmisiin ja ylläpidettävää yhteisöä yhteiskunnasta koko planeetaksi.

On myös tärkeää hahmottaa globaalin kestävä kehityksen ja oikeudenmukaisuuden edistäminen osana sivistystä. Koska viheliäiset ongelmat ovat maailmanlaajuisia ja ihmiskunnalle yhteisiä, tarvitaan niiden ratkaisemiseksi myös kansainvälistä ymmärrystä ja yhteistyötä. Tarvitsemme kansainvälisesti sisäistettyä oivallusta siitä, että olemme ihmiskuntana ja yhdessä elonkirjon kanssa ”samassa veneessä” kestävyyskriisin edessä.

Perinteisesti esimerkiksi luonto- ja ympäristökasvatus sekä kestävä kehitys on nähty kasvatuksessa suhteellisen kapeasti lähinnä (lähi)luontosuhteen rakentamisena ja ympäristövastuullisuutena ilman maailmanlaajuisen vaikutussuhteiden syvempää tarkastelua. Ekologisen jälleenrakennuksen tavoitteiden saavuttaminen ja kestävyyskriisin ratkaiseminen vaativat sivistykseltä myös maailmanlaajuisen, planetaarisen ymmärryksen, vastuun ja toiminnan tarkastelua sekä kehittämistä (vrt. Salonen & Bardy 2015)

4 Johtopäätökset – kohti tulevaisuuden luontosuhdetta

Luontosuhde on ilmiö, joka on rakentunut historiallisista kerroksista. Se kehittyy ajassa, kun sekä ihmisen tiedollinen pohja – mitä luonto on ja miten se toimii – että sosiaaliset käytännöt – missä, miten ja millaisin pyrkimyksin suhteemme luontoon muodostuu – muuttuvat. Myöskin sivistysinstituutioittemme muutokset yhdessä arjen elinympäristömme ja muun ympäristön muutosten kanssa ovat vaikuttaneet ja jatkavat luontosuhteittemme muovaamista.

Luontosuhde on myös subjektiivinen ilmiö. Yhteiskuntien välillä ja niiden sisällä ihmisten subjektiiviset luontosuhteet ovat erilaisia. Luontosuhde on luultavasti erilainen ihmisellä, jolla on riittävä tiedollinen ymmärrys ihmisen ja muun luonnon välisistä vuorovaikutussuhteista ja ennen kaikkea ihmisen aiheuttamista ekologisista muutoksista sekä niiden seuraamuksista, kuin ihmisellä, jolla on näistä asioista hyvin rajallinen ymmärrys.

Tietyn luonnonilmiön, eliöryhmän ja luonnonympäristön systemaattinen seuraaminen vaikuttaa luontosuhteeseen. Sellainen tuotannollinen toiminta, johon luonto ja erilaiset eliöt suoraan vaikuttavat, on sekin luontosuhdetta muokkaava asia. Esimerkkinä tästä voivat olla alkutuotannossa, maa- ja metsä- tai kalataloudessa työskentelevät ihmiset, jotka voivat joutua ”kilpailutilanteeseen” muiden lajien kuten susien, hirvien, merimetsojen, hyönteisten tai lahottajasienien kanssa. Toisena esimerkkinä voidaan pitää rakentamista, jossa on otettava huomioon muuttuvat sademäärät ja vedenpinnan korkeuden mahdollinen nousu. Luontosuhde on kuitenkin eri asia kuin luontokokemukset, mutta luontokokemusten mahdollistaminen voi muokata luontosuhdetta. Luontosuhde syntyy myös ilman autenttisia luontokokemuksia (ks. Hannele Cantellin artikkeli tässä julkaisussa). Luontosuhteita ei siis voi arvottaa luontokokemusten tai toimintamahdollisuuksien mukaan.

Subjektiivisesti koetun ja tietoon pohjautuvan luontosuhteen lisäksi luontosuhde ilmenee myös toiminnallisesti. Eri ajoissa ja paikoissa ihmisillä on erilaiset edellytykset kehittää tiedollista ymmärrystään. Samoin tavat ja mahdollisuudet kokea, havainnoida ja toimia osana luontoa vaihtelevat elämäntilanteiden, iän, arjen ympäristöjen ja yhteiskuntamme sosiaalisten ja taloudellisten rakenteiden mukaisesti. Näin ollen emme yksilöinä rakenna luontosuhdettamme vain yksin tai edes yksilöllisistä lähtökohdista. *Toiminnallinen luontosuhteemme* kehittyy yhteiskunnan rakenteiden ja järjestelmien sekä yhtä lailla kulttuurissa vallalla olevien ihanteiden ja maailmankuvien muokkaamana.

Luontosuhde on siis samaan aikaan historiallisen kehityksen, subjektiivisten kokemusten sekä fyysisen ja kulttuurisen toimintaympäristömme muovaama. Luontosuhde ilmenee eri tavoin ihmisen sisäisessä maailmassa

– arvoissa, asenteissa ja uskomuksissa – ja myös toiminnan kautta ulkoisessa maailmassa.

4.1 Luontosuhde ekologisen kriisin aikakaudella

Juuri nyt, tässä ajankohdassa olemme kiinnostuneita luontosuhteesta erityisesti ekologisen kestävyyskriisin takia. Ihmiskunnan haitalliset ympäristövaikutukset ilmastoon ja luonnon monimuotoisuuteen pitää saada pienemmään erittäin nopeasti. Nykyinen kehityksen suunta, jossa ihmiskunnan hyvinvoinnin kasvu tarkoittaa luonnon järjestelmien köyhtymistä, täytyy saada käännettyä. Kokonaisuutena nykyinen ihmiskunnan toiminnallinen luontosuhde on elonkirjoa köyhdyttävä ja kuppava, ei sen kanssa tasapainossa tai kestävä. Toki jotkin ihmisryhmät elävät jo tänään tavalla, joka ei vahingoita luonnon järjestelmiä. Kokonaisuudessaan toimintamme on kuitenkin uusiutumattomia luonnonvaroja ja ekosysteemejä köyhdyttävää ja mittakaavaltaan kaukana planeetan asettamien fyysisten rajojen ulkopuolella.

Tämän seurauksena meillä on tarvetta käydä keskustelua erilaisista luontosuhteista, niiden perustoista ja taustalla olevista arvopäämääristä. Tarkastelemalla näitä voimme oivaltaa ja sanoittaa eroavaisuuksia sekä ristiriitoja, joita erilaisiin luontosuhteisiin liittyvien päämäärien ja käytäntöjen välillä mahdollisesti vallitsee ja jotka tuottavat jatkuvaa hämmennystä sen suhteen, miten meidän tulisi toimia yhteiskuntina, organisaatioina ja yksilöinä. Antroposeenin aikaan päivitetty sivistysihanne voisi auttaa selkeyttämään tätä hämmennystä. Sen tukemana voimme hakea mahdollisia rakennuspaloja yhteiskunnallista transformaatiota tukeville maailmankuville ja ihanteille yhteiskunnallisella tasolla, yhtä lailla kuin siihen liittyville arjen käytännöille, joiden kautta luontosuhde toteutuu yksilön tasolla.

Olemme tilanteessa, jossa ihmiset ovat aiempaa tietoisempia siitä, että ihminen on osa luontoa ja riippuvainen luonnon järjestelmien toimivuudesta. Olemme jo darwinismista lähteneen tieteellisen vallankumouksen seurauksena irtautumassa kahtiajaosta, jossa ihminen nähtiin luonnosta erillisenä, sen herrana ja hyödyntäjänä, osin myös siitä huolehtijana, johon englanninkielinen “stewardship” ja talonpoikainen suhde luontoon viittaavat. Samaan aikaan tapamme kokea luontoa ja sen prosesseja on muuttunut huomattavasti. Elämme hyvin laajasti ihmisen muokkaamassa fyysisessä ympäristössä niin kaupungeissa kuin maaseudullakin, ja kasvavissa määrin myös täysin ihmisen luomassa virtuaalisessa ympäristössä. Kokemusmaailmamme siis rakentuu hyvin vahvasti ja laajasti ihmisen muokkaaman luonnon ja todellisuuden kautta. Varsin harva enää nykyisin kokee ja havainnoi luonnon prosesseja pelkästään esimerkiksi osana oman päivittäisen toimeentulon hankkimista. Sen sijaan luonto voi olla läsnä elämässämme ja voimme nähdä ja kokea oman kytkeytymisemme siihen monilla muilla tavoilla. Ikkuunan takana olevien pihapuiden ja sisäkasvien sekä lemmikkien elämän

havainnoiminen sekä myös virtuaaliset luontokuvat, -tarinat ja -ohjelmat antavat kokemuksia ja mahdollisuuksia kytkeytymisen tunteille sekä luontosuhteen muovautumiselle. Luontoa ja sen osaa elämässä voi hahmottaa ja ymmärtää myös käyttämiemme hyödykkeiden, kuten esimerkiksi ruoan ja vaatteiden kautta – ilman luontoa meillä ei olisi niitä.

Yhteiskuntamme keskeisissä järjestelmissä luonto on kuitenkin edelleen ihmisestä selkeästi erillinen kohde, jota ensisijaisesti tarkastellaan ihmisen näkökulmasta ja hyödynnetään ihmisyhteisöjen hyödyksi. Monet talouden järjestelmät näkevät luonnon edelleen rajattomana resurssina ja arvokkaana lähinnä taloudellisen arvon kautta, vaikka tiede varoittaa planeettamme ekologisten reunaehtojen ylittymisestä. Taloudessa luonto ja luonnonvarat ovat yksi tuotantovoimista, jonka hyödyntämiseen teknologiaa kehitetään. Talouspolitiikassa on asetettu periaatteellisia tavoitteita luonnonvarojen käytön irtikytkemiseksi taloudellisesta kehityksestä korvaamalla luonnonresursseja teknologialla ja osaamisella. Toistaiseksi tällaista kehitystä ei laaja-alaisesti ole tapahtunut. Merkittävä osa taloudellisesta toiminnasta on ristiriidassa sellaisen eri tieteenalojen tukeman luontokäsityksen kanssa, jossa ihminen nähdään osana luontoa ja riippuvaisena maapallon rajallisesta biokapasiteetista.

Vastaava maailmankatsomus ja logiikka on myös nähtävissä lainsäädännössä, jossa luonto nähdään pitkälti vain toiminnan kohteena ja ei-inhimillisillä eliöillä on vain hyvin rajattuja oikeuksia. Lainsäädännön yleinen lähtökohta on vahvasti antroposentrinen, vaikka jonkinlaista liikehdintää luonnon itseisarvon huomioimiseen on havaittavissa. Voi ajatella, että yhteiskunnassamme vallitsee ristiriita tutkimukseen nojaavan, ihmistä erottamattomasti osana elonkirjoa näkevän ympäristötietoisuuden ja monien yhteiskuntamme luonnon rajattomaan hyödyntämiseen perustuvien järjestelmien ja luontokäsitysten välillä.

Luontosuhde ja sivistys ekologisen jälleenrakennuksen aikana jäävät puutteellisiksi, jos ne keskittyvät vain paikalliseen tai länsimaiseen näkökulmaan. Lähiluontosuhteen rakentamisen ja siihen kohdistuvan ympäristövaastuullisuuden ohella sivistys ekologisen jälleenrakennuksen ajassa kaipaa globaalia näkökulmaa: globaalien vaikutussuhteiden ja kestävä kehityksen systeemisen luonteen analyysia ja ymmärtämistä myös ylisukupolvisestakin näkökulmasta. (Kivimäki-Pelluz, 2021)

4.2 Kestävää luontosuhdetta tukeva sivistys

Kestävyyskriisin ratkaisemiseksi tarvitsemme ekologista jälleenrakennusta. Tällainen yhteiskunnallinen transformaatio edellyttää myös sivistyksen uusiutumista. Yhteiskunnallisen transformaation ajatellaan olevan jotain laajempaa kuin vain yksittäisiä muutoksia teknisissä ratkaisuissa tai niitä ohjaavassa lainsäädännössä. Kyse on myös muutoksesta eri ihmisryhmien kokemuksissa omasta toimijuudestaan ja suhteistaan muihin todellisuuksiin.

Lisäksi kyse on muutoksista yhteiskunnassa vallitsevista ihanteista ja uskomuksissa.

Kestävää yhteiskunnallista transformaatiota tukevaa luontosuhdetta voidaan tarkastella kolmesta näkökulmasta. Luontosuhde ilmenee niin yksilön kuin yhteiskunnan osalta tiedollisena (ympäristötietoisuus), kokemuksellisenä ja kehollisena (esim. luontoherkkyys ja yksilön kokemus itsestään osana luontoa, eläimenä) sekä toiminnallisena (yhteiskunnan järjestelmistä arkeen heijastuvat käytännöt).

Ymmärryksemme kestävyyskriisistä ja sen ratkaisusta nojaa vahvasti tieteelliselle maailmankuvalle ja tutkimustiedolle. Tätä vasten on selvää, että nykyajassamme sivistyskäsitykseen tulisi kuulua vahva tiedollinen ymmärrys sekä ihmisestä luonnon osana että ihmisen toimien pitkän aikavälin vaikutuksista luonnon järjestelmiin. Kyse on monin tavoin systeemistä, epälineaarista ilmiöstä, joiden ymmärtäminen edellyttää usein eri tiedon lajien ja tieteenalojen näkemysten yhdistelemistä. Tällainen tieteidenvälinen käsitys tiedosta poikkeaa monin tavoin historiallisista tavoista jäsentää maailmaa ja oppia. Suomalaisten koulujen pyrkimys kohti monialaista oppimista tähtää laajojen kokonaisuuksien hahmottamiseen ja siten luo edellytyksiä uudenlaisten sivistyskäsitysten rakentumiselle. Yhteiskunnallisen transformaation aikaansaamiseksi on olennaista tuoda tämän kaltaista pohdintaa myös koulunsa jo pääosin käyneelle aikuisväestölle esimerkiksi muiden sivistysinstituutioidemme ja työelämässä tapahtuvan oppimisen kautta.

Tämän uuden tiedollisen pohjan ohella on tärkeää, että nykyajan sivistysihanne tukee myös edellytyksiä käydä rakentavaa keskustelua kestävyyskriisiin liittyvistä suurista ja usein vaikeista kysymyksistä sekä niiden kytkeytymisestä erilaisiin luontosuhteisiin. Lisäksi sivistyksen tulisi sisältää ajatus moninaisesta luontosivistyksestä, johon kuuluu paitsi kyky tiedollisesti tuntea luontoa, myös aktiivinen kiinnostus sen kokemiseen eri tavoin. Ilkka Ratisen artikkeli tässä julkaisussa viittaa tutkimuksiin, joiden mukaan esimerkiksi lapsuudessa ja nuoruudessa saatujen luontokokemusten myötä kasvanut luontoherkkyys voi tukea kestävien elämäntapojen omaksumista. Siksi on tärkeää, että laajennamme käsitystämme luonnosta sekä ymmärrämme luontosuhteen olevan ja rakentuvan kaikilla siitä huolimatta onko itse suorassa tai välillisessä vuorovaikutuksessa luonnon kanssa. On tärkeää vahvistaa ajatusta, että luontoa meissä ja ympärillämme voi kokea monin tavoin arvottamatta yhtä yli toisen. Esimerkiksi metsässä kävely ja maiseman ihailu etäältä mökin kuistilta voivat molemmat yhtä lailla luoda ymmärrystä ja kokemusta itsensä ja yhteiskunnan kietoutuneisuudesta luontoon (ks. Hannele Cantellin ja Sanna Lehtisen artikkelit tässä julkaisussa).

Näiden havaintojen rinnalla nostamme tämän raportin pohjalta kolme pääviestiä:

- 1. Ihminen on osa elonkirjoa, ei luonnosta erillinen.** Tämä näkemys on kehittynyt pitkään: viimeistään darwinismi loi railon ihmiskeskeiseen, ihmisen luonnosta erottavaan maailmankuvaan. Maailmankuva, joka ymmärtää ihmisen osana elonkirjoa, on kehittynyt edelleen muun muassa posthumanististen ihmistieteiden pyrkimyksiksi ymmärtää ja kokea maailmaa monilajisesti. Ymmärryksemme luonnosta ja ihmisen kiistämättömästä kietoutuneisuudesta elonkirjioon kasvaa ja muuttuu koko ajan arkisemmaksi. Saatamme kuitenkin edelleen puhua arkisesti luonnosta asiana, jota koemme ympärillämme, mahdollisesti ihailen ja siitä nauttien. Tässä mielessä tapamme puhua luonnosta kokemuksellisesti voi asettaa meidät sen ulkopuolelle. Sanan elonkirjo tuominen luonnon rinnalle voisi olla esimerkki tavasta uudistaa puhetapoja, jotka kuvastavat osuvammin ja syvemmin ihmisen kietoutuneisuutta luontoon ja planeettamme elonkirjioon kokonaisuutena.
- 2. Luonto koetaan eri tavoin, joista yksi ei ole toista parempi.** Tunnistamme erityisesti Suomessa tarpeen kokea luontoa tärkeänä osana ihmiselämää, jopa ihmistä kehittävänä asiana. Käytännössä kaikki tänä päivänä kohtaamamme luonto on kuitenkin ihmisen muokkaamaa. Tässä mielessä ei ole perusteltua nimetä joitain luontokokemuksia tai niiden kokemisen paikkoja toisia aidommiksi. Luontosuhde rakentuu ja se koetaan monilla eri tavoilla, joista mikään ei ole “se oikea”. Kaupunkilainen luontosuhde voi ohjata kestävään toimintaan siinä missä maalaisenkin. Emme saa romantisoida jotain historiallista tilannetta tai luontosuhdetta, jollaista käytännössä harvalla enää on mahdollista kokea. Samaan aikaan on tärkeä tiedostaa, että kasvava ymmärryksemme ihmisen vaikutuksista luontoon muuttaa kokemustamme luonnosta ja luontosuhdettamme. Tämä ei poista esimerkiksi tarvetta suojella erilaisia luonnonympäristöjä sekä tulevien sukupolvien koettavaksi että luonnon monimuotoisuuden säilymistä tukemiseksi. Luonto on kaikkialla ja siihen voi rakentaa suhteen kaikkialla, jatkuvasti ja hyvin eri lähtökohdista.
- 3. Antroposeenin ajan sivistykseen kuuluu kauaskantoisen ja ylisukupolvisen vastuun ottaminen.** Ihmisen toiminta on aiheuttanut siirtymiseen uuteen geologiseen aikakauteen, antroposeeniin. Tämä tarkoittaa, että toiminnallamme on erittäin pitkäaikaisia ja mahdollisesti katastrofaalisia vaikutuksia luonnon järjestelmiin koko planeetan tasolla. Ekologisten katastrofien seurausten minimointi edellyttää, että arvioimme tuotantojärjestelmien, politiikan määrittämien yhteiskuntamallien ja arjen käytäntöjen takana olevia toiminnallisia luontosuhteita: lähtevätkö ne edelleen teollisen aikakauden mallin mukaisesti ajatuksesta luonnosta kulutettavana ja loppumattomana resurssina, vai

kytkeytykö niihin jotenkin myös ajatus luonnon järjestelmien vahvistamisesta ja tukemisesta (ns. regeneratiiviset järjestelmät) ylisukupolvisesta näkökulmasta. Meidän on myös haettava ratkaisuja, joilla regeneratiiviset lähestymistavat viedään keskeiseksi osaksi erilaisia hallinnollisia toimintoja, kuten lainsäädäntöä. Uuden luontosuhteen täytyy mennä hyvin syvälle järjestelmiimme arvojen, maailmankuvien ja asenteiden tasolle, ja siten muuttaa toimintatapojamme pysyvästi.

Osan 1 lähteet

- Aaltola, Elisa 2020.** Ihminen eläimenä ja osana luontoa. Teoksessa Vilma Hänninen & Elisa Aaltola (toim.): Ihminen kaleidoskoopissa. Ihmiskäsitysten kirjoja tutkimassa. Gaudeamus, Helsinki.
- Aaltola, Elisa & Wahlberg, Birgitta 2020.** Johdanto. Teoksessa Elisa Aaltola & Birgitta Wahlberg (toim.): Me & muut eläimet. Uusi maailmanjärjestys. Vastapaino, Tampere 2020.
- Ahonen, Sanna 1997.** Mitä on suojeltu kun on suojeltu luontoa? Käsitehistoriallinen tarkastelu suomalaisesta luonnonsuojelusta välillä 1880-1983. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Maatalous-metsätieteellinen tiedekunta, Limnologian ja ympäristönsuojelun laitos. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/18945>. Haettu 10.11.2021.
- Andersen, Mikael Skou & Massa, Ilmo 2000.** Ecological Modernisation – Origins, Dilemmas and Future Directions. *Journal of Environmental Policy and Planning* 2:4, s. 337-345.
- Bergholm, Bea 2017.** Ympäristöantropologia. AntroBlogi 1.6.2017. <https://antroblogi.fi/2017/06/ymparistoantropologia/> Haettu 26.11.2021.
- Braito, Michael Thomas; Böck, Kerstin; Flint, Courtney; Muhar, Andreas; Muhar, Susanne & Penker, Marianne 2017.** Human-Nature Relationships and Linkages to Environmental Behaviour. *Environmental Values* 26:3, p. 365-389.
- Cantell, Hannele, Aarnio-Linnavuori, Essi & Tani, Sirpa 2020.** Ympäristökasvatus – kestävä tulevaisuuden käsikirja. PS-kustannus, Jyväskylä.
- Dasgupta, P. 2021.** The Economics of Biodiversity: The Dasgupta Review. London: HM Treasury.
- Descola, Philippe 2013.** Beyond Nature and Culture. Translated by Janet Lloyd, Foreword by Marshall Sahlins. University of Chicago Press, 2013.
- Dufva, Mikko 2020.** Megatrendit 2020. Sitran selvityksiä 162, tammikuu 2020. Julkaistu 31.12.2019. <https://www.sitra.fi/julkaisut/megatrendit-2020/>. Haettu 10.11.2021.
- Haila, Yrjö 2001.** Mitä ihmisillä on oikeus tehdä luonnolle? Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.): Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. Vastapaino, Tampere.
- Jokiranta, Anssi; Juntti, Pekka; Ruohonen, Anna & Räinen, Jenni 2019.** Metsä meidän jälkeemme. 2. painos. Like Kustannus Oy, Helsinki.
- Kauppinen, Juha 2021.** Monimuotoisuus. Kertomuksia katoamisista. 4. painos. Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki.
- Kivimäki-Pelluz, Anna 2021.** Fingon Globaalin sivistyksen edelläkävijät -hanke käynnistyy elokuussa – ”Tarvitsemme globaalia sivistystä”. <https://globaalikasvatus.fi/blogit-ja-artikkelit/artikkelit/fingon-globaalin-sivistyksen-edellakavijat-hanke-kaynnistyy-elokuussa-tarvitsemme-globaalia-sivistysta-2/> Haettu 12.11.2021.
- Kotakorpi, Kerttu 2021.** Suomen luonto 2100. Tutkimusretki tulevaisuuteen. Bazar Kustannus Oy, Helsinki.
- Lahti, Vesa-Matti & Mero, Pia 2020.** Sivistyksen tarina elää ajassa. Sitran artikkeli. Julkaistu 13.02.2020. <https://www.sitra.fi/blogit/sivistyksen-tarina-elaa-ajassa/> Haettu 10.11.2021.
- Laininen, Erkka. 2018.** Transformatiivinen oppiminen ekososiaalisen sivistymisen mahdollistajana. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 20:(5), 16-38. <https://journal.fi/akakk/article/view/84515>. Haettu 10.11.2021.

- Massa, Ilmo 2014.** Polkuja yhteiskuntatieteelliseen ympäristötutkimukseen. Gaudeamus, Helsinki.
- Massa, Ilmo & Haverinen, Risto 2001.** Arkielämän ympäristöpolitiikka. Esitutkimus. Suomen ympäristö 521, Ympäristöministeriö, Helsinki.
- Miettinen Timo 2020.** Sivistysihanteen jäljillä. Sivistys on aina elänyt ajassa ollut mukana muutoksessa. Sitra muistio. Julkaistu 13.02.2020. <https://www.sitra.fi/julkaisut/sivistysihanteen-jaljilla/>. Haettu 10.11.2021.
- O'Brien, Karen & Sygna, Linda 2013.** Responding to Climate Change: The Three Spheres of Transformation. *Proceedings of Transformation in a Changing Climate*, 19-21 June 2013, Oslo, Norway. University of Oslo.
- Oksanen, Markku 2012.** Ympäristöetiikan perusteet. Luonne, historia ja käsitteet. Gaudeamus, Helsinki.
- Pietarinen, Juhani 2000.** Ihmislähtöiset luontoarvot ja luonnon omat arvot. Teoksessa Arto Haapala & Markku Oksanen (toim.), Arvot ja luonnon arvottaminen. Gaudeamus, Helsinki.
- Pietarinen, Juhani 1987.** Ihminen ja metsä: neljä perusasennetta. *Silva Fennica* 21:4, s.323-331. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/15479>. Haettu 10.11.2021.
- Salmi, Jelena 2021.** Ilmastonmuutoksen antropologia. AntroBlogi 28.10.2021. <https://antroblogi.fi/2021/10/ilmastonmuutoksen-antropologia/?fbclid=IwAR01ZM5n-qxvS6OGSmhwm9ZALWiJzK7tOfZGULRc-xOutEnwOsWmlmffVN9g> Haettu 26.11.2021.
- Salminen, Pihla 2018.** Mitä tutkitaan, kun tutkitaan luontosuhdetta? Käsitteellisen kehyksen rakentaminen ja systemoitu kirjallisuuskatsaus. Helsingin yliopisto, Ekosysteemit ja ympäristö -tutkimusohjelma. Ympäristömuutos ja -politiikka, 3.10.2018.
- Salonen, Arto O. & Bardy, Marjatta 2015.** Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus* 35(1), 4-15. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/94118>. Haettu 10.11.2021.
- Schuurman, Nora & Räsänen, Tuomas 2020.** Johdanto. Teoksessa Tuomas Räsänen & Nora Schuurman (toim.): Kanssakulkijat. Monilajisten kohtaamisten jäljillä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sharma, Monica 2007.** Personal to Planetary Transformation. *Kosmos, journal for global transformation*. Fall/ Winter 2007. <https://www.kosmosjournal.org/article/personal-to-planetary-transformation/>. Haettu 10.11.2021.
- von Wright, Georg Henrik 1981.** Humanismi elämänasenteena. Otava, Helsinki.
- Värri, Veli-Matti 2018.** Kasvatus ekokriisin aikakaudella. Toinen painos. Vastapaino, Tampere.
- Väyrynen, Kari 2020.** Ilmasto ja ilma elementtinä filosofian historiassa. Teoksessa Kyllönen, Simo & Oksanen, Markku (toim), Ilmastonmuutos ja filosofia. Gaudeamus, Helsinki 2020.
- Williams, Raymond 1980.** Problems in materialism and culture: selected essays. 2. pr. Verso, London.

Osa 2: Tutkijoiden artikkelit

Seuraavien artikkelien kirjoittajat ovat tutkijoita, jotka ovat viime aikoina omissa tutkimuksissaan tarkastelleet eri näkökulmista kestävyyskriisin aikakauden luontokäsityksiä, luontosuhteita ja sivistystä. Kunkin artikkelin alusta löytyy tiivistelmä ja esittelemme tutkijat selvityksen lopussa (Liite 2).

ARTO O. SALONEN JA RAISA FOSTER

5 Irtiolemisestä merkitykselliseksi osaksi maailmaa

Tarkastelemme artikkelissa ihmistä osana muuta luontoa ajallisesta, tilallisesta ja kehollisesta näkökulmasta. Haastamme vakiintunutta tapaa tulkita ihminen ja luonto toisistaan irrallisiksi elämän elementeiksi, joiden välillä on suhde tai yhteys. Tulkintamme mukaan luontosuhteesta puhuminen ylläpitää tätä erillisyyttä luomalla vaikutelman, että minä olen tässä ja luonto on tuolla. Osoitamme, että ihminen on osa planetaarista kokonaisuutta eikä pelkästään suhteessa itsensä ympärillä olevaan todellisuuteen. Maailman vastuullisena osana oleminen edellyttää, että ihminen tunnistaa niitä monenlaisia tapoja, joilla hän kiinnittyy ja kietoutuu osaksi todellisuutta jokapäiväisessä elämässään. Pirstaleinen todellisuuden tulkinta vaikeuttaa maailmassa olemisen kokonaisvaltaista hahmottamista. Siksi pyrimme avartamaan yksittäisiin asioihin ja ilmiöihin keskittyvää maailman hahmottamista. Haluamme lisätä ymmärrystä eri asioiden välillä olevista vuorovaikutuksista ja eri ilmiöiden sisäkkäisyyksistä.

Irtiolemisen ihanne johtaa harhaan?

Vallalla oleva vapausihanne perustuu irtiolemiseen. Oletuksena on, että kun on irti, on vapaa. Sen sijaan kiinnittymisen tulkitaan kahlitsevan ja kaventavan vapautta. Siksi erilaisia itsen ympärillä olevia kiinnittymisen mahdollisuuksia vältetään. Niiden ajatellaan vähentävän vapautta. Kolikon kääntöpuolena on kuitenkin se, että irtiolemisen kokemiseen perustuva vapausihanne tyhjentää elämän merkityssisältöjä. Irtioleminen, kuulumattomuus ja osattomuus ovat yhteydessä tarkoituksettomuuden kokemiseen, mikä ruokkii välinpitämättömyyttä itseä ja itsen ympärillä olevaa todellisuutta kohtaan. Välinpitämättömyys on luonnollinen seuraus siitä, että ihminen kokee olevansa irti elämän kokonaisuudesta. Irtiollessa ei koeta vastuuta teoista tai tekemättä jättämisistä. Ei ole ketään eikä mitään, mille olisi tilivelvollinen siitä, kuinka elää.

Elämän kokeminen merkitykselliseksi edellyttää, että ihminen tunnistaa olevansa osa itsensä ulkopuolella olevaa todellisuutta, johon hän kokee kiinnittymistä, kuulumista ja osallisuutta. Merkityksellisyyden kokemisen lisäksi maailmaan kuulumisen saa aikaan huolenpitoa, sillä ihminen ei yleensä toimi välinpitämättömästi sen suhteen, minkä hän kokee osaksi itseään.

Planetaaristen kriisien aikakaudella – ihmisen kiihdyttäessä ilmastonmuutosta, lajikatoa ja luonnonvarojen hupenemista – huolenpidossa on kyse siitä, että ihminen ottaa vastuuta tavastaan olla maailmassa, jonka osaksi hän väistämättä kietoutuu jokapäiväisessä elämässään ajallisesti ja tilallisesti.

Tässä artikkelissa asemoimme ihmisen erottamattomaksi osaksi muuta luontoa. Ymmärrämme kietoutuneisuuden luontosuhdetta kokonaisvaltaisemmaksi maailmaan kuulumiseksi. Ihmisen ja luonnon välisestä *suhteesta* avautuva näkymä todellisuuteen saattaa johtaa todellisuuden tulkintaan, jonka mukaan ihminen ja luonto olisivat toisistaan erillisiä. Sen sijaan kietoutuneisuus viittaa ihmisen ja muun luonnon erottamattomuuteen (ks. myös Soinnunmaan ym. tässä julkaisussa). Oletuksemme on siis, että ihminen ei voi olla irti ympärillään olevasta maailmasta, vaan hän on vastaansanomattomilla tavoilla kietoutunut osaksi muuta todellisuutta planeetallamme. Kietoutuneisuus ilmenee esimerkiksi ilmassa, jota hengitämme ja ruuassa, jonka syömme osaksi itseämme. Koska miellämme tässä artikkelissa ihmisen erottamattomaksi osaksi muuta luontoa, on myös ihmistenvälisyys yksi luonnon osana olemisen ilmenemismuoto.

Ajallinen kiinnittyminen maailmaan

Ajallinen, temporaalinen kiinnittyminen on osallisuutta sukupolvien ketjuun. Ihmisen elämä on hyvin konkreettisesti kytköksessä menneeseen ja tulevaan. Menneeseen viittaa kytkös omiin vanhempiin ja isovanhempiin. Tulevaisuus puolestaan kytkeytyy vastaavalla tavalla omien lasten elämään ja heidän lastensa elämään. Toisin sanoen ihmisen elämänkulku voi olla kasvotusten tapahtuvaa välitöntä kytkeytymistä parin sadan vuoden ajanjaksoon planeetallamme.

Sukupolvien ketjuun liittymistä voi tapahtua myös muilla tavoin kuin kasvotusten. Se voi olla havahtumista siihen, kuinka juuri siinä rantakallion kolossa, jossa nyt istun, on istunut ehkä tuhansia ihmisiä ennen minua vuosisatojen saatossa. Ehkäpä hekin ovat kokeneet kallion järkähtämättömyyden tuovan turvaa samalla, kun silmien edessä pauhaava meri on antanut heillekin – aivan samoin kuin minulle nyt – samaistumismahdollisuuden omille sisäisille myrskyille. Ajallinen maailmaan kuuluminen voi myös liittyä maailmankäsitykseen, jonka mukaan se maailma, jossa nyt elämme, on lainassa jälkeemme tulevilta sukupolvilta. Meidän nykyihmisten moraalinen velvollisuutemme on jättää maailma jälkeemme tuleville yhtä hyvässä kunnossa – tai paremmassa – kuin sen saimme ennen meitä eläneiltä (Sen 2009, 251–252). Tällainen ajallinen kytkeytyminen maailmaan viittaa ihmisen vastuuseen, jonka turvin hän varmistaa, että maapallon olosuhteet säilyvät suotuisina tuleville sukupolville.

Ihmiset siirtävät hyvän elämän tavoitteluun liittyviä tapojaan sukupolvilta toisille. Esimerkiksi ruokaan, pukeutumiseen, rakentamiseen ja kulkutapoihin liittyvien perinteiden siirtyminen on mielletty ihmisyyhteisöjen kulttuuriseksi yhteisomaisuudeksi, joka kuuluu kaikille yhteisöjen jäsenille.

Markkinaehtoinen toimintatapa muuttaa ihmisyyhteisöjen yhteisvaurauksia myytäviksi ja ostettaviksi hyödykkeiksi, jolloin ihmisen side niihin pelkistyy välineelliseksi omistamiseksi. Käytännössä kyse voi olla vaikkapa siitä, kuinka traditionaalinen koko yhteisöä yhdessä pitänyt valaanpyynti Färsaarilla muuttuu taloudelliseen voittoon tähtääväksi toiminnaksi, josta hyötyvät enää vain muutamat saaren asukkaat – samalla kun pyyntimenetelmät ja -määrät muuttuvat valaspopulaation kannalta kestävämmiksi. Etenkin elämän edellytysten säilymiseen liittyvien resurssien (ilma, vesi, maaperä) päätyminen yhä harvempien vallan alle herättää huolta. Siksi yhteisvaurausajattelun elvyttäminen on yksi keino, joka voi auttaa ihmistä kiinnittymään maailmaan ylisukupolvista vastuuta vaalivana toimijana (Bowers 2006, Foster ym. 2019a; Martusewicz ym. 2015).

Jatkuvan talouskasvun varaan perustuva yhteiskunta rakentuu oletukselle siitä, että kansalainen asettuu ajan jatkumoon kuluttajana, joka hamuaa jatkuvasti aineellista hyvää lisää, eikä määrittele sitä, mikä hänelle riittää. Ongelmaksi muodostuu se, että lineaarisesti toimivassa taloudessa hyödykkeiden kiihtyvään tuotantoon ja kuluttamiseen liittyvät hyvinvoinnin kustannukset ulkoistetaan maaperään, ilmakehään, tuotejalostusketjun alkupäässä oleviin ihmisiin ja tulevien sukupolvien kontolle. (Salonen, Kurelahti & Jaaksi 2021.) Tämän kehityskulun myötä uhkaa ihmisen taloudesta kehittyä vuosi vuodelta epätaloudellisempaa, sillä se tuhoaa sitä perustaa, jonka varassa se on (Daly 2012; Daly & Cobb 1990).

Jos elämän olosuhteet ymmärretään lainaksi meidän jälkeemme tulevilta ihmisiltä, kiinnittyy hyvän elämän tavoittelun huomio ehtymättömiin hyvinvoinnin lähteisiin materiaalisen vauraudentavoittelun sijaan. Tieto lisääntyy, kun sitä jakaa, ja ihmistenvälinen luottamus parantuu, kun luottamusta osoittaa. Aineettomat hyvinvoinnin tekijät – kuten tieto, luottamus ja elämään tyytyväisyys – ovat luonteeltaan sellaisia, joiden lisääminen ei ole keltään pois. (Salonen 2019; Salonen & Åhlberg 2013a.) Tyytyväisyyttä elämään voi kokea, kun on ensin tiedollisesti onnistunut määrittelemään, mikä määrä aineellista hyvää riittää. Tyytyväisyyden kokemus edellyttää kuitenkin sitä, että myös sisäistää nämä riittävyyden rajat. Toisin sanoen, tyytyväisyys edellyttää tunne- ja tahtotason kokemusta siitä, että tässä hetkessä on kaikkea sitä, mitä hyvään elämään tarvitaan. Siksi tyytyväisyyden aikamuotona korostuu presens. Sen sijaan tyytymättömyyden käyttövoimana on ajatus siitä, että se, mitä nyt on, ei riitä. Siksi tyytymättömyys kurkottaa tulevaan ja toivoo huomisen tuovan mukanaan kokemuksen riittävyydestä. Jatkuvan kasvun idea ei kuitenkaan salli perille pääsemistä, vaan päämäärä katoaa käsistä kuin liukas saippua juuri silloin, kun sen lähelle pääsee. Kun riittävyyden rajan tunnistaa sekä tiedollisella että tunnetasolla, voi jatkuva juokseminen päättyä ja koko elämän täyteen kokea olevan läsnä tässä ja nyt.

Jos sopivan kokoinen talous onnistutaan määrittelemään niin henkilökohtaisen kuin yhteiskunnallisenkin elämän tasolla, voidaan vapautua kasvun pakosta. Mutta miten käy kasvun pakon varaan rakennetuille hyvinvointiyhteiskunnan rakenteille, jos riittävästi olisikin se, mitä jo on? (Jackson 2021). Kun kysymys tuodaan ajalliseen, sukupolvien väliseen tarkasteluun,

sivistys määrittyy meidän jälkeemme jäävän maailman laatuna (Joutsenvirta & Salonen 2020).

Koska tyytyväisyyden kokemus on huomattavilta osin aineetonta – sen jälkeen kun ihmisen lajityypilliset perustarpeet on jo tyydytetty – ei sen tavoittelulla ole niitä rajoitteita, joita aineellisten elämän päämäärien tavoittelu väistämättä asettaa suhteessa sukupolvien ketjuun. On mielenkiintoista, että kansalaisten kestävyyspyrkimykset ovat yhteydessä tyytyväisyyden lisääntymiseen. Ne suomalaiset, jotka ovat jo lähteneet muuttamaan elämäntapojaan kestävämmiksi, ovat tyytyväisempiä itseensä kuin ne, jotka olemassa olevista mahdollisuuksista huolimatta jatkavat entiseen tapaan kestäväntöntä elämäntapaa (esim. Höysniemi & Salonen 2019). Tyytyväisyyden lisääntyessä voittavat lopulta kaikki – etenkin tulevat sukupolvet. Silloin ajallinen kiinnittyminen sukupolvien ketjuun on reilua ja oikeudenmukaista.

Tilallinen kiinnittyminen maailmaan

Planetaarinen ajattelu on lisääntynyt viime vuosina kun ihmisen vaikutukset ulottuvat yhä laajemmalle maapallolla. Nykyihminen elää entistä kokonaisvaltaisemmin maapallon kokoisessa todellisuudessa. (Clark & Szerszynski 2021.) Tilallinen, spatiaalinen maailmassa oleminen viittaa paikkoihin ja alueisiin kiinnittymiseen, kuulumiseen ja osallisena olemiseen. Nykypäivän arkinen elämä Suomessa kytkeytyy viestinnän, kaupan ja kuljetusten globaaliin verkostoon. Maailmanlaajuinen yhteys minun ja muun maailman välillä konkretisoituu jokaisella kauppareissulla. Esimerkiksi ruoka kietoo ruokailijan osaksi maailmanlaajuisia ruokaketjuja, sillä 40 prosenttia Suomessa syödystä ruoasta tuotetaan maamme rajojen ulkopuolella olevilla pelloilla (Lehikoinen 2020). Kytökset ovat joskus hyvin ilmeisiä ja välittömiä, joskus kovin näkymättömiä ja välillisiä. Onko esimerkiksi Suomessa kasvatettu, mutta brasilialaisella soijalla ruokittu broileri suomalaista lihaa vai ei? Kytösten verkosto ulottuu laajalle – niin laajalle, että yhä useammin kysytään, pitäisikö esimerkiksi suklaansyöjän naapureiksi mieltää myös ne länsiafrikkalaiset ihmiset, jotka meillä myytävästä kaakaosta suurimman osan tuottavat. Niin ikään kännykän valmistuksessa tarvittavat 30 erilaista metallia louhitaan kaukana meistä. Maailmanlaajuinen keskinäisriippuvuus on tosiasia. Jokainen suomalainen on monin eri tavoin osa globaalia kytkösten verkostoa, joka yhdistää ihmisiä ja heidän elinympäristöjään toisiinsa eri puolilla maailmaa. Koska laajalle ulottuva tilallinen kiinnittyminen on tosiasia, on yhä oleellisempaa kasvaa inhimillistä ja ei-inhimillistä todellisuutta yhdistävään planetaariseen vastuuseen (Salonen & Åhlberg 2012). Siinä missä globaali vastuu on ihmisten välistä vastuuta ylittää planetaarinen vastuu ihmisen ja ei-ihmisen välisen rajan. Silloin huolenpidon piiriin kuuluu koko se tilallinen todellisuus, jonka osana ihminen maailmassa elää.

Vaikka jokapäiväisten valintojemme vaikutukset ulottuvat satojen ihmisten elämään eri puolilla maailmaa, jäävät kytkökset useimmiten piiloon. Tämä johtuu tuottajan ja kuluttajan välisen pitkän etäisyyden mukanaan tuomasta läpinäkymättömyydestä. Läpinäkymättömyyden vuoksi

keskivertokansalainen liittyy itsensä kulutusvalintansa kautta myös sellaisiin asioihin, jotka ovat hänen arvojensa vastaisia. Tuskin kukaan haluaa maailmaan lisää pakkotyötä ja ympäristöstä piittaamattomia tuotantotapoja. Ongelma on siinä, että kuluttaja on usein tahtomattaan sokea globaalin talouden monimutkaisten alihankintaketjujen suhteen. Rationaaliseksi oletetun mutta sokkona hapuilevan kuluttajan tekemät valinnat eivät enää ohjaa markkinoita optimaalisesti niin, että kaupan hyllyiltä poistuisivat huonot tuotteet ja hyvät jäisivät jäljelle. Tästä syystä kestävämmän yhteiskunnan tavoittelu ei voi perustua ainoastaan yksittäisten kansalaisten valintojen varaan. Poliittikkatoimet ovat keskiössä, jos yhteiskuntaa halutaan muuttaa kokonaisvaltaisesti kestävämpään suuntaan (Salonen 2010; Salonen & Åhlberg 2013b).

Paikallistaloudessa alueellinen, ihmisen toiminnan tilaan liittyvä kiinnittyminen on globaalitaloutta konkreettisemmin todennettavissa oleva asia. Osalliseksi itsen kokeminen perustuu esimerkiksi siihen, että tietää, miltä pellolta ruokapöydän perunat tulevat. Kun tuottaja ja kuluttaja tuntevat toisensa, vältytään niiltä eettisiltä haasteilta, joita globaalimarkkinoihin liittyvä fyysinen etäisyys tuottaa. Vastuu herää siitä, että tunnistaa sen, jolle on vastuussa tekemisistään ja tekemättä jättämisistään. Siksi tilallinen maailmaan kiinnittyminen, kuuluminen ja osallisena oleminen saa aikaan huolenpitoa. Tuottajan ja kuluttajan paikkaan sidottu läheisyys lisää vastuuta ja vahvistaa luottamusta yhteisöissä ja yhteiskunnassa laajemminkin.

Kokonaisvaltainen kehollinen maailmassa-oleminen

Yksi modernille ajalle ominainen todellisuuden tulkinta liittyy siihen, kuinka ihmisen kehon mielletään rakentuvan fyysisestä, psyykkisestä ja spirituaalisesta ulottuvuudesta, jotka mielletään toisistaan irrallisiksi. Laajemmassa kontekstissa ajattelutapaan liittyy myös oletus ihmisen kehon ja muun elämän välisestä erillisyydestä. Erillisyyksiin perustuvaa kehollisuuden tulkintaa ylläpitää esimerkiksi se, että ihmisen fyysisiä ominaisuuksia tutkitaan ja hallitaan lääketieteellisen tiedon kautta, ihmisen henkisiä ominaisuuksia käsittelee psykologia ja hengelliset ulottuvuudet mielletään teologian alaan kuuluviksi sisällöiksi (Berry 1996). Kun todellisuuden tulkinnassa valta-virtaistuu atomistinen ja pirtaleinen todellisuuden hahmottaminen, häviää relationaalisuuden taju eli kyky havaita eri asioiden välisiä yhteyksiä, kytköksiä ja suhteita (Naess 1989).

Fenomenologisesti ymmärrettynä keho on subjektiivisesti koettu (Merleau-Ponty 2008/1945; myös mm. Klemola 2004; Parviainen 2011) eikä sen objektiivinen mittaaminen siten ole mahdollista. Keho jää kokijalle itselleenkin vaikeasti tavoitettavaksi ja sanallistettavaksi, sillä se on jatkuvasti ajallisen liikkeessä: se mitä kehossamme koimme äsken, ei tässä hetkessä olekaan enää sama. Ajallisen luonteen lisäksi kehollisuudessa on myös tilallinen ulottuvuus: keho on tilassa, mutta samalla se myös muodostaa tilan.

Erilaisten kehomielitekniikoiden, kuten esimerkiksi joogan, meditaation ja psykofyysisten kuntoutusten, yleistymisen kertonee ihmisten halusta ymmärtää paremmin sitä, miten he kehollisuuden arjessaan intuitiivisesti kokevat.

Mielen ja ruumiin yhteyksistä ovat viime vuosikymmeninä kiinnostuneet myös neurotieteilijät (ks. esim. Damásio 1994). Mikrobien suotuisaa vaikutusta ihmisen kehitykseen taas tutkitaan kuumeisesti esimerkiksi evoluutiobiologian alalla (Bronstein 2015; Margulis 1998). Länsimainen ajattelu ei kuitenkaan isommassa mittakaavassa näytä vielä taipuvan kehollisuuden kompleksisuuden kokonaisvaltaiseen ymmärtämiseen. Erityisen vaikeaa on irrottautua yksilö- ja ihmiskeskeisestä kehokäsityksestä. Tämä ilmenee siinä, että ihmisen ongelmat ja ratkaisut pyritään selittämään usein yksilöstä käsin (Brunila ym. 2021). Yhteyksiä toisiin ihmisiin, rakenteellisiin ja materiaaliin seikkoihin ei huomioida. Toisiin ihmisiin saatetaan suhtautua myös laskelmoiden tai heidän tunteitaan ja tarpeitaan arvioidaan vain kognitiivisella tasolla. Vielä vaikeampaa on ymmärtää, ettei ihminen elä monilajisesta elämästä irti steriloidussa laboratorioissa, vaan että olemme väistämättä jatkuvasti vuorovaikutuksessa myös muuhun kuin ihmiselämään (Keto & Foster 2021). Jo kohdussa ihmiselämän alkuun vaikuttaa lukematon määrä mikrobeja, ja koko elämän ajan toisten ihmisten lisäksi muut eläimet ja kasvit muodostavat merkittävän elin- ja vuorovaikutusympäristön ihmiselle. Monilajista elämää paremmin tunnistamalla ja kehollista empatiaa ruokkimalla voitaisiin kehittää välittämisen ja huolenpidon kulttuuria paitsi erilaisen ihmisten välillä myös ylittämällä ihmiselämän ja muun elämän välistä rajaa (Aaltola & Keto 2017).

Ihminen mielletään useimmiten järkipäiseksi olennoiksi ja juuri siksi oleellisesti erilaiseksi kuin muut olennot tällä planeetalla. Vaikuttaa siltä, että nykyihminen on menettänyt kokonaisvaltaisen kehonsa ja “pääistynyt” maailmasta irralliseksi mieleksi (Varto 2003). Samalla yhteys “enemmän kuin ihmisen maailmaan” (Abram 1996) on katkennut. Kehollisuutemme kautta olemme maailmassa, mutta toisaalta maailma on myös meidän kehoisamme. Toisin sanoen ihmisellä ei voi olla tietoa maailmasta ilman aistivaa, tuntevaa ja ajattelevaa kehoa. Ihminen on erottamaton osa luontoa ja luonnon yksi ilmentymä monien muiden elämän ilmentymien rinnalla (Keto & Foster 2021). Moninaisen elämän kietoutuneisuutta voi kehollisuuden kautta kokea konkreettisesti esimerkiksi ilmaa hengitettäessä: se mitä kasvit hengittävät ulos, me eläimet hengitämme sisään ja päinvastoin (Abram 1996). Huomaamme ilman olemassaolon usein kuitenkin vasta sen saastuessa ja vaikuttaessa oman hengityksemme vaikeutumiseen. Sama pätee myös muiden itsestäänselvyyksinä pidettyjen yhteisvaurauksien kuten veden ja maaperän kohdalla.

Kehollisen kietoutumisen ymmärtäminen luontoyksyytenä ei tarkoita sitä, että kaikki erilaiset elämän ilmentymät ikään kuin vaipuisivat samuuteen (Värri 2018). Moninaisuus on elämän edellytys, sillä uusi elämä syntyy aivan konkreettisesti erilaisten solujen yhdistyessä. Elämän kokonaisvaltaiseen kietoutumiseen havahtumisessa on ennen kaikkea kyse siitä, että

tunnustetaan elämän monimuotoisuus ja eri elämän muotojen itseisarvoisuus. Havahtuminen kietoutuneisuuteen voi tapahtua sekä tiedollisesti, esimerkiksi ekologista ja fenomenologista tietoa yhdistämällä (Keto & Foster 2021) tai kokemuksellisesti, esimerkiksi nykytaiteen menetelmiä käyttäen (Foster 2017, Foster & Turkki 2021; Foster ym. 2019a). Kun elämän moninaisuus on sisäistetty, toisen ihmisen tai vaikkapa lohen tai männyn arvoa ei määritä sen tuottama välineellinen arvo, vaan erilaiset elämänmuodot koetaan erilaisuudesta huolimatta itseisarvoisina ja toisiaan kannattelevina kokonaisuuden rakenteina.

Planetaarisen kuulumisen välttämättömyys

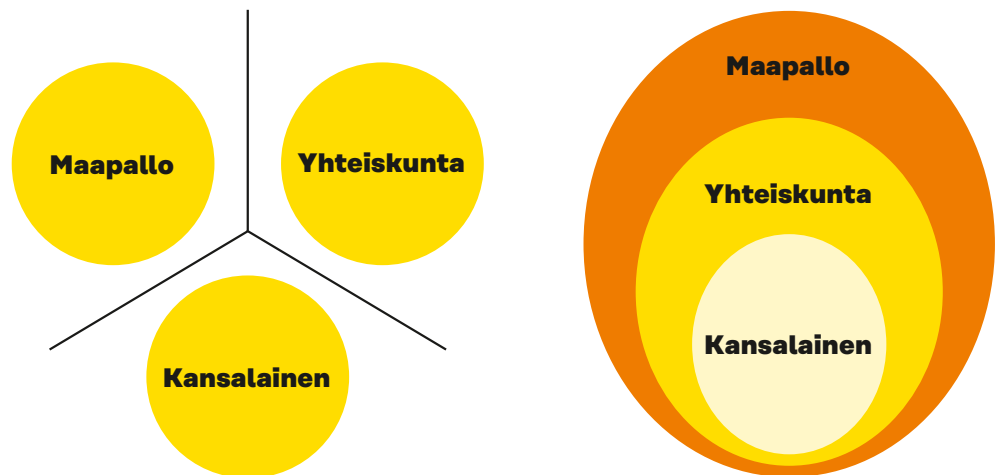
Kokonaisvaltainen maailmassa oleminen – maailmaan kiinnittyminen ja siihen kietoutuminen – on monitahoista. Se on vaikeasti käsitteellistettävissä, minkä seurauksena myös sen mittaaminen on hankalaa. Kietoutuneisuus voi myös ahdistaa, ja irtiolemiseen perustuvan vapausihanteen näkökulmasta se riistää vapautta. Toisaalta juuri kietoutuneisuuden väistämättömyyden ymmärtäminen ja kokeminen jokapäiväisessä elämässä poistaa irtiolemisen mukanaan tuomaa tyhjyyttä ja lisää elämään merkityksellisyyden tuomaa täyteläisyyttä. Itsensä ymmärtäminen maailman osana avaa mahdollisuuden kokea toimijuutta maailmassa, toisin kuin irrallisuus, joka on yhteydessä tulevaisuuden näkymien synkkenemiseen, joihin ei voi vaikuttaa. Irralliseksi itsensä kokeva ihminen ei koe voivansa vaikuttaa oman elämänsä olosuhteisiin tai siihen, millainen huomisesta muodostuu. Irrallisuus on pahimmillaan sitä, että ihminen kokee olevansa yksin maailmankaikkeudessa ilman kietoutumisen antamaa olemassaolon mielekkyyttä ja hyvän tulevaisuuden rakentamisen mahdollisuutta.

Irrallisuuden ongelmaa on pyritty ratkaisemaan ihmisen ja maailman väliseen suhteeseen keskittymällä. Tämä suhde voi olla välineellinen tai vuorovaikutteinen maailmasuhde. Välineellinen maailmasuhde perustuu hyötyajatteluun. Pitkälle viedyssä hyötyajattelussa maapallo mielletään raaka-ainevarastoksi, joka tulee arvokkaaksi, kun ihminen koskee siihen esimerkiksi jalostaessaan siitä tuotteita käyttöönsä. Kärjistetysti ilmaistuna, maapallo itsessään on arvoton, mutta se toimii välineenä jonkin arvokkaan saavuttamiseksi. Sen sijaan vuorovaikutteisessa suhteessa ymmärretään oman elämän riippuvuus maailmasta. Ongelmaksi jää kuitenkin edelleen irrallisuus, joka ilmenee hierarkkisena “me-muut” tai “kulttuuri-luonto” ajatteluna (Plumwood 2002). Tämän ongelman ratkaisemiseksi ehdotamme ajallista, tilallista ja kehollista maailmassa olemista. Tällaista kokonaisvaltaisesti tiedostavaa maailmassa olemista voidaan kuvailla planetaarisen kansalaisuuden käsitteellä.

Planetaarinen kansalaisuus (Misiaszek 2021; Thompson 2001) viittaa paikallisten ja maailmanlaajuisten inhimillisten kytkösten lisäksi ihmisen ja ei-ihmisen välisen rajan ylittämiseen. Planetaarisen kansalaisen omaksuman systeemisen maailmankäsityksen mukaan yksittäinen ihminen mielletään

osaksi maailmaa, mikä voi laajentaa hänen kokemaansa vastuun piiriä ja siitä seuraavaa huolenpitoa, sillä ihmiselle on tyypillistä ottaa vastuuta siitä elämän kokonaisuudesta, jonka osana hän kokee elävänsä. Kokemus kokonaisvaltaisesta maailmaan kuulumisesta ja kietoutumisesta voi myös auttaa löytämään keinoja sen todellisuuden muuttamiseksi, jonka osana ihminen omaa elämäänsä elää. Sen sijaan erillisyyys johtaa helposti omien vaikutusmahdollisuuksien ja vapauden kaventumiseen, kun toimintamahdollisuuksia ei tunnisteta tai ne mielletään mitättömän pieniksi. Kuviossa 1 havainnollistamme erillisyyteen ja osana olemiseen liittyviä todellisuuden tulkinnan eroja.

KUVA 1. Erillisyyteen perustuva todellisuuden tulkinta (vasemmalla) ja osana olemiseen perustuva planetaarisen kansalaisen omaksuma systeeminen todellisuuden tulkinta (oikealla).

Jo 1400-luvulla ratkaisukeskeinen planetaarisen kansalaisuuden idea – ajallisenä, tilallisena ja kehollisena maailmaan kuulumisena – oli toiminnan tasolla läsnä islantilaisten lampaiden kasvattajien arjessa. Heille systeemistä tilallista kokonaisuutta – jonka rajoihin ihmisen toiminta tuli asettaa – edusti Islannin saari. Kun saaren väestö lisääntyi tuli myös lampaankasvattajia vuosikymmenten saatossa enemmän ja enemmän saarivaltion vuorten rinteille. Toiminnan laajentuessa lampaankasvattajat havaitsivat, että ylilaidun-taminen johtaa maaperän köyhtymiseen ja eroosioon. Mikäli näin pääsee käymään, kaventuvat heidän elinkeinonsa mahdollisuudet, sillä lampaille ei enää ole syötävää veden huuhtomilla paljailla kalliopinnoilla. Lampaankasvattajat päättivät lyöttäytyä yhteen ja arvioivat, kuinka monta lammasta laidunmaa kestää. He määrittivät yhteisönä omalle elinkeinolle kestävät rajat sopeuttamalla taloudellisen toimintansa suuruuden luonnon kantokyvyn määrittämiin rajoihin. Kun laidunmaan uusiutumisenopeus määritteli toiminnan rajat, pystyivät he vaalimaan oman kulttuurinsa säilymistä, sen elinvoimaisuutta ja kehittymisen mahdollisuuksia. (Diamond 2005, 201–202.) Vastaava ajallinen ja tilallinen lähestyminen on avain myös nykyajan planetaaristen kriisien ratkaisemisessa. On oleellista olla tietoinen niistä reunaehdoista, jotka ihmisen elämällä on ja asettaa ihmisen talous näiden raamien sisään.

Politiikan tehtävänä on luoda olosuhteet kansalaisten kukoistamiselle. Planetaaristen kriisien ratkaiseminen muuttaa yhteiskunnan ja kansalaisten arkea syvällisesti, sillä muutos läpääsee kaikkea ihmisen toimintaa: sitä, mitä tuotamme, kulutamme, myymme, suunnittelemme ja rakennamme ja mil-laisten periaatteiden varaan talous rakennetaan. Toisin sanoen, myös jatkuvaan aineelliseen lisäämiseen perustuva hyvinvointikäsityksemme kyseen-alaistuu. Sekin muuttuu, mitä kouluissamme opitaan ja miten työtä määritellään (Salonen 2021). Tässä muutoksessa ei välttämättä ole häviäjiä, jos se tehdään pääasiassa vapaaehtoisuuteen perustuen ja hallitusti eikä vasta sitten kun on pakko. Selvää nimittäin on, että ilmastonmuutoksesta, luonnon monimuotoisuuden kaventumisesta ja luonnonvarojen hupenemisesta puhutaan kymmenen vuoden päästä aivan eri sävyyn kuin nyt. Kuka loppujen lopuksi pidemmällä aikavälillä kärsii, jos siirrymme likaisista energiaratkaisuista puhtaampiin? Ketä harmittaa, jos saamme luonnonvarat kiertämään niin, että planeettamme rajalliset resurssit riittävät? Tai keltä on pois se, että varmistamme elinkelpoisten maa-alueiden säilymistä siten, ettei ihmisten tarvitse muuttaa pois kodeistaan?

Suomessa planetaaristen kriisien tuomiin haasteisiin on vastattu koulutuspoliittisesti ottamalla ekososiaalinen sivistys opetussuunnitelmien perusteiden yhdeksi arvolähtökohdaksi (VOPS 2018; POPS 2014; LOPS 2015; myös Foster ym. 2019b). Ekososiaalinen sivistys pohjautuu tiedeperustaiseen ihmisen asemoitumiseen planeetallamme. Sen ydintä on ymmärrys siitä, että elämän perustan tuhoutuminen vie mahdollisuudet kaikelta muulta. Vasta kun ihmiselämä on mahdollista, voi toteutua toinen luovuttamattomalla tavalla arvokas asia – se, kuinka ihmisyyhteisöjen kukoistaminen perustuu kokemukseen siitä, että kukin yhteisön jäsen on arvokas pelkän ihmiseksi

syntymisensä perusteella. Tämä viittaa reiluun tapaan järjestäytyä yhteiskunnaksi, jossa kansalaisen on mahdollista olla sitä kaikkea, mitä hän omista lähtökohdistaan käsin luontevasti voi olla (Salonen & Bardy 2015.) Elinvoimaisessa yhteiskunnassa kansalaisten parhaat puolet pääsevät esiin. Vahvuuksien varassa toimittaessa elämästä jäävä jälki on parasta mahdollista. Omilla vahvuuksillaan eläessään ihmiset kompensoivat toistensa heikkouksia, joita niitäkin jokaisella on.

Kestävään elämään ja yhteiskuntaan siirtyminen edellyttää, että aineellisen kuluttamisen merkitys hyvän elämän ihanteena kyseenalaistetaan (Salonen 2021; Salonen & Åhlberg 2013). Elinkeinoelämän valtuuskunnan asenne- ja arvotutkimuksen mukaan noin 70 prosenttia suomalaisista toivoo koronapandemiasta alkua pidemmän aikavälinen kehitykselle, jonka myötä kuluttaminen vähenee pysyvästi (Haavisto 2020). Tulokset viestivät kansalaisten ajallisesta elämänorientaatiosta eli halusta siirtyä kohti kestävämpää yhteiskuntaa, jossa hyvinvointi on tulevaisuudessa muutakin kuin elintason jatkuvaa parantelua kuluttamista lisäämällä. Aineellisen kuluttamisen vähentyminen ei välttämättä tarkoita hyvinvoinnin kaventumista, jos hyvinvointi mielletään elintason parantumista avarammaksi elämän päämääräksi. Tämä johtuu siitä, että merkitykselliseksi koetun elämän juoni rakentuu huomattavalta osin aineettoman hyvän varaan, joka ei sitä jaettaessa lopu vaan pikemminkin lisääntyy (Salonen, Kurenlahti & Jaaksi 2021). Elämän juonellista rikkautta lisättäessä talouskasvupakon ja kulutushyödykeajattelun tilalle tulevat asiat, jotka tarjoavat aineetonta rikkautta ihmisen olemassaololle. Aineettomat mahdollisuudet ovat saavutettavissa sosioekonomisesta taustasta riippumatta, sillä ne ovat kaikkien ulottuvilla olevia hyvinvoinnin lähteitä. Elämää kannattelevaa voimaa on siinä, että kokee kuulumista elämän ajalliseen, tilalliseen ja keholliseen verkkoon, jossa voi jakaa jokapäiväiset ilot ja surut.

Maapallon elämän perusta on planeettamme kalliiossa, maaperässä, ilmassa ja vedessä – sekä keskinäisriippuvaisen systeemimme ulkopuolisessa resurssissa, auringonvalossa. Planetaariset kriisit – ihmisen aiheuttama nykyinen ilmastonmuutos, kuudes sukupuuttoaalto ja luonnonvarojen hupeneminen – murtavat elämän perustaa ennennäkemättömällä ja ohittamattomalla tavalla. Ratkaisut ovat ihmisten käsissä enemmän kuin koskaan. (Thomas, Williams & Zalasiewicz 2020; Clark & Szerszynsky 2021; Misiaszek 2021.) Ihmisen vaikutuspiirin laajentumisen myötä korostuu vastuu, joka on paitsi globaalia ihmisenvälistä vastuuta, myös planetaarista huolenpitoa, joka ylittää ihmisen ja muun luonnon välisen rajan siten, että huolenpito ulottuu elollisen lisäksi myös elottomaan osaan maailmasta (Salonen 2010, 53). Toisin sanoen, inhimilliseen, muuhun elolliseen ja myös elottomaan todellisuuteen kietoutuva planetaarinen kansalaisuus ilmenee kokonaisvaltaisena huolenpitoa siitä todellisuudesta, jonka osaksi oma elämä asettuu. Siksi planetaarisen kansalaisen sivistymisen mittana on järjen, tunteen ja moraalisen mielikuvittelun aikaansaama kokonaisvaltaisesti vastuullinen tapa olla maailmassa (Värri 2018). Sivistymisen korkein muoto on sen maailman rakastaminen, johon kietoutuneena ihminen elämänsä elää.

Artikkelin lähteet

Aaltola, Elisa, & Keto, Sami 2017. Empatia. Myötäelämisen tiede. Helsinki: Into.

Abram, David 1996. The Spell of the Sensuous. New York: Random House.

Barnosky, Anthony, Hadly, Elizabeth, Bascompte, Jordi, ym. 2012. Approaching a state shift in Earth's biosphere. *Nature* 486(7401), 52–58.

Berry, Wendell 1996. Unsettling of America: Culture & Agriculture. San Francisco: Sierra Club Books.

Bowers, Chet 2006. Revitalizing the Commons. Cultural and Educational Sites of Resistance and Affirmation. Lanham: Lexington Books.

Bronstein, Judith L. (toim.) 2015. Mutualism. Oxford: Oxford University Press.

Brunila, Kristiina; Harni, Esko; Saari, Antti & Ylöstalo, Hanna 2021. Terapeuttinen valta: Onnellisuuden ja hyvinvoinnin jännitteitä 2000-luvulla. Tampere: Vastapaino.

Clark, Nigel & Szerszynski Bronislaw 2021. Planetary Social Thought. The Anthropocene Challenge to the Social Sciences. Cambridge: Polity Press

Coffey, Clare; Revollo, Patricia; Harvey, Rowan; Lawson, Max; Butt, Anam ym. 2020. Time to care. Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis. Oxford: Oxfam International.

Daly, Herman 2012. The End of Uneconomic Growth. Teoksessa Jorgen Randers, A Global Forecast for the Next Forty Years 2051. A Report to the Club of Rome Commemorating the 40th Anniversary of The Limits to Growth. Vermont: Chelsea Green Publishing, 73–76

Daly, Herman & Cobb, John 1990. For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment, and a Sustainable Future. Boston: Beacon Press

Damásio, António 1994. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. Putnam.

Diamond, Jared 2005. Collapse. How societies choose to fail or succeed. New York: Penguin

Foster, Raisa 2017. Nykytaidekasvatus toisintekemisenä ekososiaalisten kriisien aikakaudella. Sosiaalipedagoginen aikakauskirja. Vuosikirja 2017, vol 18.

Foster, Raisa, Martusewicz, Rebecca, & Mäkelä, Jussi (toim.) 2019a. Art, EcoJustice, and Education. Intersecting Theories and Practices. New York: Routledge.

Foster, Raisa, Salonen, Arto & Keto, Sami 2019b. Kestävyystietoinen elämänorientaatio pedagogisena päämääränä. Teoksessa Tero Autio, Liisa Hakala, and Tiina Kujala (toim.) Opetussuunnitelmatutkimus – ajan merkkejä ja siirtymiä, 121–143. Tampere: Tampere University Press.

Foster, Raisa & Turkki, Nella 2021. EcoJustice Approach to Dance Education. *Journal of Dance Education*. DOI: 10.1080/15290824.2021.1906430

Haavisto, Ilkka 2020. Kansainvälisyyden kahtiajako. EVA analyysi 85. Helsinki: Elinkeinoelämän valtuuskunta. Luettavissa: https://www.eva.fi/wp-content/uploads/2020/07/no_85_liite.pdf

Höysniemi, Sakari & Salonen, Arto 2019. Towards Carbon-Neutral Mobility in Finland: Mobility and Life Satisfaction in Day-to-Day Life. *Sustainability* 11(19), 5374

- Jackson, Tim 2021.** Post Growth. Life after Capitalism. Cambridge: Polity Press
- Jacob, Jeffrey, Jovic, Emily & Brinkerhoff, Merlin 2009.** Personal and Planetary Well-being. *Social indicators research* 93(2), 25–294.
- Joutsenvirta, Maria & Salonen, Arto 2020.** Sivistys vaurautena. Radikaalisti, mutta lempeästi kohti kestävää yhteiskuntaa. Helsinki: Basam Books.
- Keto, Sami, & Foster, Raisa 2021.** Ecosocialization – an Ecological Turn in the Process of Socialization. *International Studies in Sociology of Education*, 30(1-2), 34–52.
- Klemola, Timo 2004.** Taidon filosofia – filosofin taito. Tampere University Press.
- Lehikoinen, Elina 2020.** Building a more resilient Finnish food system - From import dependence towards domestic natural resource use. Helsinki: Aalto University
- LOPS 2015.** Lukion opetussuunnitelman perusteet 2015. Määräykset ja ohjeet 2015:48. Helsinki: Opetushallitus.
- Margulis, Lynn 1998.** Symbiotic planet: A new look at evolution. Basic Books.
- Martusewicz, Rebecca, John Edmundson & Johnny Lupinacci 2015.** EcoJustice Education. Toward Diverse, Democratic, and Sustainable Communities. Toinen painos. New York: Routledge.
- Merleau-Ponty, Maurice 1945/2008.** Phenomenology of Perception. London: Routledge Classics.
- Misiaszek, Greg 2021.** Ecopedagogy. Critical Environmental Teaching for Planetary Justice and Global Sustainable Development. New York: Bloomsbury
- Naess, Arne 1989.** Ecology, Community, and Lifestyle. An Outline of an Ecosophy. Cambridge University Press.
- Parviainen, Jaana 2011.** Työn uusi ruumiillisuus. *Työelämän tutkimus*, 9(3), 207–223.
- Plumwood, Val 2002.** Environmental Culture. The ecological crisis of reason. London: Routledge.
- POPS 2014.** Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.
- Salonen, Arto 2021.** Post-teollinen yhteiskunta. Millaiselta se tuntuu ja miltä se näyttää? Teoksessa Uudenmaan tulevaisuuskirja. Polkuja vuoteen 2050. Helsinki: Uudenmaan liitto, 58–61
- Salonen, Arto 2019.** Is Sustainability about Education for Life Satisfaction? *Sustainability* 11(3), 612
- Salonen, Arto 2010.** Kestävä kehitys globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnan haasteena. Väitöstutkimus. Tutkimuksia 318. Helsinki: Yliopistopaino.
- Salonen, Arto; Kurenlahti, Mikko & Jaaksi Ari 2021.** Rakkautta ja valoa – tie hyvään tulevaisuuteen. Jyväskylä: Docendo
- Salonen, Arto & Joutsenvirta, Maria 2018.** Vauraus ja sivistys yltäkyläisyyden ajan jälkeen. *Aikuiskasvatus* 38(2), 84–101.
- Salonen, Arto & Bardy, Marjatta 2015.** Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus* 35(1), 4–15.
- Salonen, Arto & Konkka, Jyrki 2017.** Kun tyytyväisyys ratkaisee. Nuorten suhtautumien globaaleihin haasteisiin, käsitykset ihanneyhteiskunnasta ja toiveet omasta tulevaisuudesta. Teoksessa Sami Myllyniemi (toim.). *Katse tulevaisuudessa, Nuorisobarometri 2016*. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, Valtion nuorisoneuvosto ja Nuorisotutkimusverkosto, 137–156

Salonen, Arto & Åhlberg, Mauri 2012. The Path towards Planetary Responsibility – Expanding the Domain of Human Responsibility Is a Fundamental Goal for Life-Long Learning in a High-Consumption Society. *Journal of Sustainable Development*, 58, 13–26.

Salonen, Arto & Åhlberg, Mauri 2013a. Towards sustainable society – From materialism to post-materialism. *International Journal of Sustainable Society* 54, 374–393.

Salonen, Arto & Åhlberg, Mauri 2013b. Obstacles to Sustainable Living in the Helsinki Metropolitan Area. *Sustainable Cities and Society* 8(10), 48–55.

Sen, Amartya 2009. The idea of justice. Cambridge: Harvard University Press.

Thompson Janna 2001. Planetary Citizenship: The Definition and Defence of an Ideal. Teoksessa Gleeson, Brendan & Low, Nicholas (toim.). *Governing for the Environment. Global Issues Series.* Palgrave Macmillan, London.

Thomas, Julia, Williams, Mark & Zalasiewicz, Jan 2020. The Anthropocene. A multi-disciplinary approach. Cambridge: Polity Press

Varto, Juha 2003. Kauneuden taito. Tampere University Press.

VOPS 2016. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Määräykset ja ohjeet 2016:17. Helsinki: Opetushallitus

PIHLA SOINNUNMAA, RISTO WILLAMO, LEENA HELENIUS, CHARLOTTA HOLMSTRÖM, ANNI KAIKKO JA ANNIKA NUOTIOMÄKI, KUDELMA-VERKOSTO

6 Voiko luonnosta tulla pois? Mikä on se luonto, johon olemme suhteessa?

Tarkastelemme tekstissämme käsityksiä siitä, mitä luonto on ja mihin olemme suhteessa, kun puhumme luontosuhteesta. Jotta voimme käsitellä luontosuhdetta, täytyy ensin ymmärtää, mitä tarkoitamme luonnolla. Tämän vuoksi tarkastelemme aluksi luonnolle annettuja merkityksiä sekä lyhyesti länsimaisen maailmankuvan historiasta juontuvaa ihmisen ja luonnon erittelyä. Puramme yleisen, arkikielisen luontokäsityksen taustalla olevaa kategoriavirhettä, jossa ihminen asetetaan luonnon kokonaisuuden ulkopuolelle ja luontosuhde nähdään ihmisen ja ”tuolla jossain olevan”, ihmisestä eriytetyn luonnon suhteena. Tämän kautta hahmottelemme kokonaisvaltaista näkökulmaa luontosuhteeseen, joka nähdään moniulotteisena ilmiönä, osan (ihminen) suhteena kokonaisuuteen (luonto).

Luonto – mitä se on?

Kun puhumme luonnosta, mistä oikeastaan puhumme? Tyypillisesti tarkoitamme luonnolla jotakin, joka ei ole inhimillistä: metsiä, soita, kallioita, vesistöjä, muita eliöitä ja niin edelleen. Puhutaan elollisesta ja elottomasta luonnosta, luontoretkestä, luontopoluista, luonnonsuojelualueista. Arki kielessä, tieteessä, hallinnossa, mediassa ja jopa ympäristöjärjestöjen tunnuslauseissa luonto erotetaan usein ihmisestä. Esimerkiksi YK:n kasvatustiede- ja kulttuurijärjestö Unesco toteaa biodiversiteetin nopean heikkenemisen uhkaavan ”yhtälailla luontoa ja ihmisiä”. Sekä ympäristöjärjestö WWF Suomen että hallitustenvälisen luonnon monimuotoisuus- ja ekosysteemi-palvelupaneeli IPBESin tunnuslauseissa toimitaan ”luonnon ja ihmisten hyväksi”. Kansalliskirjasto järjestää ”Ihminen ja luonto” -näyttelyn, TV-uutisissa kerrotaan, että lasten vastustuskyky paranee, ”jos he ovat tekemisissä luonnon kanssa” ja Sitra kiteyttää Instagram-päivityksessään (20.2.2021), että ”maailmassa on enemmän ihmisten valmistamaa kamaa kuin luontoa”.

Jos käyttämämme kieli niin arjen puheessa, mediassa, oppikirjoissa kuin raporteissa heijastaa luontokäsitystämme, luonnon voisi määritellä ei-inhimillisenä osana maailmaa. Luonto on meille paikka, johon voi mennä halutessaan, ilmiöitä ja prosesseja, jotka ovat mahdollisimman vähän ihmisen muokkaamia. Mutta mihin kategoriaan tässä luontokäsityksessä putoaa katukiveyksen välistä nouseva voikukka kaupungin keskustassa, lypsylehmä, kallioperästä louhitut metallit älypuhelimessa, ihminen itse? Entä onko

ihmisen koskematonta luontoa enää olemassakaan? Suomen metsistä suurin osa on metsätaloussuhteissa, ihmistoiminnan päästöjä leviää niin ilmaan, vesiin kuin maaperään ja ihmisasutuksen lomassa elävät eläimet ovat sopeutuneet uusiin tapoihin vaikkapa hankkimalla ruokaa roska-astioista. Peruskoulun biologian tunneilla opitaan evoluutiosta, siitä miten ihminen on kehittynyt kädellisten yhteisistä kantamuodoista ja kuuluu nisäkkäisiin. Maantiedossa tarkastellaan luonnonvaroja ja ihmisen moninaisia vuorovaikutussuhteita niin elollisen kuin elottoman luonnon kanssa. Silti suomalaisessa kulttuurissa vallitseva puhetapa heijastelee ajatusta, jonka mukaan ihminen ja ihmisen systeemit ovat jotakin muuta kuin luontoa.

Väitämme, että tällainen käsitys ihmisestä ja luonnosta toisistaan erillisinä vaikuttaa voimakkaasti käynnissä olevan kestävyyskriisin taustalla. Kansainvälisessä luontosuhdetutkimuksessa on todettu yhteenkuuluvuuden kokemisen luonnon kanssa lisäävän todennäköisyyttä ympäristövastuulliseen käyttäytymiseen (mm. Schultz 2002; Nisbet ym. 2009; Braito 2017). Monet ympäristöfilosofit ja tutkijat (mm. Leopold 1997; Plumwood 1993; Cronon 1995; Schultz 2002) ovat todenneet, että luonnon ja ei-luonnon rajan asettaminen ihmisen ja muun luonnon välille edistää kestävyyskriisiä ylläpitävää käytöstämme. Kun fundamentaalista yhteyttämme luontoon ja riippuvuuttamme siitä ei täysin ymmärretä ja koeta, luonto koetaan ”toisena”, muuna, vieraana, jota voidaan vähätellä ja jota ei tarvitse ottaa huomioon. Tämän vuoksi käsityksemme luonnosta tulisi muuttua kokonaisvaltaisempaan suuntaan niin, että ihminen aidosti ymmärretään osana luonnon kokonaisuutta ja eriyttävästä puhetavasta luovutaan.

Ihmisen ja luonnon eriyttämisen aatehistoriaa

Ihmiskeskeinen, ihmisen luonnosta erilleen ja erityiseksi asettava ajattelu on kulkenut länsimaisen filosofian, tieteen ja maailmankuvan historiassa vuosisatoja ellei -tuhansia. Länsimaista ihmiskeskeistä maailmankuvaa pidetäänkin usein yhtenä selittävänä tekijänä kestävyysongelmille ja sen historiallinen tausta voi auttaa ymmärtämään nykyistä ihmisen luonnosta erottavaa käsitystä ja kieltä.

Tällainen ihmisen luonnon yläpuolelle asettava ajattelu kumpuaa joidenkin tutkijoiden mukaan jo antiikin ajan filosofeilta (Ponting 2007). Voisi sanoa, että ihmisen ja luonnon eriyttäminen on syvällä länsimaisessa ja siten myös suomalaisessa maailmankuvassa. Tämän ajattelutavan mukaan muu luonto on ihmistä varten ja ihminen muun luonnon yläpuolella. Sokrateen ajatus kaiken tarkoituksellisuudesta innoitti häntä seuraavia filosofeja etsimään luonnosta esimerkkejä siitä, miten kullakin luontokappaleella on oma tarkoituksensa ja miten kaikki lopulta näyttäytyi ihmistä palvelevana. Myös Aristoteleelta on jäänyt elämään ajatus siitä, että luonto on tehnyt muut elävät ihmisen hyödyksi. (Ponting 2007.)

Antiikin ajan lopulla valtauskonnoksi noussut kristinusko jatkoi ihmisen luonnon hallitsijaksi asettavaa luontokäsitystä. Juutalaisuudesta

ammentaneen kristinuskon käsityksissä jumala loi maan omalle kuvalleen, ihmiselle, jonka tuli tulkinnasta ja Raamatun kohdasta riippuen hoitaa tai hallita luomakuntaa, siis muuta luontoa. Jumalan kuvana ihminen nähtiin myös epäpyhästä luonnosta erillään, lähempänä jumalaa kuin luontoa. (White 1997.) Tällainen luontokäsitys on ollut omiaan oikeuttamaan muuta luontoa vahingoittavaa toimintaa, esimerkiksi luonnonvarojen kestämatöntä käyttöä (Ponting 2007). Juutalais-kristillistä käsitystä luonnosta ja ihmisen suhteesta siihen voidaan kuitenkin tulkita muistakin perspektiiveistä. Pontingin (em.) mukaan marginaalinen, Atfieldin (2014) mukaan kohtalaisen yleinen tulkinta on ihminen luonnon vaalijana, hoitajana.

Muun luonnon näkeminen ihmiselle alisteisena antoi hedelmällisen maaperän tieteen kehityksen ja lisääntyvän tiedon myötä yhä tehokkaammalle muun luonnon hyödyntämiselle. Valistusajan filosofeista erityisesti René Descartesin ajatukset vaikuttivat niin sanotun sekulaarisen luontosuhdeajattelun kehittymiseen (Lewis 1993; Ponting 2007). Descartes näki maailman reduktionistisesti, kokonaisuuden osiensa summana ja yksittäisiin osiin pelkistettävänä (Ponting 2007). Yksi merkittävistä Descartesin jälkeensä jättämistä ajatuksista on mielen ja kehon dualismi: mieli nähdään erillään materiasta. Descartes myös edusti mekanistista käsitystä luonnosta. Hän näki luonnon silkkana materiana, maailman koneena, jonka liikettä ohjaavat matemaattisesti määriteltävissä olevat deterministiset voimat (Hutchins 2014.) Mielen ja kehon dualismin sekä mekanistisen luontokäsityksen voidaan nähdä vaikuttavan siihen, että luonto käsitetään länsimaisessa maailmankuvassa edelleen usein konemaisena luonnonvarana ja ihminen luonnosta erillisenä toimijana, jolla on oikeus hyödyntää tätä mekanistista luontoa.

1900-luvun loppupuolella vaikuttaneen poikkitieteilijän Gregory Batesonin mukaan länsimaisen luontokäsityksen ja -suhteen kehittymisen taustalla on myös Charles Darwinin evoluutioteoria. Kun Darwin määritteli kilpailussa selviytyväksi yksiköksi tietyn sukulinjan, lajin tai alalajin, hän nosti tämän irralliseksi kontekstistaan – eli elinympäristöstään. Tällöin yksikön ja kontekstin väliset vuorovaikutussuhteet jäivät tarkastelun ulkopuolelle, ja selviytymiskilpailussa vastakkain ovat edellä mainittu yksikkö ja sitä ympäröivät yksiköt. Yksikön etu olisi siis ajatella itseään ja lajiaan irrallisena elinympäristöstään ja toimia sen mukaisesti: jos on irrallinen, oman elämän sivutuotteet voivat päätyä omaan elinympäristöön ilman, että siitä koituu haittaa itselle. Kuitenkin todellisuudessa minkä tahansa organismin ja sen elinympäristön välinen suhde on selviytymisen kannalta elintärkeää: organismi ei selviydy ilman systeemiä, jonka osana se on. Batesonin mukaan kuvaavampi evolutiivinen yksikkö olisikin organismi plus organismin elinympäristö, sillä evoluutio ei ole pelkästään organismin sopeutumista elinympäristöönsä vaan prosessi, jossa niiden *suhde* selviytyy ja kehittyy. (Bateson 2000; ks. myös Kaikko 2020.)

Länsimaisen maailmankuvan historiassa korostuvat edellä kuvatun mukaisesti ihmisen luonnosta erottelevat aatevirtaukset. Ne eivät ole ainoita länsimaista maailmankuvaa kuvaavia filosofisia tai historiallisia selityksiä,

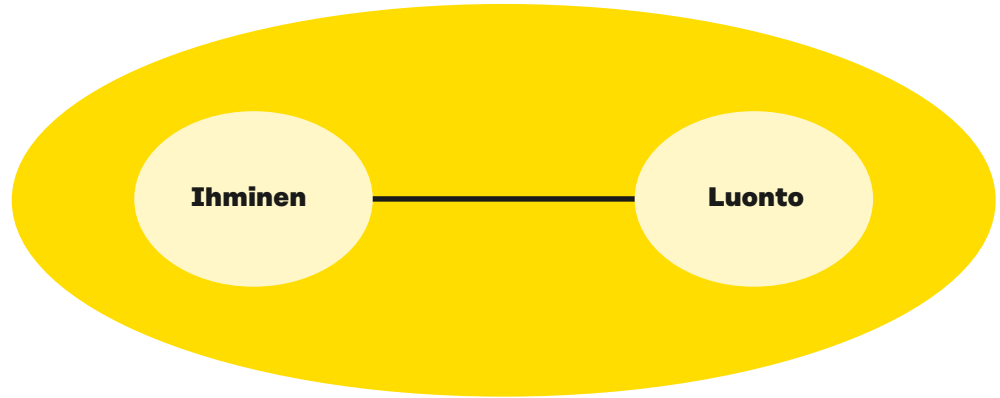
mutta niihin tarkentamalla voi laajentaa ymmärrystään siitä, miten yksilöiden käsitykset luonnosta ovat sidoksissa pidempään kulttuuriseen perintöön, jossa ihminen ja luonto erotetaan kuin veitsenterällä toisistaan. Se, miten puhumme luonnosta tai miten toimimme luonnon kanssa, kumpuaa kulttuurimme maailmankuvasta, ja tuo maailmankuva on korostanut vuosisatoja voittopuolisesti ihmisen erillisyyttä ja erityisyyttä muuhun luontoon nähden.

Eriyttämisen taustalla piilee kategoriavirhe

Ihmisen eriyttämisessä luonnosta vaikuttaa olevan taustalla niin sanottu kategoriavirhe. Rylen (1949; ks. myös Helenius 2015; Jutila 2018) luoma kategoriavirheen käsite viittaa tilanteeseen, jossa kahden eri kategorian tai tason asioita rinnastetaan tai niiden oletetaan kuuluvan samaan kategoriaan. Termiä käytetään myös, jos erotetaan samaan kategoriaan kuuluvia asioita toisistaan. Ihminen ja luonto -erottelussa on kyse ensimmäisestä tilanteesta. Esimerkiksi, ei olisi loogista kysyä “haluaisitko jotakin juotavaa vai mehua?”, sillä “mehu” sisältyy kategoriaan “juotava”. Tällainen kysymys herättäisi todennäköisesti kummastusta, sillä kuulemme kategoriavirheen välittömästi. Samasta ilmiöstä on kyse silloin, kun puhutaan ihmisestä ja luonnosta rinnakkain, mutta olemme siihen niin tottuneita, että se ei kuulosta yhtä omituiselta kuin mehu ja juotava.

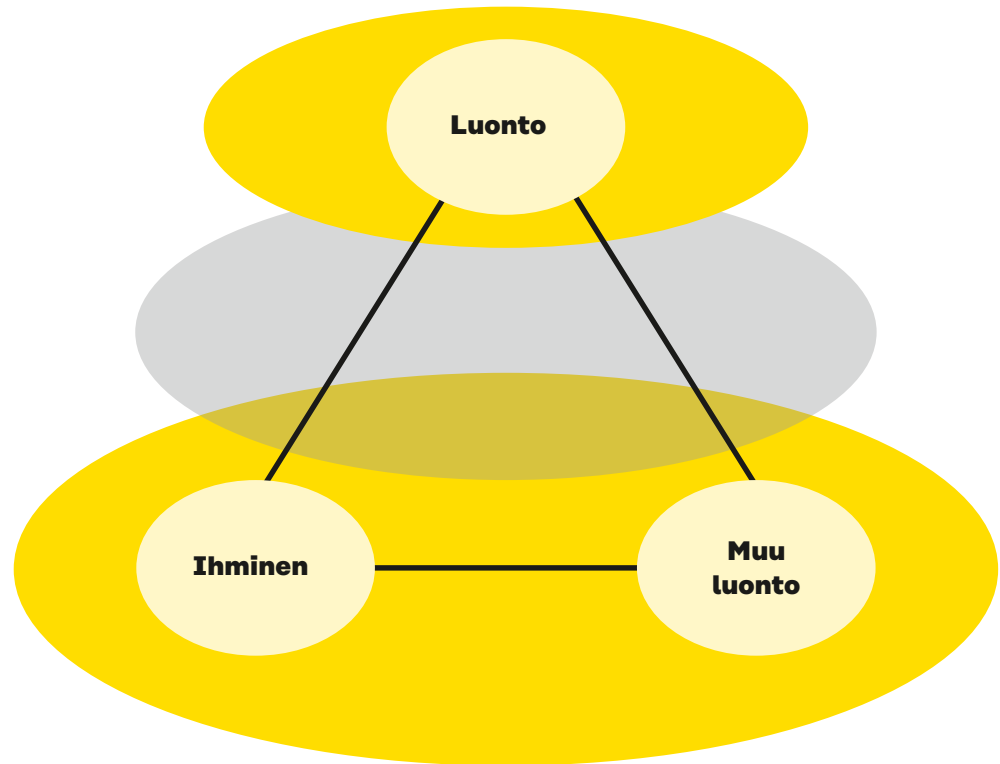
Luonto on kokonaisuus, jonka osa ihminen on, eikä näitä kahta näin ollen voi loogisesti rinnastaa toisiinsa eli asettaa systeemisesti samalle tasolle rinnasteisiksi kokonaisuuksiksi (kuva 1). Kutsumme tällaista yksitasoista käsitystä ihmisestä ja luonnosta *planistiseksi* (ks. Willamo ym. 2017). Kun ihminen ja luonto asetetaan samalle systeemitasolle, näyttäytyvät ihmisen toimet ikään kuin olevan erillään luonnosta. Hyvänä esimerkkinä tästä ovat vuosien 2017 ja 2021 kuntavaalikoneet, joissa yhtenä väittämänä oli: “Talouskasvu ja työpaikkojen luominen tulisi asettaa ympäristöasioiden edelle, silloin kun nämä kaksi ovat keskenään ristiriidassa.” Luonnontieteellisestä näkökulmasta katsottuna tällainen väite on mahdoton, sillä taloutemme perustuu muulle luonnolle ja näin ollen niin sanotut ympäristöasiat ovat olennainen osa kestävästä taloutta. Rinnastamista ei tietenkään välttämättä tehdä tietoisesti eikä tarkoituksena aina ole asettaa ihmistä ja luontoa samalle tasolle, mutta “ihminen ja luonto” -tyylinen puhe välittää kuvaa siitä, että voisimme käsitellä näitä asioita toisistaan irrallisina ilmiöinä.

Kuva 1. Planistinen eli yksitasoinen luontokäsitys (Willamo ym. 2017, Holmström 2019).

Kuvan 2 mukaisen *holarkistisen* eli sisäkkäisen ja monitasoisen luontokäsityksen mukaan ihminen ei siis ole luonnon yläpuolisella tai edes samalla systeemitasolla (Willamo ym. 2018; Holmström 2019). Holarkia on systeemitasoista koostuva rakenne, joka eroaa hierarkiasta siinä, että holarkiassa kaikki sen osat ovat samanaikaisesti ylemmän tason osia sekä itsessään kokonaisuuksia, jotka voi jakaa alemman tason osiksi. Holarkistisesti tarkasteltuna esimerkiksi luonnonlait ovat ihmisen “yläpuolella”, ja määräävät osaltaan kaikkea ihmistoimintaa. Muutokset kokonaisuudessa vaikuttavat väistämättä myös sen osiin, jolloin ekologisen kestävyuden nähdään olevan kestävä ihmistoiminnan edellytys ja kaiken kestävyysajattelun pohjalla.

Kuva 2. Holarkistinen eli sisäkkäinen ja monitasoinen luontokäsitys. Tasojen välissä on ns. kompleksisuuskyynnys (harmaa), jonka eri puolilla olevat systeemit ovat kompleksisuuden asteeltaan selvästi erilaisia. (Willamo ym. 2017, Holmström 2019.)

Tarvitaan puhettavan muutosta

Jotta ymmärrys ja kokemus ihmisestä osana luonnon kokonaisuutta kasvaisi, tulisi luontoon liittyvää puhetapaamme muuttaa. Kielessä tulee jatkuvasti tarvetta uusille sanoille, kun esimerkiksi tekninen kehitys tuottaa ilmiöitä, joille tarvitaan nimi. Toisaalta on myös tärkeää olla avoin tarpeelle muuttaa jo vakiintunutta puhetapaa, koska ei ole yhdentekevää, millaisia sanoja kulttuurissa käytetään. Lisäksi monet ovat esittäneet, että paljon esiin tuotua kuilua sanojen ja tekojen välillä ei pidä liikaa korostaa, koska puhuminen on myös tekemistä ja vaikuttamista (esim. Mänty 1992, Willamo 2005). Tällä hetkellä kieleemme muuttuu voimakkaasti muun muassa sen suhteen, millaisia ilmauksia käytetään ihmisten etnisestä taustasta, sukupuolesta tai seksuaalisesta suuntautumisesta. Vanhoja sanoja ja ilmaisuja muutetaan nykypäivään sopiviksi ja kokonaan uusia kehitetään. Usein tämä kehitys muokkaa

arvomaailmaamme ja tietämystämme ja syventää ymmärrystämme kyseisistä ilmiöistä. Kun vaikkapa jonkin ryhmän halventavana kokema ilmaus hiljalleen poistuu kielestä ja korvautuu neutraalimmalla, tämä voi lisätä ihmisten välistä tasa-arvoa, henkistä hyvinvointia sekä alttiutta muuttaa ennakoasenteita ja virheellisiä käsityksiä. Se voi myös raivata tietä syvemälle kulttuuriselle ymmärrykselle ihmislajin monimuotoisuudesta ja sitä kautta muiden yksilöiden arvostamiselle.

Aivan sama pätee myös luontoa koskevaan kieleen. Luontoon liittyvän puheen ja sanaston syventäminen, laajentaminen ja rikastaminen voisi olla merkittävä tekijä kestävämmän tulevaisuuden rakentamisessa. Tällaisessa luonto-sanastossa olisi tärkeää tuoda esiin luonnon ja ihmisen luontosuhteen moninaisuutta sekä häivyttää ihminen ja luonto -kategoriavirhettä. Luonto on kaiken kattava kokonaisuus, joka sisältää valtavan määrän osia ja niiden välisiä suhteita monilla eri tasoilla. Silti meillä on kielessämme käytössä lähinnä vain yksi sana kuvaamaan tuota kokonaisuutta: *luonto*. Kulttuurintutkija Raymond Williams (1976) onkin todennut, että luonto (nature) on ehkä kielen kompleksisin sana.

Alemmilla systeemitasoilla, luonnon eri osia tai ulottuvuuksia tarkasteltaessa, kielemme on usein rikkaampaa. Meillä on sanoja kuvaamaan esimerkiksi saman luonnonilmiön eri muotoja. Vaikkapa “lumi” on oikein käyttökelpoinen sana, mutta ei millään voi ilmaista kerralla kaikkia lumen muotoja ja niitä kuvaavien sanojen mielleyhtymiä. “Nuoska” tuo etsimättä mieleen lumilyhtyjien ja lumiukkojen rakentamisen, märät lapaset ja poskien poltteen sisälle tullessa. “Tykky” nostaa silmien eteen kuvan hiljaisesta metsästä, jossa puiden oksat näyttävät paksulla vaniljajäätelökerroksella kuorrutetuilta.

Arkikielen “luonto”, eli jokin ihmisen koskematon, ja vaikkapa “kaupunki”, eli ihmiskäsin luotu ympäristö, tuovat myös mieleemme tietynlaisia mielikuvia. Tarvitsisimme uusia sanoja, joissa nuo mielikuvat kietoutuvat yhteen ja näyttävät, kuinka vaikkapa kaupungit kasvavat luonnosta ja sisältävät sitä. Sanat, jotka hälventävät kielemme juurtunutta ihmisen ja luonnon eriyttämistä, voisivat vahvistaa kokemustamme siitä, että olemme systeemeinemme osa luontoa ja näin ollen helpottaa suunnistustamme kohti kestävämpiä ajattelu- ja toimintatapoja.

Kielemme on siis perinteisesti rikas monien luonnon osailmiöiden kuvaamisessa. Toisaalta olemme onnistuneet viime aikoina luomaan aiempaa paremmin toimivia ilmauksia kuvaamaan esimerkiksi ihmisen etnistä taustaa tai seksuaalista suuntautumista. Miksemme onnistuisi samassa myös koskien koko luontoa ja suhdettamme siihen. Käytännöllinen ratkaisu olisi hyväksyä, että sanalla “luonto” on vakiintunut käyttötapana, jolloin se varattaisiin sen nykyisen arkikäytön mukaiseen merkitykseen ihmisen piirin ulkopuolisena luonnon ulottuvuutena, johon ihminen ei kuulu. Tällöin olisi tarve toiselle, koko luonnon kokonaisuutta kuvaavalle sanalle. Siihen tarkoitukseen voisi sopia sana “biosfääri”. Sen ongelmana kuitenkin on, että se viittaa maapallon siihen osaan, jossa elämää voi esiintyä, jolloin maapallon ydin ja yläilmakehä jäävät termin ulkopuolelle. Ja varmasti moni vierastaisi ajatusta, jonka mukaan biosfääri koostuu luonnosta ja ihmisistä.

Yksi vaihtoehto on puhua luonnon kokonaisuudesta luontona ja ei-inhimillisestä luonnosta termillä *muu luonto*. Muu luonto -ilmaisua näkyykin jonkin verran suomenkielissä teksteissä (esim. Luonnontieteellinen keskusmuseo 2021; Opetushallitus 2021). Pidämme mahdollisena ja toivottavana tämän vakiintumista tarkoittamaan ei-inhimillistä luontoa. On tärkeää muistaa, että raja inhimillisen ja ei-inhimillisen muun luonnon välillä ei ole terävä vaan hajoaa jatkumoksi. Sen vuoksi on hyvä olla myös silloittavia sanoja siirryttäessä luokasta toiseen – tyyppinen tällainen on rakennetun ja rakentamattoman luonnon väliin usein sijoitettava kulttuuriympäristö.

Ympäristö vai luonto?

Sanaa *ympäristö* näkee usein käytettävän lähes sanan *luonto* synonyyminä. Luonto ja ympäristö ovat molemmat sanoja, joilla pyritään kuvaamaan valtaisan isoa kokonaisuutta. Molemmille on kymmeniä määritelmiä emmekä pidä järkevänä yrittää valita niistä parhaita. Yritämme kuitenkin hahmotella joitain tekijöitä, joiden suhteen näitä käsitteitä kannattaa erottaa toisistaan.

Oleellinen ero sanojen välillä on mielestämme se, että suomalaisessa kulttuurissa vallitsevan ajattelun puitteissa todellisuutta on *kokonaisuudessaan* helpompi jäsentää ympäristön kuin luonnon käsitteen kautta. On luontevaa puhua vaikkapa ”sosiokulttuurisesta ympäristöstä” tai ”teknis-taloudellisesta ympäristöstä”. Sen sijaan ei tunnu yhtä luontevalta puhua ”sosio-kulttuurisesta luonnosta”. Vaikka onkin helppo perustella, että jokainen pörssikursseja laskeva tietokone ja rakennusnosturi on luontoa, esimerkiksi rakentunut atomeista, on ”teknis-taloudellinen luonto” silti kulttuurillemme vieraampi ilmaus kuin ”teknis-taloudellinen ympäristö”. Satasen setelin tai teatteriesityksen näkeminen osana luontoa vaatii länsimaiselta nykyihmiseltä paljon enemmän analyttistä syventymistä kuin niiden näkeminen osana ympäristöä.

Myös ihmisen roolin suhteen sanoissa voi halutessaan nähdä selvän eron. Perusmerkityksessään ympäristö viittaa jonkun, usein ihmisen, ympärillä olevaan ekologis-inhimilliseen todellisuuteen. Näin ajatellen ihminen ei siis suoraan kuulu ympäristöönsä – vaikka on siitä toki täysin riippuvainen. Luontoon taas ihminen esimerkiksi koulun biologian opetuksen mukaan täysin kiistatta kuuluu. Jos ajatellaan pelkästään fyysisestä näkökulmasta, ympäristö on siis luontoa enemmän ”paikka, jonne voidaan mennä”. Olisiko näin ollen järkevää alkaakin puhua ”ympäristöretkistä” ”luontoretkien” sijaan?

Edellä olevan perusteella luonto on siis enemmän ”jotakin, johon minä kuulun, jonka osa olen” ja ympäristö taas ”jotakin, joka vaikuttaa minuun” ja jonka voi ainakin halutessaan nähdä itsensä ulkopuolisena, itseä ympäröivänä. Haila (2001) on kiteyttänyt tätä näkökulmaa toteamalla luonnon olevan inhimillisen olemassaolon mahdollistavien prosessien muodostama kokonaisuus ja ympäristön taas kokonaisuus, joka koostuu ihmisen elin-ehdoista määrävistä konkreettisista tekijöistä.

Entä onko ympäristösuhde sama asia kuin kirjoituksessamme myöhemmin tarkasteltava luontosuhde? *Ympäristösuhde* voidaan määritellä esimerkiksi ihmisen suhteeksi elinpiiriinsä tai ihmistä ympäröivään ekologiseen ja sosiokulttuuriseen ympäristöön. Ympäristösuhdelle vaikuttaa olevan vähintäänkin yhtä monenlaisia määritelmiä kuin luontosuhdelle ja paikoin sitä näkee käytettävän jopa luontosuhteen synonyyminä. Monissa yhteyksissä ympäristösuhteenkin kohdalla korostuvat niin sanotut luontokokemukset, mutta toisaalta painotetaan, että ympäristösuhde on luontosuhdetta laajempi, sillä se sisältää sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön (ks. esim. Cantell, Aarnio-Linnanvuori ja Tani 2020; Finto 2021).

Tämän tekstin näkökulmasta voisi ympäristösuhteen katsoa sisältyvän luontosuhteeseen niin, että ympäristösuhde on luontosuhdetta

- *eriyttävämpi*: ympäristösuhde on suhde vain ihmistä ympäröivään todellisuuteen, ei esimerkiksi hänen omaan, sisäiseen luontoonsa
- *paikallisempi*: ympäristösuhde on suhde siihen ympäristöön, jossa ihminen on
- *helpompi ymmärtää laajana*: länsimaisen ihmisen lienee helpompi ajatella suhdettaan esimerkiksi sosiaalisiin, kulttuurisiin, taloudellisiin tai teknisiin ilmiöihin osana ympäristö- kuin luontosuhdettaan. Tämän kirjoituksen kehyksessä luontosuhteen voidaan kuitenkin nähdä jatkuvan myös suhteessamme näihin kaikkiin todellisuuden kerrostumiin, niitä läpäisten ja yhteen sitoen.

Ihminen on erilainen kuin muu luonto

Ihmisen ja ihmisen muokkaaman luonnon käsitteellinen sisällyttäminen luonnon kokonaisuuteen herättää usein kriittisen kysymyksen: jos kerran ihminen ja hänen rakennelmansakin kuuluvat luontoon, miksi tarvitaan luonnon suojelemista? Mitä sanoja käytetäänkin, on perusteltua ja tärkeää voida erottaa muu kuin inhimillinen luonto ihmisen voimakkaasti muuttamasta luonnosta. Vaikka ihminen systeemeineen nähtäisiin osana luontoa, se ei tarkoita sitä, ettei olisi olemassa vain ihmiselle tyypillistä toimintaa, rakenteita ja käyttäytymistä. Yhtäläillä voidaan rajata käsitteellisesti vaikka karhun tai tammen erityispiirteitä ja miettiä, miten juuri tämä organismi toimii ja vaikuttaa muun luonnon kanssa.

Vankka tieteellinen tutkimusnäyttö osoittaa, että se, miten erityisesti länsimainen yhteiskunta tällä hetkellä vuorovaikuttaa muun luonnon kanssa, heikentää meidän itsemme ja monen muun maapallon elämänmuodon elinmahdollisuuksia. Näin ollen on erittäin tärkeää, että pystymme käsitteellisesti erottamaan inhimillisen muusta luonnosta ja tarkastelemaan, mikä osa ihmisen toiminnasta on maapallon nykyisenkaltaisen elämän kannalta kestävämpää ja millaisia muutoksia tarvitaan. Jos vaikkapa voikukat syystä tai toisesta ottaisivat haltuunsa yhtä paljon alaa maapallolla kuin ihmiset, olisi

sen hetkinen maapallon elämä todennäköisesti myös jonkinlaisessa kriisissä. Kysymmekin, onko luontokäsityksessämme ja luontosuhteessamme kyse vallasta, vastuusta ja oikeudesta? Jos ihminen on “laji muiden joukossa”, on perusteltua, että ihminen saa käyttää maapallon elintilaa oman elämänsä toteuttamiseen. Mutta kysymys kuuluu, kuinka paljon tilaa ihminen voi ottaa?

Lisäksi ihmisen voimakkaasti muokkaama luonto, esimerkiksi kaupungit tai tehdasalueet, ovat kokemuksellisesti hyvin erilaisia kuin muu luonto. Siihen on syynsä, että puhumme “luontoretkestä”. Tarkoitamme tällöin yleensä ihmisen mahdollisimman vähän muokkaamaa luontoa ja retken motivaationa on yleensä päästä vuorovaikuttamaan muun luonnon kanssa, “pois ihmisten maailmasta”. Myös alati laajeneva tutkimustieto muun luonnon hyvinvointivaikutuksista on osoittanut, että ihmiset rentoutuvat ja palautuvat stressistä nopeammin esimerkiksi metsässä kuin rakennetussa ympäristössä (Pasanen 2020): mitä vähemmän muokattu metsä, sen tehokkaammin se palauttaa (Simkin ym. 2020). Tämänkin vuoksi on tärkeää, että meillä on ainakin pintapuolisesti ihmisen muokkaamatonta tai hyvin vähän muokkaamaa luontoa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaupunki tai muu ihmisen voimallisesti muokkaama luonto ei olisi luontoa – inhimillinen ulottuvuuskin koostuu samoista alkuaineista kuin muu luonto ja on samojen luonnonlakien alainen. Ihmisen mekaanisesti muokkaama luonto kuitenkin poikkeaa muusta luonnosta ja siten myös vaikuttaa meihin eri tavoin kuin muu luonto.

Luontosuhde ja luontoyhteydentunne

Luonnon tavoin sana *luontosuhde* on yleisesti käytössä oleva termi, jonka määritelmä ei kuitenkaan ole aivan itsestään selvä. Luontosuhteesta puhuttaessa kuulee käytettävän muitakin termejä, suomeksi lähinnä *luontoyhteys*. Käytämme tässä tekstissä sanaa luontosuhde. Lisäksi tunnistamme ilmiön nimeltä *luontoyhteydentunne*. Hahmottelemme tässä ehdotuksen luontosuhteen ja luontoyhteydentunteen määritelmiksi.

Käsitämme luontosuhteen ihmisen ja koko luonnon suhteenä, joka ei voi katketa tai olla olematta yhdelläkään ihmisellä niin kauan kuin hengitämme, syömme ja olemme muin fyysisin tavoin suorassa vuorovaikutuksessa luonnon kanssa. Luonnosta ei siis voi erota tai tulla pois, eikä ihminen selviäisi sekuntiakaan ilman luontoa. Luontosuhde poikkeaa näin vaikkapa parisuhteesta. Pariskunta on luonnon tapaan ylemmän tason kokonaisuus, ja kumpikin yksilö kuuluu siihen osana. Mutta parisuhteesta voi halutessaan erota ja selvitä hengissä, vaikka tämä olisikin henkisesti raskasta.

Näemme luontosuhteen osan (ihminen) suhteenä kokonaisuuteen (luonto) ja sen muihin osiin (muu luonto). Luontoyhteydentunne sen sijaan voidaan nähdä vastaavana terminä kuin englannin *connectedness to nature*,

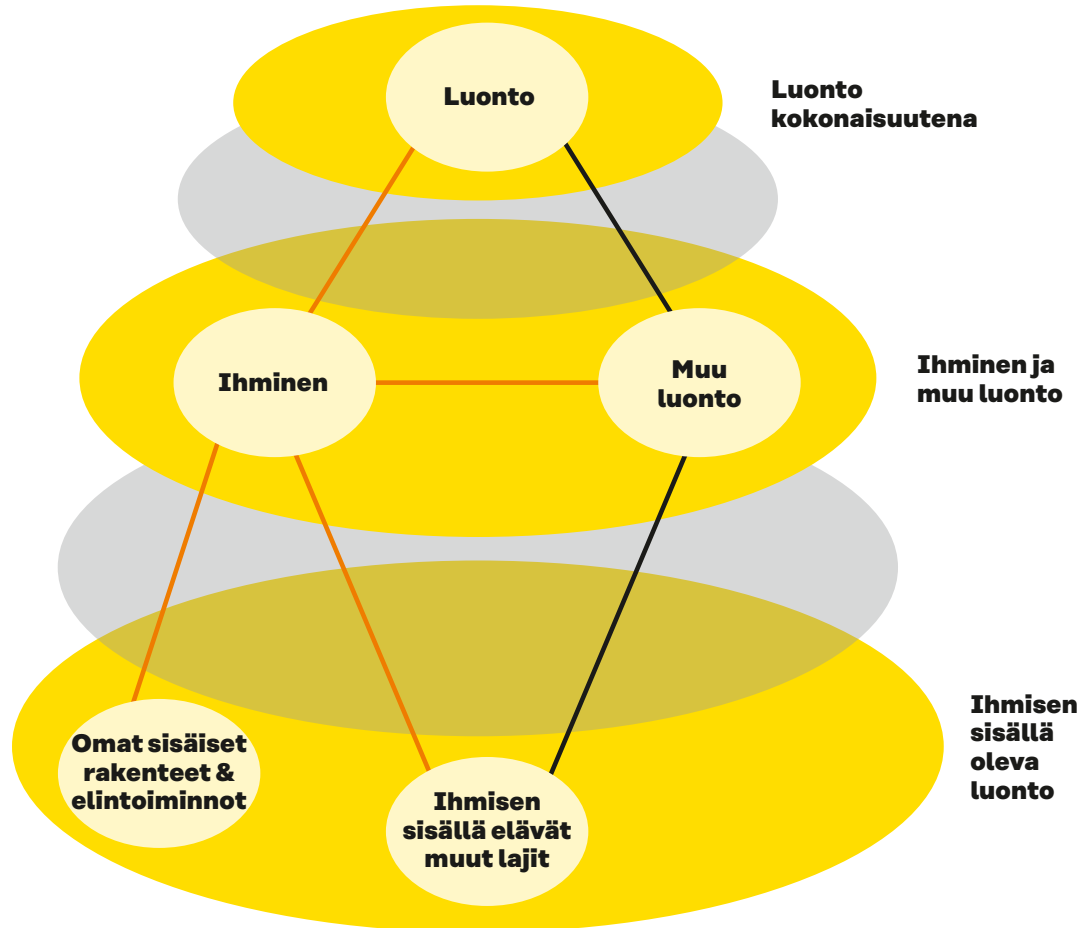
jota tutkitaan usein nimenomaan tunteena tai kokemuksena yhteydestä luontoon (Mayer ja Frantz 2004; Tam 2013; Salminen 2018). Näin ollen luontoyhteydentunne voi olla yksilöllä lähes olematon tai hyvin heikko, riippuen muun muassa lapsuuden tai koko elämän aikaisista kokemuksista muun luonnon kanssa. Luontoyhteydentunteen voisi ajatella sisältyvän luontosuhteeseen, olevan osa sen emotionaalista ja kognitiivista ulottuvuutta.

Kokonaisvaltainen, monitasoinen luontosuhde

Luontosuhde nähdään usein erityisesti tajunnallisena ilmiönä, esimerkiksi asenteina ja arvoina, niin arkikäsitteessä kuin luontosuhdetutkimuksessakin (Willamo 2005; Salminen 2018). Tällöin jää huomiotta tässäkin tekstissä moneen kertaan mainittu fyysinen suhteemme luontoon ruumiintoimintojemme ja tekojemme kautta. Luontosuhteen voi nähdä suuntautuvan myös meihin itseemme, koska olemme eläimiä ja toimimme ekosysteeminä monenlaisille mikrobeille. Siinä miten itse olemme luontoa, näyttäytyy konkreettisesti inhimillisen ja muun luonnon rajan jatkumoluonne. Ihmissyksilöä pidetään yleensä selkeästi kehonsa rajaamana organismina, ja voisi ajatella, että ihomme ulkopinnalta alkaa muu luonto ja sisäpuolelta oma ”sisäinen luontomme”. Olemme kuitenkin jatkuvassa läpäisevässä vuorovaikutuksessa muun luonnon kanssa. Esimerkiksi, meissä elää lukematon määrä erilaisia mikrobeja ja ympäröivä mikrobiomi vaikuttaa omaan mikrobiomiimme. Muu luonto ikään kuin jatkuu meissä.

Ehdotamme, että luontosuhde nähtäisiin monitasoisena, ihmisen luontoon sisällyttävänä ilmiönä, jota voi kuvata yksinkertaisten kuvan 3 tavoin. Tällaisessa luontosuhdekäsitteessä ihminen nähdään osana luonnon kokonaisuutta ja suhde luontoon suuntautuu sekä tähän kokonaisuuteen että muuhun, ei-inhimilliseen luontoon. Toisaalla tässä julkaisussa Salonen ja Foster käyttävät ensin mainitusta kuvaavaa nimeä luontoykseys, joka korostaa sitä, että osan suhteessa kokonaisuuteen on kyse aivan erilaisesta ilmiöstä kuin kahden rinnasteisen systeemin suhteessa. Kolmanneksi luontosuhteen suunnaksi nostetaan kuvassa suhde ihmisessä itsessään olevaan luontoon. Se koostuu ensinnäkin oman kehomme sisäisistä rakenteista ja toiminnoista – mukaan lukien aivotoiminta, kuten tunteet ja ajatukset. Lisäksi meissä elää suuri joukko muunlaisia eliöitä, mikrobeja, joille kehomme muodostaa ekosysteemin ja joiden kautta on helppo tajuta, että muu luonto jatkuu ihmisen sisällä. Kuvan 3 mukainen käsitys havainnollistaa sitä, että kaikki muutokset luonnon kokonaisuudessa vaikuttavat myös sen osaan eli ihmiseen – olennaista on juuri ihmisen sisältyminen luontoon.

Kuva 3. Monitasoisesti hahmotettu ihmisen luontosuhde (oranssit viivat). Yksinkertaistetussa kuvassa on esitetty vain ihmisen luontosuhteen kannalta oleelliset elementit. Tarkemmin tekstissä. (Willamo 2005; Salminen 2018; Holmström 2019.)

Kuvaan on selkeyden vuoksi tehty monia ihmiskeskeisiä yksinkertaistuksia. Koko muu luonto on typistetty yhdeksi systeemiksi, joka esitetään samantasoisena ja -kokoisena kuin ihminen. Yhtä hyvin kuvaus voitaisiin viedä vaikkapa lajitasolle, jolloin tarkasteltaisiin esimerkiksi ihmisen suhdetta karhuun, tammeen ja muihin lajeihin. Muuta luontoa ei ole lainkaan lähdetty jakamaan alempiin tasoihin eli kuvan oikeassa alanurkassa rakenne on “katkaistu”. Ilman tätä kuva olisi tullut hyvin monimutkaiseksi ja luontosuhteen kolmen systeemisen suunnan – ylös, sivuille ja alas – kuvaaminen sekavaksi, kun tasoja olisi pitänyt esittää enemmän. Kuvassa on erillisellä viivalla korostettu, että ihmisessä elävät mikrobit voidaan luontevasti mieltää samaan aikaan sekä ihmisen sisällä olevaksi luonnoksi että myös osaksi muuta luontoa.

Yhteenveto

Luonto on ehkä kompleksisinta, mitä on olemassa. Sen vuoksi ei liene mahdollista luoda länsimaisen logiikan mukaisesti johdonmukaista ja ristiriidatonta sanastoa, jonka avulla luontoa kokonaisuutena ja ihmistä sen osana voisi kuvata. Tai ainakin tämä vaatisi nykyisen kielen hyvin radikaalia muutamista, mikä tuskin olisi kokonaisuudessaan tarkoituksenmukaista. Aidosti kestävämmän tulevaisuuden saavuttaminen edellyttää kuitenkin myös maailmankuvatason muutoksia kulttuurissamme, ja nämä taas eivät onnistu ilman kielen ja puheen muokkaamista. Tämän vuoksi on ehkä parempi pyrkiä tekemään jatkuvasti pieniä, epätäydellisiltäkin tuntuvia muutoksia kuin luovuttaa ja todeta, että kieli ei nyt vain toimi. Sanojen luominen luonnon ja luontosuhteen tällä hetkellä piiloonjääville ilmiöille ja vuorovaikutusuhteille auttaa muodostamaan monisyisemmän kuvan siitä, mitä luonto ja ihmisen suhde siihen oikeastaan ovat.

Kun luonto ymmärretään kokonaisvaltaisemmin kaikessa olevana todellisuuden ulottuvuutena, ilmiönä, entiteettinä ja prosessina, jonka osa ihmisen systeemeineen on, tulee luontosuhteestakin monitasoisempi ilmiö. Mitä jos luontosuhteen näkisi ilmentyvän metsäretkien lisäksi ruokaostoksilla, hengittäessä ja autolla ajaessa? Mitä tämä tekisi käsityksellemme ja kokemuksellemme omasta luontosuhteestamme? Esimerkiksi suhteemme materiaan, oli sitten kyse elektronisista laitteista, vaatteista tai ruoasta, on olennainen osa luontosuhdettamme. Kun näemme luonnon itsessämme ja systeemeissämme, kaupungissa tai tietokoneen tuotantoketjussa ja raaka-aineissa, tulemme osaksi kaiken elämän verkkoa. Tämä voi olla yksi merkittävä avain kestävämmän tulevaisuuden saavuttamisessa.

Kiitokset

Kiitämme Ellen Haaslahtea, joka etsi meille kirjoituksen alussa esitettyjä lainauksia eri toimijoiden internet-sivuilta, sekä Jaana Laisia hyvistä kommentteista.

Artikkelin lähteet

Attfield, Robin 2014. Environmental ethics: an overview for the twenty-first century. E-kirja. Cambridge, UK: Polity Press.

Bateson, Gregory 2000. Pathologies of Epistemology. Teoksessa Bateson, Gregory: Steps to an ecology of mind. The University of Chicago Press.

Braitto, Michael Thomas, Böck, Kerstin, Flint, Courtney, Muhar, Andreas, Muhar, Susanne, Penker, Marianne 2017. Human-Nature Relationships and Linkages to Environmental Behaviour. Environmental Values, 26(3)

- Cantell, Hannele, Aarnio-Linnanvuori, Essi & Tani, Sirpa 2020.** Ympäristökasvatus – kestävä tulevaisuuden käsikirja. PS-kustannus.
- Cronon, William 1995.** The Trouble with Wilderness; or, Getting Back to the Wrong Nature. Teoksessa William Cronon (toim.): Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature. W. W. Norton & Co.
- Finto 2021.** Luontosuhde. <https://finto.fi/keko/fi/page/p42>. Haettu 4.10.2021
- Haila, Yrjö 2001.** Mitä ihmisillä on oikeus tehdä luonnolle? Teoksessa Yrjö Haila & Pekka Jokinen (toim.): Ympäristöpolitiikka. Mikä ympäristö, kenen politiikka. Vastapaino.
- Heft, Harry 2014.** The Tension Between the Psychological and Ecological Sciences: Making Psychology More Ecological. Teoksessa Gillian Barker, Eric Desjardins & Trevor Pearce (toim.): Entangled life: organism and environment in the biological and social sciences. Springer.
- Helenius, Leena 2015.** Joko-tai vai sekä-että? Ristiriitojen tarkastelu ympäristönsuojelussa poissulkevan ja sisällyttävän paradigman avulla. Maisterintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Holmström, Charlotta 2019.** Monitasoinen viheliäisyys – holarkismi työkaluna kompleksisten kestävyyskysymysten tarkastelussa. Maisterintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Hutchins, Giles 2014.** The Illusion of Separation. E-kirja. Floris Books.
- Jutila, Suvi 2018.** Holarkkinen kategoriavirhe puhetavassamme ja sen seuraukset: Esimerkkinä käsitepari "ihminen – eläin". Kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Kaikko, Anni 2020.** Kognitiivinen adaptoituminen planetaariseen kriisiin – Sukellus Gregory Batesonin mielen ekologiaan. Kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Leopold, Aldo 1997.** Maaetiikka. Suom. Maija-Liisa Mäkinen. Teoksessa Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.): Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. Gaudeamus. [Alkuperäiskirjoitus: The Land Ethics. 1949. Teoksessa Aldo Leopold: Sand County Almanac and Sketches Here and There. Oxford University Press.
- Lewis, Martin W. 1993.** On Human Connectedness with Nature. *New Literary History*, 24(4).
- Luonnontieteellinen keskusmuseo 2021.** Ihmisen ja ympäristön suhde. <https://www.luomus.fi/fi/ihmisen-ympariston-suhde>. Haettu 4.10.2021.
- Mayer, F. Stephan ja Frantz, Cynthia McPherson 2004.** The connectedness to nature scale: A measure of individuals' feeling in community with nature. *Journal of Environmental Psychology*, 24(4).
- Mänty, Mika 1992.** Puhuminen ei ole tekemistä - vai onko? *Suomen Luonto* 1992(2).
- Nisbet, Elizabeth, Zelenski, John ja Murphy, Steven 2009.** The nature relatedness scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior. *Environment and Behavior*, 41(5).
- Opetushallitus 2021.** Biologia 7-9 Opettajan aineisto. <https://www.oph.fi/fi/oppimateriaali/biologia-7-9-opettajan-opas/>. Haettu 4.10.2021
- Pasanen, Tytti 2020.** Everyday physical activity in natural settings and subjective well-being: Direct connections and psychological mediators. Tampereen yliopisto.
- Plumwood, Val 1993.** Feminism and the Mastery of Nature. Routledge.
- Ponting, Clive 2007.** A new green history of the world. Uudistettu painos. Penguin Books.
- Ryle, Gilbert 1949.** The concept of mind. Hutchinson's.

- Salminen, Pihla 2018.** Mitä tutkitaan, kun tutkitaan luontosuhdetta? Käsitteellisen kehyksen rakentaminen ja systemoitu kirjallisuuskatsaus. Maisterintutkielma. Helsingin yliopisto.
- Schultz, P. Wesley 2002.** Inclusion with Nature: The Psychology of Human-Nature Relations. Teoksessa Peter Schmuck & Wesley P. Schultz (toim.): Psychology of Sustainable Development. Kluwer Academic Publishers.
- Simkin, Jenni, Ojala, Ann & Tyrväinen, Liisa 2020.** Restorative effects of mature and young commercial forests, pristine old-growth forest and urban recreation forest - A field experiment. *Urban Forestry & Urban Greening*, 48: 126567.
- Tam, Kim Pong 2013.** Concepts and measures related to connection to nature: Similarities and differences. *Journal of Environmental Psychology*, 34.
- Willamo, Risto 2005.** Kokonaisvaltainen lähestymistapa ympäristönsuojelutieteessä. Sisällön moniulotteisuus ympäristönsuojelijan haasteena. *Environmentalica Fennica* 23. Yliopistopaino. Helsinki.
- Willamo, Risto, Helenius, Leena, Holmström, Charlotta, Haapanen, Liisa, Huotari, Essi & Sandström, Vilma 2017.** Kuinka ymmärtää kompleksista ilmiötä? Generalismi, holismi ja holarkismi kokonaisvaltaisessa kestävyyskoulutuksessa. *Kasvatus*, 48(5).
- Willamo, Risto, Helenius, Leena, Holmström, Charlotta, Haapanen, Liisa, Sandström, Vilma, Huotari, Essi, Kaarre, Katariina, Värre, Ulla, Nuotiomäki, Annika, Happonen, Jenni ja Kolehmainen, Liisa 2018.** Learning how to understand complexity and deal with sustainability challenges – A framework for a comprehensive approach and its application in university education. *Ecological Modelling*, 370: 1-13.
- Williams, Raymond 1976.** Keywords. A vocabulary of culture and society. Fontana.
- White, Lynn Jr., 1997.** Ekologisen kriisin juuret. Suom. Markku Oksanen. Teoksessa Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.): Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. *Gaudeamus*. [Alkuperäiskirjoitus: The historical roots of our ecological crisis. 1967. *Science* 155(3767).]

SAMI KETO, JANI PULKKI JA PAULIINA RAUTIO

7 Kuinka laajaa on laaja-alainen osaaminen? Rakentavan monilajisen vuorovaikutuksen sisällyttäminen opetussuunnitelmiin

Rakentava vuorovaikutus on osa peruskoulun ja varhaiskasvatuksen opetussuunnitelman arvopohjaa ja toimintakulttuuria, ja se on myös osa laaja-alaiseen osaamiseen liittyviä taitoja. Ihmisyhteisöissä onkin hyvä olla muodostettuna rakentavan vuorovaikutuksen käytäntöjä, joiden avulla voidaan ohjata yhteistyötä kiperissä tilanteissa kunnioittavasti. Tässä kirjoituksessa kiinnitämme huomiota siihen, miten kulttuuriseksi ja rakentavaksi vuorovaikutukseksi nimetty osaaminen rajataan opetussuunnitelmassa yksinomaan ihmisten väliseksi ja ikään kuin universaaliksi, paikattomaksi osaamiseksi. Luonnostelemme uuden, monilajisen vuorovaikutuksen ja kulttuurisen osaamisen tunnistavan osaamisalueen. Osoitamme, että ekososiaalisen sivistyksen tavoite toimii monilajiselle kasvatusajattelulle paikkamerkinä opetussuunnitelmissa. Lopuksi esitämme, että kasvatuksen muutos kohti monilajisuutta paremmin huomioivaa suuntaa edellyttää ainakin monilajiisiin liittolaisuuksiin harjaantuneita opettajia ja monilajisen vuorovaikutuksen kokemiseen ja tarkasteluun sopivia kasvuympäristöjä ja kasvuvirikkeitä.

Johdanto

Viimeaikaisten kyselyjen mukaan (esim. Pelastakaa lapset) ympäristökriisit ovat lasten ja nuorten tämänhetkisistä huolenaiheista suurimpia. Nämä kriisit ovat paitsi laajuudeltaan massiivisia myös käsitteinä kaukaisia ja abstrakteja: ilmastonmuutos tai luontokato eli biodiversiteetin heikkeneminen ovat tutkimusten mukaan asioita, joista lapsilla on käsitteellistä tietoa, mutta ei henkilökohtaista ymmärrystä tai keinoja tavoittaa näitä ilmiöitä arjessaan. Tällöin ne jäävät usein joko yhdentekeviksi tai muuttuvat ahdistaviksi. Kumpikaan vaihtoehto ei kannusta eikä opasta toimimaan luonnon puolesta. Muodollisen kasvatuksen piirissä ympäristökriisien kanssa elämiseen annetaan usein vain yksipuolisia välineitä: koulukasvatus perustuu edelleen ajatuksille ihmisestä autonomisena toimijana ja luonnosta toiminnan kohteena.

Nostamme tässä kirjoituksessa tarkasteluun peruskoulun opetussuunnitelman ja erityisesti sen laaja-alaisen osaamisen alueet. Lähestymme

opetussuunnitelmaa *rakentavan vuorovaikutuksen ja monilajisuuden* kautta. Rakentavalla vuorovaikutuksella tarkoitamme sellaista vuorovaikutusta, joka pyrkii ymmärtämään toista paremmin, kultivoi hyväntahtoisuutta toista kohtaan, ja tavoittelee kilpailuasetelman sijaan yhteistoimintaa (ks. Pulkki 2017). Monilajisuudella tarkoitamme sitä, että muut lajit – muut eläimet, kasvit, sienet ja bakteerit ja muut mikrobit – ovat aina ihmisen toiminnassa ja sosiaalisessa ympäristössä läsnä. Kiinnitämme huomiota siihen miten kulttuuriseksi ja rakentavaksi vuorovaikutukseksi nimetty osaaminen rajataan opetussuunnitelman teksteissä yksinomaan ihmisten väliseksi ja ikään kuin aina samanlaiseksi; arkisilla reunaehdoilla kuten ajalla, paikalla ja tilanteilla ei näyttäisi olevan väliä. Vuorovaikutusta ympäristön ja toisten eläinten kanssa ei näytetä tunnistettavan lainkaan. Ehdotamme, että tässä saattaisi olla opetussuunnitelman monilajistumisen paikka.

Esitämme, että monilajisuus avartaisi opetussuunnitelman ymmärrystä kasvatuksen kannalta merkityksellisistä suhteista. Esitämme myös, että vuorovaikutuksen laajentaminen vastavuoroiseksi myös muiden elollisten olioiden kuin toisten ihmisten kanssa, tuottaisi tarpeellisia säröjä ajatukseen koulutuksesta, oppimisesta ja kasvamisesta universaalina, paikattomana, ihmisten välisenä toimintana. Ongelmaa voidaan kuvata dekontekstualisaation käsitteellä, jonka mukaan mitä tahansa asiaa, kuten ihmistä ja ihmisenä kasvua, voidaan tarkastella irrallaan sen ympäristöstä ja sille elintärkeistä yhteyksistä.

Lopuksi tarjoilemme lukijalle yhden opetussuunnitelman laaja-alaisen osaamisen osa-alueista uudelleen muotoiltuna ja pohdimme mitä tällainen uudelleenymmärrys tarkoittaisi lasten kouluarjessa, tiiviisti kiinni kunkin lapsen kokemusmaailmassa ja senhetkisessä paikassa. Kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu -osa-alueen uudelleenmuotoilulla monilajiseksi osoitamme, että vaikka muutos vaikuttaa suurelta, se on saavutettavissa. Erityisen tärkeää rakentavan monilajisen vuorovaikutuksen luomisessa on myötätunto, tahto ja kehittyvä ymmärrys monilajisuuden merkityksessä ihmisen elämässä ja kasvatuksessa. Käsillä olevan julkaisun laajempaan aiheena oleva luontosuhde tarkentuu tässä kirjoituksessa erityisesti vuorovaikutukseen toisten eläinten kanssa.

Uusien liittolaisuuksien rakentamista opetussuunnitelman sivuilla

Perusopetuksen opetussuunnitelman lähtöoletuksena on, että oppilaat kasvavat osaksi moninaista maailmaa. Moninaisuus näyttäytyy opetussuunnitelmassa erilaisten kulttuurien, kielten, uskontojen ja katsomusten vuorovaikutuksena ja kanssaelona. Siksi opetussuunnitelman kulttuurisen ymmärryksen osaamisessa painotetaan rakentavaa vuorovaikutusta. Kun toinen ihminen on jollain tapaa vieras, vaikka eri ikäinen, eri kulttuurista tai erilaisesta perheestä kuin itse, on vuorovaikutuksen tehtävä paitsi kuroa ymmärryksiä kiinni myös auttaa elämään erojen kanssa kunnioittavasti. Juuri tästä on kyse

myös lajien välisessä rakentavassa vuorovaikutuksessa, ja sen osaaminen on ekologisen kriisin ratkaisemisen kannalta ratkaisevan tärkeää.

Esimerkiksi luonnon monimuotoisuuden suojeleminen ei tarkoita pelkästään silkinpehmeiden liito-oravien, kauniiden päiväperhosten tai taivaalla kirskuvien tervapääskyjen havainnointia ja niiden elinoloista huolehtimista. Kaikki lajien välinen yhteiselo ja vuorovaikutus ei ole romanttista harmoniaa, vaan sitä leimaavat myös konfliktit ja ”viheliäiset ongelmat”. Monimuotoisen ja kestävänsä tulevaisuuden kannalta on tärkeää, että meillä on paitsi tietoa myös halu suojella elämää – sellaistaakin, jota emme ymmärrä tai jopa kaihdamme (Despret, 2021; Samways 2015). Rakentava monilajinen vuorovaikutus ei siis ole vaihtoehtoinen sisältö tai kokonaan uusi teema opetussuunnitelmaan vaan tarpeellinen laajennus pelkästään ihmisten välisenä nähtyyn vuorovaikutukseen: se on uusien yhteyksien hahmottamista ja liittolaisuuksien rakentamista.

Koska ympäristön ja toisten lajien huomiointi ei sinänsä ole uutta sisältöä, on tärkeää ymmärtää mitä monilajisuuteen laajentamisella tarkoitetaan erotuksena siitä mitä peruskoulun opetussuunnitelma tällä hetkellä pitää sisällään. Opetussuunnitelmassa on jo 1990-luvulta asti korostettu kestävänsä kehityksen tärkeyttä. Uusimpaan opetussuunnitelmaan on tuotu kestävänsä kehityksen rinnalle myös ekososiaalisen sivistyksen käsite: ”Perusopetuksessa tunnustetaan kestävänsä kehityksen ja ekososiaalisen sivistyksen välttämättömyys, toimitaan sen mukaisesti ja ohjataan oppilaita kestävänsä elämätavan omaksumiseen.”

Kestävä kehitys on tuonut kouluihin sekä tietoisuutta kestävänsä elämätavan tärkeydestä, että käytännön toimenpiteitä kuten jätteiden lajittelua sekä energian- ja vedensäästöä. Uusinta opetussuunnitelmaa laadittaessa oli kuitenkin havaittu, että tiedon lisääminen ja kestävänsä elämätapaa ulkoisesti ohjaava prosessi ei yksin riitä kääntämään kehityksen suuntaa kestäväksi (Salonen 2021, suullinen tiedonanto). Oli tarvetta myös ymmärtää syvällisemmin ihmisen kasvua kestävänsä suhteeseen muun elämän kanssa. Tarvittiin tätä kasvua kuvaava käsite, jotta kasvun kautta tapahtuva muutos voitaisiin tunnistaa ja nimetä. Ja näin opetussuunnitelma täydentyi ekososiaalisen sivistyksen ajatuksella, jota ilmaisee hyvin lainaus opetussuunnitelmasta: ”Ihminen on osa luontoa ja täysin riippuvainen ekosysteemien elinvoimaisuudesta. Tämän ymmärtäminen on keskeistä ihmisenä kasvussa.”

Pelkän opetussuunnitelman perusteella on vaikea saada käsitystä mitä ekososiaalisella sivistyksellä tarkoitetaan ja mihin sitä tarvitaan. Kestävä kehitys on opettajille tuttu käsite, mutta monille ekososiaalinen sivistys on jäänyt hämäräksi ja saattaa aiheuttaa hämmennystä (Perkiö 2020). Opettajien hämmennys ekososiaalisen sivistyksen käsitteestä on ymmärrettävää, koska se on monenlaisia näkökulmia mahdollistava sateenvarjokäsite, jonka tarkempi määrittely on edelleen muotoutumassa (Pulkki 2021).

Me ymmärrämme ekososiaalisen sivistyksen ekologisten ja sosiaalisten kysymysten yhteenkietoutuneisuutta kuvaavana näkökulmana. Ekososiaalisen näkökulman mukaan muu luonto on aina ihmisen toiminnassa läsnä (esim. Haila 2009); myös ihmisen sosiaalinen yhteisö on aina monilajinen.

Kasvamme osaksi ihmisen yhteisöjä, perheeseen, kouluyhteisöön ja yhteiskuntaan, mutta kasvamme samanaikaisesti myös osaksi monilajisia ekologisia yhteisöjä – myös tämä jälkimmäinen kasvu muokkaa meistä sellaisia olentoja, joita olemme ja joiksi tulemme (Keto & Foster 2020).

Opetussuunnitelmassa on siis olemassa jo ekososiaalisen sivistyksen pitämä paikkamerkki rakentavalle monilajiselle vuorovaikutukselle. Tämä paikkamerkki on askel oikeaan suuntaan, mutta opetussuunnitelma ei vielä kuitenkaan täytä eikä käytä tuota paikkaa. Se ei tunnista monilajista sosiaalista yhteisöä. Kun opetussuunnitelmassa puhutaan toisista lajeista, raamitetaan keskustelun aiheeksi luontosuhde. Yksikössä esitettyä yksi yhdenlainen (oikea) luontosuhde viittaa ihmisen tietämään ja yksisuuntaiseen suhteeseen ja näin palauttaa ihmisen ja muunlajisten yhteiselon lähinnä kestävästä kuluttamisesta kysymykseksi. Muunlajisille ei nähdä sitä merkitystä, jonka ekososiaalisen sivistyksen käsite niille myöntäisi: ne kuuluvat vastavuoroisesti meidän sosiaalisiin yhteisöihimme. Myös silloin kun opetussuunnitelmassa käsitellään sosiaalisia ulottuvuuksia, joita sinänsä kyllä käsitellään ansiokkaasti ja monipuolisesti, pysytään tutulla tavalla ihmiskeskeisessä kontekstissa.

Opetussuunnitelma ei tunnista, että ihmisen monilajisissa yhteisöissä on erilaisia suhteita ja erilaista vuorovaikutusta, eikä tarjoa suuntaviivoja tuon vuorovaikutuksen osaamisen kehittämiseksi. Rakentava vuorovaikutus muiden elävien olentojen kanssa ei tapahdu pelkällä kirjaamisella opetussuunnitelmaan. On vaarana, että se jää heikosti ymmärretyksi, jos emme samalla muuta kasvatukseen liittyviä muita oletuksiamme esimerkiksi oppimisesta ja oppimisen käytännöllisistä konteksteista

Monilajisuuden paikat ja yhteydet

Monilajisuuden kasvatuksellisen edistämisen kannalta on ongelmallista, että oppimista ajatellaan usein ilman historiallisia, kulttuurisia ja ekologisia konteksteja. Tämä dekontekstualisaatioksi kutsuttu kehityskulku alkoi 1970-luvulla ja tarkoittaa sitä, että koulun institutionaalista, yhteiskunnallista ja historiallisesti muotoutunutta kontekstia koskeva tieto on pikkuhiljaa menettänyt asemiaan opettajankoulutuksessa (Simola 2002, 66). Samalla kun oppimista koskeva ajattelu on tieteellistynyt viimeisen sadan vuoden aikana, se on samalla menettänyt yhteytensä kasvatuksen elämismailmaan (Saari 2014, 42).

Koulusta onkin luonnollistunut itsestään selvä oppimisen ympäristö, jossa oppiminen tapahtuu, kärjistäen, istumalla pulpeteissa opettajaa kuuntelemassa ja tämän määräämiä tehtäviä suorittamassa. Vuoden 1952 opetussuunnitelmassa koulu on tunnistettu Simolan (2002) mukaan niin, että se on “sivilisatorinen välttämättömyys”, mutta samaan aikaan “luonnonvastainen” ja parhaimmillaankin “runsaasti lapselle vieraan tyrkyttämistä sisältävä” asia. Koulutuksen irtautuessa käytännöllisistä yhteyksistä arkeen ja tällaisen irrallisuuden luonnollistuessa, myös kouluun liittyvistä kiusallisista asioista,

kuten pakollisuudesta ja joukkomuotoisuudesta ei enää juuri puhuta vaan ne otetaan annettuina. (Simola 2002, 64.)

Koulun yhteyksistään irrottaminen on tarkoittanut myös sitä, että koulu-yhteisöstä on muodostunut itsestään selvästi yksilajinen yhteisö. Villi luonto on eristetty pois tai siitä on tehty oppimisen objekti vain ihmisen ollessa merkityksellinen subjekti. Kouluinstituutioita kautta maailman (esim. Martusewicz, Edmundson & Lupinacci 2015) on kritisoitu ihmiskeskeisyydestä (antroposentrismi) ja suomalainenkin koulu voidaan nähdä erilaisiin ihmiskeskeisiin perinteisiin, kuten kristinuskoon, humanismiin ja valistusajatteluuun liittyvänä instituutiona. Tästä kritiikistä huolimatta kaikkea ihmiskeskeisyyttä ei tarvitse hävittää. Ihmisten kasvattamiseen tarkoitettuna instituutiona koulu keskittyy luonnollisesti erityisesti ihmisiin. Ongelmana on koulun ideologinen lähtökohta ja oletus, jonka mukaan ihminen on ainut subjekti eli aktiivisesti toimiva yksilö ja kaikki muut eliöt vain objekteja eli toiminnan kohteita.

Niin kauan kuin kasvatustieteen tieteellistämisen nimissä jo normaaliksi muodostunut näkökulma, jonka mukaan koulutuksessa ei ole tarpeen huomioida erilaisia ympäristöjä, ei pelkkä kontekstin lisääminen opetussuunnitelmaan riitä: monilajisuuden tuominen opetussuunnitelmaan edellyttää myös yleisen oppimiskäsityksen ja kasvatusnäkemysten muutosta universaalista monilajiset suhteet ja erityiset tilanteet huomioivaan suuntaan. Yksi tapa luonnehtia monilajista kasvatusta on tarkastella sitä paikkaperustaisena kasvatuksena (*place based education*).

Päinvastoin kuin dekontekstualisoitu kasvatusnäkemys, paikkaperustainen kasvatusta kiinnittää nimensä mukaisesti erityistä huomioita erilaisiin luonnonympäristöihin, kulttuurisiin ympäristöihin ja yhteiskunnallisiin ympäristöihin (Smith 2007). Monilajinen kasvatusta on paikkaperustaista kasvatusta, missä oppimisen konteksti ei ole vähämerkityksinen asia. Erilaiset elävät olennot elävät aina jossain paikoissa, yhteyksissä ja vuorovaikutuksissa. Esimerkiksi systeemisen psykologian näkökulmasta eliö ja tämän ympäristö muodostaa yhden eliö-ympäristö-systeemin (Järvilehto 1994). Monilajinen kasvatusta siis perustuu osaltaan niiden paikkojen ymmärtämiseen, missä lajit elävät.

Kasvatuksen monilajistuminen ei tarkoita ihmisen unohtamista tai siirtämistä täysin syrjään. Se tarkoittaa ihmisen näkemistä uudessa valossa; keskittymistä siihen miten ihmiseksi ja ihmisenä kasvatetaan erottamattomasti toisten eläinten ja muun luonnon kanssa. Ihmiselläkin on paikkansa ja osa maapallon ekosysteemeissä. Ekologisen kriisin aikakaudella tällainen uudellinen ihmiseen keskittyminen tarkoittaa myös uutta kasvatustajattelu ja -toimintaa, jossa ihmisen suhteet, paikat ja vuorovaikutukset korostuvat. Peruskoulun opetussuunnitelmasta löytyvästä laaja-alaisesta osaamisesta voidaan löytää paikka ja valmiina oleva perusta monilajiseen kasvatukseen. Seuraavaksi tarkastelemme sitä, mitä laaja-alainen osaaminen on nykyisessä Peruskoulun opetussuunnitelmassa ja miten laaja-alaisuutta voitaisiin laajentaa monilajisen kasvatuksen suuntaan.

Miten laajaa opetussuunnitelman laaja-alainen osaaminen oikeastaan on?

Laaja-alainen osaaminen Peruskoulun opetussuunnitelmassa (POPS luku 3.2) tarkoittaa “tietojen, taitojen, arvojen, asenteiden ja tahdon muodostama kokonaisuutta”. Osaaminen on kykyä käyttää tietoja ja taitoja tilanteiden edellyttämällä tavoilla. Tarve laaja-alaiseen oppimiseen nousee maailman muutoksista, jotka edellyttävät tiedon- ja taidonalojen ylittävää ja yhdistävää osaamista. Laaja-alaisen osaamisen tavoitteena on edistää demokraattisen yhteiskunnan jäsenyyttä sekä kestävänsä kehityksen edellyttämää osaamista. Tarkastelumme kannalta on huomattava, että laaja-alaisen osaamisen ajatellaan opetussuunnitelmassa kehittyvän oppijan ja tämän ympäristön vuorovaikutuksessa. Ympäristöä on kaikki, mikä on ihmisen ympärillä: eliön kasvupaikka, lähistö tai saman alueen ihmiset ja niin edelleen. Ympäristön käsite tarjoaa mahdollisuuden ymmärtää ympäristö monilajisesti, mutta Peruskoulun opetussuunnitelmassa näin ei ole yleensä tehty. Tai jos ympäristö tulkitaan monilajisesti, tämä näkyy heikosti laaja-alaisen osaamisen tavoitteissa.

Laaja-alaisen oppimisen alueita Peruskoulun opetussuunnitelmassa mainitaan seitsemän: ajattelu ja oppimaan oppiminen (L1), kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu (L2), Itsestä huolehtiminen ja arjen taidot (L3), monilukutaito (L4), tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen (L5), työelämätaidot ja yrittäjäyys (L6), osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävänsä tulevaisuuden rakentaminen (L7). (POPS, luku 3.3)

Tässä artikkelissa keskitymme näistä kahteen osa-alueeseen: kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu (L2) ja osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävänsä tulevaisuuden rakentaminen (L7). Näissä kahdessa osa-alueessa kuvataan artikkelin aihealueita eli sosiaalista ulottuvuutta ja monilajisuutta. L2 käsittelee sosiaalista ulottuvuutta, kuten vuorovaikutusta, monipuolisesti, mutta vain ihmisten väliseen toimintaan rajautuen. L2:ssa tunnistetaan ympäristön moninaisuus, ja että tämä moninaisuus edellyttää itsetuntemuksen, toisten tunnistamisen ja vuorovaikutuksen kehittämistä. Oppilaita ohjataan kohti rakentavaa vuorovaikutusta ja empaattista suhdetta toisiin. Erilaisten kielten ja erilaisten vuorovaikutustapojen olemassaolo tunnistetaan myös.

Laaja-alaisen osaamisen osa-alueiden kohta L7, osallistuminen, vaikuttaminen ja kestävänsä tulevaisuuden rakentaminen on ainoa, joka käsittelee ihmisen suhdetta muihin lajeihin. Kuitenkin vain pieni osa L7:stä käsittelee ihmisen monilajisia suhteita. Tässä lainauksessa nuo suhteet ovat näkyvissä:

...ympäristön suojelemisen merkitys avautuu omakohtaisen luontosuhteen kautta. ...Heitä ohjataan ymmärtämään omien valintojen, elämäntapojen ja tekojen merkitys paitsi itselle, myös lähiyhteisöille, yhteiskunnalle ja luonnolle. Oppilaat saavat valmiuksia sekä omien että yhteisön ja yhteiskunnan

toimintatapojen ja -rakenteiden arviointiin ja muuttamiseen kestävää tulevaisuutta rakentaviksi.

Monilajisuus onkin L7:ssä ja laaja-alaisessa osaamisessa esillä varsin suppeasti. Monilta osin varsin hyvätasoinen opetussuunnitelma tuottaa monilajisuuden suhteen ymmärrettävän pettymyksen: laaja-alainen osaaminenkaan ei huomioi monilajisuutta, eikä siten ole riittävän laaja-alaista. Toisaalta opetussuunnitelma ei yleensä ole monilajisuuden kanssa avoimessa ristiriidassa, jolloin koulujen ja muiden kasvatusyhteisöjen on mahdollista kehittää monilajisuuteen liittyvää ajattelua ja käytäntöjä omaehtoisesti. Suomalaiset opettajat ovat autonomisia, joten aktiiviset opettajat voivat itse tuoda monilajisuutta entistä enemmän kasvatusympäristöihin. Mutta tällaisena opetussuunnitelmasta puuttuu monilajisuuden suhteen lähes kokonaan ohjaava vaikutus.

Opetussuunnitelma 2035: Monilajinen kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu

Ihminen lajina kansoittaa valtaosin opetussuunnitelman tekstejä. Yhtäältä tämä on ymmärrettävää kun aiheena on ihmisten kasvatus, mutta toisaalta se sisältää ajatuksen, että millään muulla lajilla tai luonnolla ylipäätään ei olisi laajempaa merkitystä ihmiseksi ja ihmisenä kasvamiselle. Muunlajiset rajataan erilliseksi omaksi kokonaisuudeksi (L7) ja ne esitetään ihmisen osaamisen ja toiminnan kohteina. Mielestämme muunlajisten täytyisi karata L7-häkeistään ja kansoittaa opetussuunnitelman osa-alueita laajemmin, jotta opetussuunnitelman laaja-alaiset osa-alueet kokonaisuudessaan tunnistaisivat moninaisia suhteisuuksia toisten lajien kanssa vastavuoroisemmin. Hahmottelemme tämän havainnollistamiseksi seuraavaksi uuden, rikkaamman laaja-alaisen osaamisen osa-alueen *Monilajinen kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja ilmaisu*. (Vasemmalla nykyinen opetussuunnitelmateksti, oikealla meidän ehdotuksemme.)

Oppilaat kasvavat maailmaan, joka on kulttuurisesti, kielellisesti, uskonnollisesti ja katsomuksellisesti moninainen. Kulttuurisesti kestävä elämäntapa ja monimuotoisessa ympäristössä toimiminen edellyttävät ihmisoikeuksien kunnioittamiselle perustuvaa kulttuurista osaamista, arvostavan vuorovaikutuksen taitoja ja keinoja ilmaista itseään ja näkemyksiään. Perusopetuksessa oppilaita ohjataan ympäristön kulttuuristen merkitysten tunnistamiseen ja arvostamiseen sekä oman kulttuuri-identiteetin ja myönteisen ympäristösuhteen rakentamiseen. Oppilaat oppivat tuntemaan ja arvostamaan elinympäristöään ja sen kulttuuriperintöä sekä omia sosiaalisia, kulttuurisia, uskonnollisia, katsomuksellisia ja kielellisiä juuriaan. Heitä kannustetaan pohtimaan oman taustansa merkitystä ja paikkaansa sukupolvien ketjussa. Oppilaita ohjataan näkemään kulttuurinen moninaisuus lähtökohtaisesti myönteisenä voimavarana. Samalla heitä ohjataan tunnistamaan, miten kulttuurit, uskonnot ja katsomukset vaikuttavat yhteiskunnassa ja arjessa, miten media muokkaa kulttuuria sekä pohtimaan myös, millaisia asioita ei voida ihmisoikeuksien vastaisena hyväksyä. Kouluyhteisössä ja koulun ulkopuolella tehtävässä yhteistyössä oppilaat oppivat havaitsemaan kulttuurisia erityispiirteitä ja toimimaan joustavasti eri ympäristöissä. Heitä kasvatetaan kohtaamaan arvostavasti muita ihmisiä sekä noudattamaan hyviä tapoja. Oppilaat saavat mahdollisuuksia kokea ja tulkita taidetta, kulttuuria ja kulttuuriperintöä. He oppivat myös välittämään, muokkaamaan ja luomaan kulttuuria ja perinteitä ja huomaamaan niiden merkityksen hyvinvoinnille. Koulutyöhön sisällytetään runsaasti tilaisuuksia harjaantua esittämään mielipiteensä rakentavasti ja toimimaan eettisesti. Oppilaita ohjataan asettumaan toisen asemaan ja tarkastelemaan asioita ja tilanteita eri näkökulmista. Koulutyössä edistetään suunnitelmallisesti ihmisoikeuksien, erityisesti lapsen oikeuksien tuntemista ja arvostamista sekä niiden mukaista toimintaa. Kunnioitusta ja luottamusta muita ihmisryhmiä ja kansoja kohtaan vahvistetaan kaikessa toiminnassa, myös kansainvälistä yhteistyötä tehden. Kouluyhteisössä oppilaat saavat kokemuksia vuorovaikutuksen merkityksestä myös omalle kehitykselle. He kehittävät sosiaalisia taitojaan, oppivat ilmaisemaan itseään eri tavoin ja esiintymään eri tilanteissa. Opetuksessa tuetaan oppilaiden kasvua monipuolisiksi ja taitaviksi kielenkäyttäjiksi sekä äidinkielellään että muilla kielillä. Oppilaita rohkaistaan vuorovaikutukseen ja itsensä ilmaisemiseen vähäiselläkin kielitaidolla. Yhtä tärkeitä on oppia käyttämään matemaattisia

Oppilaat kasvavat maailmaan, joka on ihmisten osalta kulttuurisesti, kielellisesti, uskonnollisesti ja katsomuksellisesti moninainen sekä muilta lajeiltaan vieläkin monimuotoisempi. Kulttuurisesti kestävä elämäntapa ja monilajisissa yhteisöissä toimiminen edellyttävät eri lajien itseisarvon sekä oikeuksien kunnioittamiselle perustuvaa kulttuurista osaamista, arvostavan vuorovaikutuksen taitoja ja keinoja ilmaista itseään ja näkemyksiään sekä kuunnella toisia yhteisestä kielestä tai sen puutteesta riippumatta. Perusopetuksessa oppilaita ohjataan ympäristön kulttuuristen merkitysten ja monilajisuuden tunnistamiseen ja arvostamiseen sekä oman kulttuuri-identiteetin ja myönteisen ympäristösuhteen rakentamiseen. Oppilaat oppivat tuntemaan ja arvostamaan elinympäristöään, sen monilajisuutta ja sen kulttuuriperintöä sekä omia sosiaalisia, kulttuurisia, uskonnollisia, katsomuksellisia ja kielellisiä juuriaan näiden erilaisten yhteisöjen osana rakentuneina. Heitä kannustetaan pohtimaan oman taustansa ja lajinsa merkitystä ja paikkaansa monien lajien sukupolvien ketjussa. Oppilaita ohjataan näkemään kulttuurinen moninaisuus lähtökohtaisesti monilajisena ja myönteisenä voimavarana. Samalla heitä ohjataan tunnistamaan, miten kulttuurit, uskonnot ja katsomukset sekä erilaiset elämänmuodot vaikuttavat yhteiskunnassa ja arjessa, miten media muokkaa näitä sekä pohtimaan myös, millaisia asioita ei voida hyväksyä ihmisoikeuksien tai toisten lajien itseisarvon vastaisina. Kouluyhteisössä ja koulun ulkopuolella tehtävässä yhteistyössä oppilaat oppivat havaitsemaan kulttuurisia ja lajityypillisiä erityispiirteitä ja toimimaan joustavasti eri ympäristöissä ja monilajisissa yhteisöissä. Heitä kasvatetaan kohtaamaan arvostavasti muita ihmisiä ja toisia eläimiä sekä noudattamaan hyviä tapoja. Oppilaat saavat mahdollisuuksia kokea ja tulkita taidetta, kulttuuria ja kulttuuriperintöä paitsi oman lajinsa myös muiden arkeensa kuuluvien lajien osalta. He oppivat myös välittämään, muokkaamaan ja luomaan kulttuuria ja perinteitä monilajisina ja huomaamaan niiden merkityksen hyvinvoinnille ja ihmisenä kasvamiselle osana ekologista yhteisöä. Koulutyöhön sisällytetään runsaasti tilaisuuksia harjaantua esittämään mielipiteensä rakentavasti ja toimimaan eettisesti. Oppilaita ohjataan asettumaan toisen yksilön asemaan ja tarkastelemaan asioita ja tilanteita eri näkökulmista sekä oman lajinsa sisällä että lajien välillä. Koulutyössä edistetään suunnitelmallisesti ihmisoikeuksien, erityisesti lapsen oikeuksien tuntemista ja arvostamista sekä toisten lajien itseisarvon tunnistamista ja

symboleita, kuvia ja muuta visuaalista ilmaisua, draamaa sekä musiikkia ja liikettä vuorovaikutuksen ja ilmaisun välineinä. Koulutyöhön sisältyy myös monipuolisia mahdollisuuksia käsillä tekemiseen. Oppilaita ohjataan arvostamaan ja hallitsemaan omaa kehoaan ja käyttämään sitä tunteiden ja näkemysten, ajatusten ja ideoiden ilmaisemiseen. Koulutyössä rohkaistaan mielikuvituksen käyttöön ja kekseliäisyyteen. Oppilaita ohjataan edistämään toiminnallaan esteettisyyttä ja nauttimaan sen eri ilmenemismuodoista.

kunnioittamista ja näiden mukaista toimintaa. Kunnioitusta ja luottamusta muita ihmisryhmiä ja kansoja sekä toisia lajeja kohtaan vahvistetaan kaikessa toiminnassa, myös kansainvälistä yhteistyötä tehden. Kouluyhteisössä oppilaat saavat kokemuksia monilajisen vuorovaikutuksen merkityksestä myös omalle kehitykselle. He kehittävät sosiaalisia taitojaan monilajisissa yhteyksissä, oppivat ilmaisemaan itseään eri tavoin ja esiintymään eri tilanteissa. Opetuksessa tuetaan oppilaiden kasvua monipuolisiksi ja taitaviksi kielenkäyttäjiksi sekä äidinkielellään että muilla kielillä ja myös kehollisessa vuorovaikutuksessa toisten lajien kanssa. Oppilaita rohkaistaan vuorovaikutukseen ja itsensä ilmaisemiseen vähäiselläkin kielitaidolla tai tuntemuksella lajienvälisestä vuorovaikutuksesta. Yhtä tärkeätä on oppia käyttämään matemaattisia symboleita, kuvia ja muuta visuaalista ilmaisua, draamaa sekä musiikkia ja liikettä monilajisen vuorovaikutuksen ja ilmaisun välineinä. Koulutyöhön sisältyy myös monipuolisia mahdollisuuksia käsillä tekemiseen. Oppilaita ohjataan arvostamaan ja hallitsemaan omaa kehoaan ja käyttämään sitä tunteiden ja näkemysten, ajatusten ja ideoiden ilmaisemiseen toisten ihmisten ja toisten lajien yksilöiden kohtaamisissa. Koulutyössä rohkaistaan mielikuvituksen käyttöön ja kekseliäisyyteen, joita monilajinen rakentava vuorovaikutus edellyttää. Oppilaita ohjataan edistämään toiminnallaan esteettisyyttä ja nauttimaan sen eri ilmenemismuodoista.

Monilajisen kasvatuksen ja opetussuunnitelman lähtökohtia

Rakentavaa monilajista vuorovaikutusta tai sen ymmärrystä ei synny pelkäämään opetussuunnitelman tekstiä muokkaamalla. Tarvitaan myös syvempää muutosta siinä mitä ajattemme kasvatuksen ja oppimisen olevan ja miten ymmärrämme opetussuunnitelmatekstien sitä ohjaavan. Tarvitaan myös sitä, että oppimisesta ja kasvatuksesta puhuttaessa pidetään mielessä kasvatuksen erilaisia paikkoja ja yhteyksiä muihin eläviin olentoihin. Monilajisuuskin on vaarassa jäädä abstraktiksi ideaksi, ellei sitä nivota käytännöllisiin ja arkisiin oppimisympäristöihin.

Kestävän kehityksen retoriikka ohjaa jo kestävään kulutuskäyttäytymiseen, mutta kestävyys ei tavoita sitä millä tapaa toiset eläin- ja eliölajit liittyvät ihmisyyteen ja ihmisenä kasvamiseen. Ekososiaalisen sivistyksen näkökulma sisältää ajatuksen, että laaja-alaisessa osaamisessa kehitetään keinoja ymmärtää oma ihmisyytensä erottamattomasti laajemman elonkirjon osana: kyse

on olemassaolosta, ei pelkästään sen kulutukseen liittyvästä ulottuvuudesta. Opetussuunnitelmatekstien muokkaaminen on puutteineenkin helppo harjoitus havainnollistamaan tarvetta laajentaa kasvatusajattelua, jotta kasvatuksessa päästään irti hierarkkisesta ihmiskeskeisyydestä, ja pystytään siten vastaamaan tämän ajan ekologisiin kriiseihin.

Esitämme, että kasvatuksen muutos kohti monilajisuutta paremmin huomioivaa suuntaa edellyttää kolmen osa-alueen toteutumista: 1) monilajisiin liittolaisuuksiin harjaantuneet opettajat, 2) sopiva kasvuympäristö ja 3) sopivat kasvuvirikkeet (ks. Wilenius 1987).

Opetussuunnitelma on kasvatus- ja kouluuyhteisön tulkinta siitä, millaisella kasvatuksella opetuksen tavoitteet parhaiten saavutetaan, ja opettajan-koulutuksen keskeinen tehtävä on tarjota opettajille valmiudet toteuttaa ja tulkita opetussuunnitelmaa (Vitikka 2012). Kun monilajisuus otetaan osaksi opettajankoulutuksen sisältöjä, myös opettajien harjaantuneisuus tunnistaa monilajisia liittolaisia kehittyä. Kuten olemme todenneet aiemmin, kyseessä ei ole pelkästään opeteltava taito tai uusi sisältö, vaan perustavanlaatuinen ymmärrys siitä, millä tavalla toiset eläimet ja eliöt osallistuvat ihmiseksi ja ihmisenä kasvamiseen. Kyse on ikään kuin uusien silmälasien hankkimisesta, jotta voi nähdä maailman tarkemmin ja paremmin.

Jotta ihmisen ja toisten lajien vuorovaikutus voisi kehittyä, on kasvuympäristössä tunnistettava erilaisia lajienvälisen kohtaamisen paikkoja. Jotkut paikat ovat kohtaamisen ja vuorovaikutuksen kannalta rakentavampia kuin toiset, mutta kaikilla on annettavaa kasvatuksellisesti. Esimerkiksi eläintarhoissa ihmisen ja muiden eläinten vuorovaikutuksesta puuttuu vastavuoroisuutta. Ihminen saattaa kokea hämmästyä ja jopa ihailua nähdessään eläintarhan eläimiä. Keskiössä ovat kuitenkin ihmisen omat tunteet eikä empatialla välttämättä ole juurikaan osuutta kokemuksessa (esim. Aaltola & Keto 2017). Eläin ei näyttäydy eläintarhassa samanlaisena olentona kuin ihminen itse, eikä eläytymistä eläimen asemaan välttämättä tapahdu. Eläimen asemaan asettuminen onkin hankalaa, koska se ei ole eläintarhassa ikäänkuin kokonaisuutena; se ei ole omassa ympäristössään, jossa sen elämä voisi näyttäytyä kaikessa kokemuksellisessa ja suhteisessa rikkaudessaan. Toisenlaisia ympäristöjä ovat sellaiset, joissa muita lajeja esiintyy enemmän omilla ehdoillaan. Näitä löytyy jokaisen koulun ympäriltä ja sisältäkin: juoksentele-massa seinänvierillä ja hyppelemässä katoilla. Toisia eläimiä kohdataan kasvuympäristöissä myös esimerkiksi lautasilla ruokalassa ja eteisessä kengissä ja vaatteissa. Tällaisia hankalia kohtaamisia voi yhtä lailla miettiä kasvatuksen kannalta tärkeinä kohtaamisina: rakentavaan vuorovaikutukseen pyrkimisessä ei pysytellä pelkästään mukavan ja kivan äärellä (Tammi et.al., 2020).

Sopiva kasvuvirike taas kertoo siitä, mitä sopivassa kasvuympäristössä tehdään ja millaista muutosta kasvatettavassa tavoitellaan (Wilenius 1987). Opettajalla on tässä tärkeä rooli, koska hänen on kyettävä tarkastelemaan kasvuympäristöä ekologisina monilajisina ympäristöinä, joissa muunlajiset eivät ole vain ihmisen hyödyntämisen kohteita ja objekteja, vaan rakentavan vuorovaikutuksen kumppaneita ja liittolaisia. Ihmisen ja muunlajisten välisessä vuorovaikutuksessa erityisesti aisteilla, kehollisuudella ja tunteilla on

tärkeä rooli, ja siksi niitä huomioiva pedagogiikka tarjoaa sopivaa kasvu-
virikettä.

Lopuksi

Vaikka olemme käyttäneet monilajisuutta kuvaamaan vuorovaikutustamme kaikkien sosiaalisessa ympäristössämme elävien elollisten olentojen kanssa, käytännön tasolla vuorovaikutus toisten eläinten nousee keskeiseksi esimerkiksi. Toiset eläimet, erityisesti nisäkkäät ja linnut, ovat olemuksellisesti lähellä ihmistä. Niihin liittyvät eettiset kysymykset muistuttavat niitä kysymyksiä, joita nostamme esiin pohtiessamme suhtautumista toisiin ihmisiin. Lisäksi vuorovaikutus toisten eläinten kanssa antaa pedagogisesti lähestyttävät puitteet monilajisen rakentavan vuorovaikutuksen kehittämiseen.

Kaupungit ovat kiinnostavia ympäristöjä tarkastella ihmisen ja muun luonnon välisiä suhteita (katso esim. Lehtinen tässä kirjassa). Kasvatuksen kannalta päiväkotien ja koulujen pihat ja lähiympäristöt nousevat erityisen huomion kohteeksi. Suomessa on tutkittu muun muassa päiväkodin pihan monimuotoisuuden vaikutusta lasten mikrobiomiin ja terveyteen (Roslund ym., 2020). Tämä tutkimus onkin jo osoittanut, että kosketus metsän pohjan pieneliöihin parantaa lasten immuunipuolustusta, eli monilajisuus voi olla terveyttäkin edistävää. Mainion esimerkin ihmisen ja toisen eläimen – tarkemmin sanottuna lokin – vuorovaikutuksesta päiväkodin pihalla voi lukea Sanna Lehtisen artikkelista tässä julkaisussa.

Lehtisen kuvaamana päiväkodin piha näyttäytyy monilajisena ympäristönä – ja juurikin monilajisena *kasvu*ympäristönä – jossa voi rakentua moninaisia lajinsisäisiä ja lajienvälisiä vuorovaikutussuhteita. Ihmiset ja lokit voivat löytää yhteisen rytmin, jossa lokkivanhemmat hoitavat jälkeläisiään pihalla pääasiassa iltapäivällä, kun piha on jo alkanut tyhjentyä ihmislapsista: kasvu-ympäristöä voi siis myös jakaa lajien välillä sen sijaan, että sen käytöstä tulisi kilpailua tai taistelua. Ihmisen ja lokin välille voi rakentua erityinen intiimiys, kun lokin läsnäolo samassa kasvu-ympäristössä ihmisen kanssa on ainakin osittain omaehtoista. Ihmislapset voivat nähdä ja kokea lokin elämän moniulotteisena ja rikkaana. Monilajisuutta ymmärtävän opettajan ohjaamina he voivat havaita vastaavuuksia lokinpoikasten ja heidän oman elämänsä kesken. He voivat alkaa ymmärtää lokkeja paremmin, saattavat oppia vuorovaikutuksen tapoja, jotka ovat lokeista suotuisia ja motivoituvat kehittämään hyväntahtoisuutta lokkeja kohtaan. Lokit saattavat vastata tähän kehittämällä suurempaa luottamusta tuttuja ihmisiä kohtaan, ja ehkäpä nekin oppivat lisää siitä, millainen vuorovaikutus on ihmisistä suotuisaa.

Näin päiväkodin pihalla – sopivassa kasvu-ympäristössä ja -virikkeissä sekä harjaantuneiden opettajien ohjaamina – voi muodostua monilajisia liittolaisuuksia. Tällä voi olla tärkeä rooli lapsen kasvussa sekä itsetuntemuksen kannalta että kestäväan elämäntapaan ohjautumisessa. Vaikka kokemukset rakentavasta vuorovaikutuksesta esimerkiksi juuri lokin kanssa ei vielä sellaisenaan kerro meille, miten pysäyttää luontokato ja suojella uhanalaisia

eläimiä, voi se kuitenkin merkittävästi kehittää toimintavalmiuksia hyvään kanssaeloon maapallon moninaisen ihmiselämän ja vielä moninaisemman muun elämän kanssa. Rakentava monilajinen vuorovaikutus voi rikastuttaa ihmisen kokemusmaailmaa ja vähentää aggressiivista tai pelokasta tai muuttaa täysin välinpitämätöntä suhdetta muihin eläviin olentoihin. Kun lokista tulee jokapäiväinen siivekäs kaveri jo varhaislapsuudessa, on yhteiselon väistämättä hankalatkin tilanteet myöhemmin elämässä mahdollista ratkaista molempien lajien kannalta rakentavasti ja kunnioittavasti.

Artikkelin lähteet

Aaltola, E. & Keto, S. 2017. *Empatia – Myötäelämisen tiede*. Helsinki: Into Kustannus.

Despret, V. 2021. Il va falloir apprendre à cohabiter avec le virus. Meidän on opittava elämään viruksen kanssa <https://etopia.be/covid-19-vinciane-despret-il-va-falloir-apprendre-a-cohabiter-avec-le-virus/>

Haila, Y. 2009. Ekososiaalinen näkökulma. Teoksessa I. Massa (toim.). *Vihreä teoria*. Gaudeamus: Helsinki, 261–287.

Keto, S. & Foster, R. 2020. Ecosocialization – an Ecological Turn in the Process of Socialization. *International Studies in Sociology of Education*, 30:1-2, 34-52, DOI: 10.1080/09620214.2020.1854826

Martusewicz, R, Edmundson, J, Lupinacci, J. 2015. *EcoJustice Education. Towards diverse, democratic, and sustainable communities*. 2nd Edition. New York: Routledge

Perkiö, S. 2020. Kestävä kehitys ja ekososiaaliseen sivistykseen kasvu maapallon ekologisissa rajoissa: Perusopetuksen rooli ja haasteet toteutuksessa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.

POPS 2014. Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet. Luettu 20.9.2021 https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf

Pulkki, J. 2021. Ekososiaalinen hyve-etiikka. *Aikuiskasvatus*, 412, 102–112. <https://doi.org/10.33336/aik.109320>

Pulkki, J. 2017. Kilpailun kasvatuksellisista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle. Tampere: Tampere University Press. <https://trepo.tuni.fi/handle/10024/102261>

Roslund M, Puhakka R, Grönroos M, Nurminen N, Oikarinen S, Gazali AM, Cinek O, Kramná L, Siter N, Vari HJ, Soininen L, Parajuli A, Rajaniemi J, Kinnunen T, Laitinen OH, Hyöty H, Sinkkonen A. 2020. Biodiversity intervention enhances immune regulation and health-associated commensal microbiota among daycare children. *Science Advances* 6: eaba2578.

Saari, A. 2014. *Oppimiskone*. Teoksessa Saari, A., Jokisaari, O.-J. & Värri, V.-M. (toim.). *Ajan kasvatus: Kasvatusfilosofia aikalaiskriittikinä*. Tampere: Tampere University Press. 41-60.

Samways, M.J. 2015. Future-proofing insect diversity. *Current Opinion in Insect Science*, 12, 71-78.

Simola, H. 2002. *Ilmaan propattu – toiveiden rationalismi koulureformien diskursiivisena perustana*. Teoksessa R. Honkonen toimii. *Koulutuksen lumo – Retoriikka, politiikka ja arviointi*. Tampere: Tampere University Press, s. 55-74.

Smith, G. A. 2007. Place-based education: breaking through the constraining regularities of public school. *Environmental Education Research* 132, 189-207.

Tammi, T., Hohti, R., Rautio, P., Leinonen, R. & Saari, M.H. 2020. Lasten ja eläinten suhteet. Monilajista yhteiselo. Helsinki: Into kustannus.

Vitikka, E., Salminen, J., & Annevirta, T. 2012. Opetussuunnitelma opettajankoulutuksessa. Opetussuunnitelman käsittely opettajankoulutusten opetussuunnitelmissa. Muistiot, 4.

Wilenius, R. 1987. Kasvatuksen ehdot. Kasvatusfilosofian luonnos. Jyväskylä: Atena.

ILKKA RATINEN

8 Lasten ympäristöherkkyyttä tukeva luontokasvatus kestävä elämäntavan perustana

Lapsuudessa syntynyt luontoa kunnioittava luontosuhde luo pohjaa kestäväälle elämäntavalle. Positiiviset luontokokemukset auttavat rakentavan suhteen muodostumisesta luontoon, mikä on avain kestävä kehityksen ymmärtämiseen ja toteuttamiseen. Koululla on merkittävä rooli luoda yhteyksiä luonnon ja kestävä kehityksen uskomustemme ja käyttäytymisemme välille, mutta tehtävää vaikeuttaa muun muassa meidän evoluutiopsykologinen perintömme. Pohdin artikkelissa luontokasvatuksen kognitiivisia ja affektivisia menetelmiä, joiden avulla ymmärrämme olevamme osa luontoa. Ymmärrys edistää luonnon kunnioittamista, jonka avulla luonnon vaalimisesta tulee kestävä elämäntapamme perusta.

Johdanto

Elämme aikakautta, jolloin ihminen globaalilla tasolla vaikuttaa merkittävästi tavalla kotiplaneettamme ilmastoon ja elonkehään. On perusteltua kysyä, kuinka voisimme kaikin mahdollisin keinoin vähentää ympäristöön kohdistuvaa kuormitusta. Olemme valtavan isojen ja monimutkaisten ongelmien äärellä, kun pohdimme vaikkapa fossiilisten polttoaineiden käytön erittäin merkittävää vähentämistä tai lihaperäisen ravinnon korvaamista kasvisperäisellä ruualla. Koska ongelmat ovat aidosti monitieteisiä, täytyy kestävä elämän omaksumisen pohjautua laajaan tieteiden väliseen yhteistyöhön.

Ihmisen suhde luontoon on aina henkilökohtainen. Tämä teksti kumpuaa ajatuksesta, että jos ihminen kokee jonkin asian arvokkaana eli se on hänelle tärkeä arvo, sen vaalimiseksi haluaa tehdä työtä. Tässä mielessä ihmisen selviytyminen ympäristökriisistä liittyy suoraan suhteeseemme luontoon, sillä pitämällä luonnosta huolta, voimme selvitä myös aiheuttamamme ongelmista. Sekin on toivoa luovaa, että voimme tutkimusten mukaan vaikuttaa kestävä luontosuhteen säilymiseen kasvatuksen avulla (Chawla, 2020). Kotiplaneettamme kestävä tulevaisuuden kannalta tällaisen kasvatustehtävän vaaliminen ja toteuttaminen on välttämätöntä, sillä kestävä elämäntavan saavuttaminen edellyttää tasapainon luomista yksilöiden kulutuksen ja luonnonympäristön uudistumiskyvyn välillä. Meidän on oltava

rohkeita myöntämään, että kasvatuksen ja oppimisen avulla meistä on tullut riittävän kyvykkäitä vaikuttamaan planetaarisella tasolla (ks. Markku Oksasen pohdintaa tässä julkaisussa), mutta samalla luottaa, että kasvatus ja oppiminen voi mahdollistaa myös suunnanmuuttamisen kestävämpää tulevaisuutta kohti.

Me suomalaiset kulutamme henkeä kohden laskettuna paljon sekä uusiutuvia että uusiutumattomia luonnonvaroja. Menemme helposti kilpemme taakse piiloon ja moitimme, että muiden, kuten kiinalaisten, tulisi laittaa ympäristöasiat kuntoon. Samalla kun olemme osin tiedostamattakin kytkeneet itsemme irti luonnosta, emme myöskään tunnu näkevän, että henkeä kohden laskettuna suomalaisella elämäntavalla on merkittävä vaikutus ympäristön tilaan. Suomalaiset ovat yksi maailman koulutetuimmista kansakunnista, mutta tieto ei ole johtanut ympäristövastuulliseen kuluttamiseen.

Yksiselitteistä syytä siihen, miksi koulutus ei ole onnistunut tekemään meistä ympäristövastuullisempia, ei pystytä varmuudella sanomaan. Yksi perimmäinen syy saattaa olla meidän evoluutiopsykologisessa perinnesämme (Van Vugt, Griskevicius & Schultz 2014; Palomo-Vélez & van Vugt 2021). Palomo-Vélezin ja van Vughtin mukaan (2021) ensimmäinen tähän perintöömme liittyvistä taipumuksista on ihmisen itsekkyyks. Ihmiset suosivat omaa etuaan yhteisen hyvän sijasta, koska luonnonvalinta suosii niitä yksilöitä, jotka pystyvät saavuttamaan yksilöllisen edun toisten kustannuksella. Vahvistamalla luontosuhdetta ja tarjoamalla oppijoille yhteisöllisiä taitoja kehittäviä tehtäviä voidaan edistää yhteisöllisyyttä. Toinen taipumus on suhteellisen statuksen tavoittelu, mikä näkyy tarpeena hankkia muun muassa materiaalista omaisuutta. Varakkuuden näyttämisestä tehdään statusta nostava tekijä muun muassa mainonnassa ja markkinoinnissa. Toisten seuraaminen voi johtaa sellaisten henkilöiden seuraamiseen, jotka eivät toimi ympäristömyönteisesti. Kolmas on ihmisten taipumus vaalia nykyhetkeä tulevaisuuden sijaan, mikä oli myös muinaisessa elinympäristössä merkittävä etu. Luonnonvalinta muovasi meistä nykyhetkeen keskittyvän yksilön. Näin luontainen taipumuksemme vaalia nykyhetkeä tulevaisuuden sijasta estää meitä reagoimasta suuriin, hitaasti kehittyviin ympäristöongelmiin kuten ilmastonmuutokseen. Viimeinen evolutiivinen taipumus on se, että meidän on vaikeaa ymmärtää sellaisia ilmiöitä, joita emme voi kokea. Esi-isiemme kokemat haasteet olivat suhteellisen paikallisia ja niihin liittyi näkyvä yhteys aktiviteettien ja ympäristön tilan välillä.

Luontosuhteen huomioon ottamista opetuksessa voi pohtia esimerkiksi Mykrän (2021) kuvaamien ekologisen kestävyuden edistämistä häiritsevien dilemmaan avulla. Opettajan asenne- ja osaamisdilemma voi estää luonnon hyödyntämistä opetuksessa. Luontoon ei haluta tai uskalleta mennä oppilaiden kanssa. Myös oppisisältödilemma voi haitata luontosuhteen kehittymistä, jos siis koko luontosuhdeteemaa ei oteta opetuksessa huomioon. Sama pätee myös lähiympäristödilemmaan, jonka mukaan opettajat eivät hyödynnä luontoa riittävästi opetuksessaan. Myös työtapadilemma paljastaa, etteivät opettajat kykene laajentamaan opetustaan lähiluontoon. Merkittävien

löydös Mykrän tutkimuksessa on opettajien luontosuhdedilemma, jonka mukaan opettajat eivät tehneet ongelmaa ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta. Meidän tulisi käydä enemmän keskustelua, kuinka koulussa voitaisiin välttää luontosuhteeseen liittyvien dilemmojen toteutuminen. Sekä tutkimukselliset löydökset että omat havainnot koulumaailmasta osoittavat, että luontosuhteen vaaliminen on ainakin osittain jäänyt muiden ajankohtaisten teemojen, kuten digitalisaation varjoon. Ottamalla luonto ja luontosuhde paremmin huomioon opettajankoulutuksessa voidaan edistää luontoloikan eli luonnossa tapahtuvan oppimisen toteutumista koulussa. Tätä kautta muutos tapahtuu kuitenkin varsin hitaasti, joten myös opettajien täydennyskoulutuksia tästä teemasta tulisi kehittää opettajia innostaviksi. Henkilökohtaisesti koen, että aika tällaiselle toiminnalle on otollisempaa kuin vaikkapa kymmenvuotta sitten. Yksinkertaisesti siitä syystä, että olemme enemmän havahtuneet ympärillä vellovaan kestävyyskriisiin.

Kun tarkastelemme nykykoulua kriittisesti, voimme havaita, että lapsi oppii koulussa toimimaan erillään luonnosta. Lapsi kadottaa usein koulussa yhteyden luontoon ja kyvyn ymmärtää luonnon merkityksen olemassaolomme. Joissakin koulussa oppimisympäristöt, kuten luokat ja koulujen pihat saattavat olla jopa esteinä oppijoiden ja heidän elinympäristönsä välillä. Myös perheiden toimintatavoilla ja asuinpaikalla on valtava merkitys siihen, millainen luontosuhde lapsella kehittyy. Rajaan tämän näkökulman kuitenkin pois tästä puheenvuorosta.

Tässä tekstissä pohdin evolutiivisista lähtökohdista koulussa rakentuvan luontosuhteen merkitystä kestäväen elämäntavan omaksumisessa. Teksti pohjautuu tutkimuksiin, että luonnossa karttuneet kokemukset ja luonnossa opittu luonnon tunteminen herättää lapsessa halun vaalia luontoa. Luonnossa ja luonnosta oppiessa kehittyvät lapsen tiedolliset ja taidolliset valmiudet kokea, tutkia ja ymmärtää luonnon monimuotoisuutta, lajien välisiä suhteita ja riippuvuuksia sekä ekosysteemien toimintaa. Tiedollisten ja taidollisten valmiuksien karttuminen lapsuudessa tukee onnistuessaan kestävää ja elinikäistä rinnakkaista suhdetta luonnon kanssa.

Tarkastelen artikkelissani lapsen epäsuoraa yhteyttä itsensä ja luonnon välillä sekä rakennettujen ympäristöjen vaikutusta tähän. Pohdin, kuinka voisimme lisätä koulun arjessa lasten luontokokemuksia. Pohdin myös luontosuhdetta ympäristöpsykologisten tekijöiden avulla, jotka sisältävät kognitiivisia (tietoinen yhteys), affektiivisia (välittävä) ja käyttäytymiseen (sitoutuminen) liittyviä näkökulmia. Perustan ajatteluni Nisbetin, Zelenskin ja Murphyn (2009) luontosuhdetta kuvaavaan teoriaan, joka pohjautuu ihmisten luonnossa vietetyn ajan ja ympäristömyönteisen käyttäytymisen välisiin yhteyksiin.

Luontosuhde

Länsimaisessa historiassa on vallinnut erilaisia näkökulmia ihmisen ja luonnon välisiin suhteisiin, jotka ovat heijastuneet myös koulukasvatukseen. On

puhuttu luonnon hallitsemisesta pyrkimyksenä kesyttää villi luonto, mutta on myös maalailtu paratiisimaisia näkemyksistä luonnosta ja hoitamisvastuun tunteesta, joko uskonnollisen opin tai muiden eettisten ohjeiden ohjaamana (Bourdeau, 2004, Simmons, 1993). Luontosuhteesta on muodostunut dikotominen ja ihminen on irtaantunut luonnosta (ks. tarkemmin Arto O. Salosen ja Raisa Fosterin teksti tässä julkaisussa). Ihmistä ei kuitenkaan ole olemassa ilman luontoa.

Tässä artikkelissa pohdin luontosuhdetta kolmen pääulottuvuuden eli aseman, siteen luonteen ja ymmärryksen mukaan (Flint ym. 2013). Asema sisältää antroposentris-ekosentrisen napaisuuden, jossa ihmisten suhde on joko luonnon ylä- tai alapuolella ja käsityksen ihmisestä osana luontoa tai siitä erillään. Tätä näkökulmaa avaa tarkemmin Markku Oksanen artikkelissaan tässä julkaisussa. Meillä ihmisillä luontosuhde voi kuvautua luonnon rakkautena sisäisen viettimme, biofilian, kautta. Samalla se tarkoittaa luonnon ihmismielelle tarjoavia rauhoittavia elementtejä. Onnistuessa sekä luonnon rakkauden että luonnon rauhoittavan vaikutuksen tuominen oppimisen yhteyteen on tärkeänä tavoitteena luontokasvatuksessa. Luonnon ymmärtäminen liittyy läheisesti käsitykseen luonnon ominaisuuksista ja oppijan tavoista omaksua luontoa. Tämän vuoksi luontokasvatuksessa on tarpeellista hyödyntää niin kognitiivisia kuin affektiivisiä kasvatusten menetelmiä.

Luontosuhde osana kestävyyskasvatusta

Kestävyyskasvatuksen tavoitteena on oppia tietoja ja taitoja elää hyvää, mutta tulevaisuuden kannalta kestävä elämää. Tällöin on tarpeen keskustella, mistä hyvä elämä koostuu ja pohtia sen peruselementtejä, kuten ihmisen välistä yhteenkuuluvuutta. Kestävyyskasvatuksessa tulisi pohtia kohtuullistamista: Mikä on riittävää ja miten kaiken saavuttaminen olisi mahdollista tehdä mahdollisemman pienellä ympäristövaikutuksella. Luontosuhteella on merkitystä kestävyyskasvatuksessa erityisesti lapsuudessa (Chawla 1999; Ardoin & Bowers 2020).

Luontosuhteen merkitystä voidaan teoreettisesti kuvata Hungerfordin ja Volkin (1990) mallilla vastuullisesta ympäristökäyttäytymisestä. Heidän mallissaan ympäristöherkkyys toimii edellytyksenä tai on ainakin muuttuja, joka parantaa henkilön päätöksentekoa liittyen vastulliseen toimintaan. Ympäristöherkkyttä voidaan luontevasti kehittää luontokasvatuksen keinoin ja silloin voidaan hyödyntää muun muassa Priestin (1988) ympäristökasvatusmallia, jossa korostuu luontoympäristö kokonaisvaltaisena ja autenttisenä oppimisympäristönä. Luonto tarjoaa kokemuksia ja kokonaisvaltaisen elämyksen, joka ravitsee kaikkia aisteja. Luontokasvatuksessa voidaan toteuttaa esimerkiksi ilmiöpohjasta opetusta ja samalla oppia esimerkiksi itsetuntemusta, retkeily- ja ryhmätaitoja, kokeilla monipuolisesti rajojaan sekä luoda henkilökohtaita luontosuhteita. Luontokasvatuksen avulla voidaan lieventää kestävyyskasvatuksessa esiintyviä ongelmia, jotka liittyvät yhtäältä ihmisten osallisuuden tunteen (esimerkiksi minä haluan vaikuttaa

niittyjen lajien elinvoimaisuuteen), voimaantumisen (minun niittyjen niitolani on merkitystä niittylajiston säilymisessä) ja sitoutuneisuuden (positiivisen vaikutuksen vuoksi haluan jatkaa toimintaa niittyjen ylläpidossa) kehittämiseen.

Ympäristöherkkyyden teoria, joka syntyy muun muassa luontokokemusten kautta, on osoitettu todeksi lukuisissa tutkimuksissa (Wang, Hong, Lin & Tsai, 2020). Miksi sitten jo vuosikymmeniä harjoitetussa ympäristökasvatuksessa on osittain epäonnistuttu muuttamaan yhteiskunnallisia rakenteita ja lisääntynyt tietous ei ole johtanut ympäristövastuulliseen käyttäytymiseen? Yksi merkittävä syy todennäköisesti on, että suhde luontoon on jäänyt etäiseksi ja sitä alistavaksi. Luontokasvatuksessa tulisi muistaa, että luontosuhteessa on niin aineellisia kuin aineettomia ulottuvuuksia. Aineelliset ulottuvuudet näkyvän luonnon tuottamina hyödykkeinä, kuten marjasatoina tai hiilen kiertona. Aineettomat ovat puolestaan vaikeammin mitattuja luonnon tarjoamia hyvinvointivaikutuksia. Voisiko olla mahdollista, että korostamalla koulukasvatuksessa luonnon aineettomia ulottuvuuksia viettämällä siellä enemmän aikaa, voisimme istuttaa lapsille monimerkityksellisempää luontosuhdetta? Lapsemme eivät enää ajattelisi, että luonto tarjoaa jotain, jonka voimme poimia tai pyytää, vaan luonnolla on sen olemassa olosta nouseva itseisarvo?

Kuinka lisätä lasten luontokokemuksia koulusta?

Millar ja Tesser (1986) esittivät, että asenteissa on kaksi osaa, kognitiivinen ja affektiivinen, jotka vaikuttavat ympäristömyönteiseen kokemukseen ja toimintaan. Kognitiiviset komponentit sisältävät uskomuksia ympäristöasioita ja niiden taustalla olevista ilmiöistä, kun taas affektiiviset komponentit sisältävät kyseiseen kohteeseen liittyviä tunteita. Varhaiset tutkimukset ympäristönsuojelullisesta käyttäytymisestä keskittyivät pääsääntöisesti kognitiivisiin näkökulmiin. Silloin ajateltiin, että tiedon lisääminen vahvistaisi ihmisen asenteita ja muuttaisi hänen käyttäytymistä ympäristömyönteiseksi. Samoihin aikoihin Hungerford ja Volk (1990) kuitenkin ehdottivat, ettei ympäristötiedon lisääminen myötävaikuta suoraan ympäristöä sääteleviin asenteisiin ja lopulta ihmisen käyttäytymiseen. Omat tutkimuslöydökseni ilmastokasvatuksessa puoltavat sitä, että tarvitaan niin tietoa kuin sen soveltamista, jotta kasvatuksella on mahdollisuuksia edistää ympäristömyönteistä käyttäytymistä (Ratinen 2021). Ympäristömyönteistä käyttäytymistä voidaan ympäristöpsykologisesti tarkastella merkityksiä luovien oppimisstrategioiden avulla. Niissä korostuvat tiedolliset ja taidolliset valmiudet tehdä omaan arkeen liittyviä tekoja. Luontokasvatuksessa tällaiset teot liittyvät ennen kaikkea luonnonympäristöön ja siellä olevien prosessien ymmärtämiseen ja hyödyntämiseen elinympäristön vaalimisessa. Viemällä oppilaat esimerkiksi niitylle, voidaan pohtia niityn ominaispiirteitä, niiden vaalimista ja yhteyttä elettyyn kulttuuriympäristöön. Samalla lasten kanssa tulisi pohtia, mikä on luontoa ja mitä siihen sisältyy. Jos erotamme ihmisen luonnosta, vahvistamme virheel-

lisesti dikotomista meidän ja luonnon välistä suhdetta (ks. Kudelman artikkeli tässä julkaisussa).

Kognitiiviset luontosuhteen ulottuvuudet

Tutkimusten perusteella luonnontieteellisen koulutuksen, luontoon liittyvien suhteiden ja ympäristönsuojelun myönteisen käyttäytymisen välillä on positiivinen yhteys (Obery & Bangert, 2017). Heidän mukaan tieteellisen ymmärryksen ja ympäristöystävällisen käyttäytymisen välillä on suora yhteys, jota voidaan parantaa koulutuksella niin koulussa kuin informaaleissa oppimistilanteissa. Mutta kuten yllä kuvasin, evoluutiopsykologiset syyt vaikeuttavat luontokasvatusta ja luontosuhteen syventymistä. Emme kykene hahmottamaan ajallisesti ja paikallisesti kaukana olevia asioita vaan huomiomme kiinnittyy helpoiten meille lähellä oleviin asioihin, joista tulee tärkeitä. Lisäksi emme näe, kuinka toimmemme kytkeytyvät globaaleihin verkostoihin. Näin emme ymmärrä, miksi sademetsiä hakataan ja moitimme uudisraivaajien luontosuhdetta. Meidän on vaikea ymmärtää, että toimmemme aiheuttavat luontokatoa kotimaassakin, omassa kunnassa tai vaikka takapihalla.

Kun kerran olemme luontosuhteen kognitiivisten ulottuvuuksien suhteen monelta osin vajavaisia, tulisi luontosuhteen vaaliminen aloittaa jo varhaislapsuudessa ja lähellä lapsen elinympäristöä olevista asioista. Lapsille tulisi antaa mahdollisuuksia tutkia lähiympäristöä, sanoittaa ja kuvittaa sitä. Ja kuvitella esimerkiksi yhteisötaidekasvatuksen avulla, millaista lähiympäristö näyttää tulevaisuudessa. Vasta lähiympäristön hahmottamisen jälkeen lapsen on myöhemmin mahdollisuus ymmärtää kauempana tapahtuvia ilmiöitä. Silloin kun lapselle annetaan mahdollisuus vaalia omaa ympäristöään, kykenee hän myöhemmin arvostamaan myös muiden ympäristöjä, sillä hän ymmärtää, että tarkasteltava ympäristö on tärkeä toisen näkökulmasta. Luontokasvatuksessa kognitiivisessa ulottuvuudessa tulee luontosuhteen syventymisen kannalta korostaa lajeja, niiden välisiä vuorovaikutuksia ja ekosysteemien toimintaa. Tätä kautta lapsi ymmärtää, ettei hän voi olla olemassa ilman luontoa. Suhteesta luontoon tulee arvokas. Vaalimisen arvoisen.

Olen järjestänyt luokanopettajaopiskelijoille kenttäkursseja osana ympäristö- ja luonnontieteen opintoja (Terävä & Ratinen 2005; Ratinen 2008, Ratinen 2010). Usein kurssin alussa hämmästelin, kuinka vähän luokanopettajaopiskelijat yleisellä tasolla tiesivät luonnosta, lajeista ja erilaisista luonnossa esiintyvistä prosesseista, kuten maaperän muodostumisesta tai metsän kehittämisestä. Tutkimme opiskelijoiden kanssa muun muassa hyönteisiä, hämähäkkejä, lintuja, kaloja, kasveja ja puiden kasvua. Opiskelijat olivat innostuneita. Kokemukseni mukaan varsinainen onnistuminen oli harjoitus, jossa opiskelijat pääsivät ”adoptoimaan” valitsemansa lajin, esimerkiksi koskesta löytyneen eläimen. Harjoituksessa lajia tutkittiin perusteellisesti laji systeeminä -periaatteiden mukaisesti (Applegate 1993). Koin, että tällainen

tarkastelu avasi opiskelijoille yksittäisen lajin merkityksen elämän kudelmassa ja auttoi heitä muodostaan tietoon perustuvan luontosuhteen.

Affektiiviset luontosuhteen ulottuvuudet

Nykyaikaiset kaupunkeihin ja rakennusten sisälle ahtautuvat elämäntavat helposti irrottavat ihmiset luonnosta, ja tällä voi olla haitallisia seurauksia sekä ihmisten että ympäristön hyvinvoinnille. Luonnosta vieraannutaan. Tutkimusten perusteella tiedämme, että luonnolla on lukuisia positiivisia vaikutuksia niin lapsille kuin aikuisille. Nisbet ja Zelenski (2011) havaitsivat, että ulkoilu läheisessä luonnossa teki osallistujista paljon onnellisempia kuin sisällä vietetty aika ja nämä miellyttävät tunnelmat liittyivät vahvasti ympäristöön ja ympäristön kannalta kestävään käyttäytymiseen. Hämmästyttävästi myös luontovideoille altistuneet osallistajat reagoivat yhteistyöhön positiivisemmin yhteiskunnallisissa arvokysymyksissä ja osoittivat suurempaa halukkuutta osallistua ympäristön kannalta kestävään käyttäytymiseen (Zelenski, Dopko & Capaldi 2015). Yhdessä tulokset viittaavat siihen, että altistuminen luonnolle voi lisätä ihmisten välistä yhteistyötä silloin kun ympäristöongelmia pidetään yhteiskunnallisina ongelmina. Näyttää siltä, että luontosuhteen vahvistamisella voi olla hyödyllinen rooli monien nykypäivän ekologisten ja kestäväen kehityksen haasteiden ratkaisemisessa. Luontokasvatuksessa tämä tarkoittaa parannettavien luontoyhteyksien määrittämistä. Kasvatuksessa tulisi esittää kysymyksiä oppijan luontosuhteen tilasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä ja tarjota mahdollisuuksia syventää luontosuhdetta. Oma kokemukseni luokanopettajille suunnatulta kenttäkurssilta lisäsi ymmärrystäni yhdistää luonnontieteellinen tieto taiteeseen. Esimerkiksi adoptoitujen eläinten vuorovaikutuksen kuvaaminen prosessidraaman avulla lisäsi opiskelijoiden ymmärrystä luonnosta ja paransi heidän suhtautumistaan muihin lajeihin kohtaan. Myös muut ovat havainneet saman tiedon ja tunteen välisen yhteyden. Esimerkiksi Krepelkova, Krajhanzl ja Kroufek (2020) löysivät, että lapsuudessa toteutunut vuorovaikutus luonnon kanssa vaikuttaa tulevaan ympäristöystävälliseen käyttäytymiseen. Heidän mukaan erityisesti affektiivisella toiminnalla voidaan parantaa ympäristökäyttäytymistä, joka liittyy lasten emotionaaliseen, eli tunteelliseen luontosuhteeseen. Affektiivinen tapa lapsuudessa näyttää vahvemmalta keinolta vaikuttaa ympäristöystävälliseen käyttäytymiseen kuin ympäristötiedon rakentaminen tai luottaminen riittävään vuorovaikutukseen luonnon kanssa vasta aikuisiässä. Näkökulma vaatisi kuitenkin lisätutkimuksia, sillä vaikka vahvemman yhteyden luominen luontoon voi lisätä sitoutumista ympäristötyöhön, ikä ei välttämättä vaikuta siihen (Whitburn, Linklater & Abrahamse, 2020).

Luontosuhteen sitouttaminen kestävän elämäntavan perustana

Käytännön kasvatustyössä luontokasvatusta ja luontosuhteen valmistamista vastaan taistelevat monet asiat. Suomessa elämme yhteiskunnassa, jossa puhutaan paljon tehokkuuden parantamisesta jokaisella yhteiskunnan sektorilla. Koulussa tehokkuus usein tarkoittaa suurempia ryhmäkokoja ja digitalisaation hyödyntämistä autenttisen luonnon kustannuksella. Molemmat asiat vievät tehokkaasti opettajan resursseja miettiä oppilaiden luontosuhdetta eikä digitalisaatiota osata hyödyntää esimerkiksi yhteisöllisyyttä lisäävällä tavalla. Tilannetta auttaisi, jos luonto arvostettaisiin yhteiskunnallisessa keskustelussa sille tasolle, joka luonnolle kuuluu: luonto on välttämätön ihmisen olemassaololle. Luontokasvatusta ja siihen sitoutumista haastaa moni muukin asia, kuten lasten ylivilkkaus. Opettajat saattavat kokea, ettei lapsia uskalla viedä luontoon. Tutkimusten perusteella luonnon on havaittu vaikuttavan positiivisesti lasten huomiovajeeseen ja yliaktiivisuuteen (Faber Taylor & Kuo, 2011). Yleisemminkin luonnossa vietetyllä ajalla ja siellä tehtävillä itsetuntoa parantavilla harjoituksilla on merkitystä, sillä se liittyy parempaan mielenterveyteen ja emotionaaliseen säätelyyn (Korpela, Kyttä & Hartig, 2002). Luonnon monien positiivisten vaikutusten vahvistamien edellyttäisi laajempaa yhteiskunnallista keskustelua ja suoranaista luontoloikkaa eli sitä, että luonnon hyödyntämisestä oppimisympäristönä tulisi yleisempää.

Olenkin taipuvainen kysymään, että onko luontokasvatusta toteutettu suomalaisessa koulussa riittävästi ja ennen kaikkea oppijaa sitouttavasti? Koska sen vaikutus hyvinvointiin ja luontosuhteen syntyyn on tutkimusten mukaan merkittävä, kannattaisi opettajien tietoisuutta ja kykyä hyödyntää luontoa lisätä koulutuksella. Koulutus auttaisi heitä hankkimaan tarvittavat tiedot, taidot ja ymmärryksen suunnitella ja turvallisesti toteuttaa positiivisia luontokokemuksia.

Tarkastelin tässä tekstissäni luontosuhteen sitouttamista ennen kaikkea kestävän elämäntavan perustana. Yksi usein luetelluista tavoitteista sitoutua oppimaan ulkona luonnossa liittyy syvempään ymmärrykseen kestävyteen liittyvistä kysymyksistä. Tämä johtuu siitä, että positiivisten luontokokemusten katsotaan auttavan rakentavan suhteen muodostumista ja sitouttamista luontoon, mikä on avain kestävän kehityksen ymmärtämiseen ja toteuttamiseen (Palmer & Suggate, 1996). Luontoyhteyden ja kestävän kehityksen uskomustemme ja käyttäytymisemme välillä on selkeä yhteys, jonka vahvistaminen edellyttää luontokasvatukseen sitoutumista. Sitoutumisen avulla luonto ei ole enää meistä ulkopuolinen, vaan ymmärrämme olevamme osa sitä, jonka vuoksi sen kunnioittamisesta ja vaalimisesta tulee kestävän elämäntapamme perusta.

Lopuksi

Olen tässä lyhyessä puheenvuorossa pohtinut ihmisen luontosuhdetta niin sitä haastavista kuin sen mahdollisuuksista kestäväen elämäntavan omaksumisessa. Vaikka ihmisen evolutiivinen perusta, luontosuhteen huomioon ottamista vaikeuttavat dilemmat ja osittain epäonnistuneet kokeilut kouluissa on otettava vakavasti, en positiivisten tutkimuslöydösten ja omien kokemusten perusteella näe tarvetta aliarvioida luontokasvatusta. Jos ajatella kestäväen kehityksen ekologista perustaa, meillä ei ole varaa olla kehittämättä luontokasvatusta eteenpäin. Aivan ensiksi meidän kaikkien kasvattajien tulisi ymmärtää luonnon merkitys ihmiskunnalle enemmän rinnakkaisena kuin alisteisena. Toiseksi meidän tulisi nähdä luonto paikkana, jossa voidaan oppia, virkistäytyä ja nauttia ilman, että siellä on välttämätöntä edes tehdä mitään. Kolmanneksi meidän tulisi hyväksyä, ettei luontokasvatus sovi tehokkuusajattelun muottiin, vaan se tarjoaa siihen vastakohtaan. Luonto on paikka, jossa voi rauhoittua, koska luonto näin joka tapauksessa tekee. Kun ihminen on pysähtynyt ajattelemaan, myös kysymys omasta luontosuhteesta ja pohdinnasta tulee mahdolliseksi. En näe estettä, etteikö tätä pysähtymistä voisi toteuttaa myös koulussa.

Artikkelin lähteet

Applegate, Jim 1993. Species as systems. *The American Biology Teacher*, 392-398.

Ardoin, Nicole M., & Alison W. Bowers 2020. Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature. *Educational Research Review*, 100353.

Barrable, Alexia & Liz Lakin 2020. Nature relatedness in student teachers, perceived competence and willingness to teach outdoors: An empirical study. *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 203, 189-201.

Bourdeau, Ph 2004. The man-nature relationship and environmental ethics. *Journal of environmental radioactivity*, 72(1-2), 9-15.

Chawla, Louise 1999. Life paths into effective environmental action. *The journal of environmental education* 31(1), 15-26.

Cheng, Judith Chen-Hsuan & Martha C. Monroe 2012. Connection to nature: Children's affective attitude toward nature. *Environment and behavior*, 44(1), 31-49.

Flint, Courtney G, Iris Kunze, Andreas Muhar, Yuki Yoshida & Marianne Penker 2013. Exploring empirical typologies of human-nature relationships and linkages to the ecosystem services concept. *Landscape and Urban Planning* 120: December, 208-217

Hungerford, Harold R., & Trudi L. Volk 1990. Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education*, 21(3), 8-21.

Krepelkova Šárka Doležalová, Jan Krajhanzl, and Roman Kroufek 2020. The Influence of Interaction with Nature in Childhood on Future Pro-environmental Behavior. *Journal of Baltic Science Education*, 19(4), 536-550.

- Mykrä, Niina 2021.** Peruskoulu ekologista kestävyttä edistämässä. Toimintateoreettinen tutkimus koulun monitasoisesta muutoshasteesta. Tampereen yliopiston väitöskirjat 384.
- Nisbet, Elizabeth K., John M. Zelenski & Steven A. Murphy 2009.** The nature relatedness scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior. *Environment and behavior*, 41(5), 715-740.
- Nisbet, Elizabeth K., & John M. Zelenski 2011.** Underestimating nearby nature: Affective forecasting errors obscure the happy path to sustainability. *Psychological science*, 22(9), 1101-1106.
- Obery, Amanda & Arthur Bangert 2017.** Exploring the influence of nature relatedness and perceived science knowledge on proenvironmental behavior. *Education Sciences*, 7(1), 17.
- Palomo-Vélez, Gonzalo & Mark van Vugt 2021.** The evolutionary psychology of climate change behaviors: Insights and applications. *Current Opinion in Psychology*.
- Priest, Simon 1986.** Redefining outdoor education: A matter of many relationships. *The Journal of environmental education* 17(3), 13-15.
- Ratinen, Ilkka 2021.** Students' Knowledge of Climate Change, Mitigation and Adaptation in the Context of Constructive Hope. *Education Sciences*, 11(3), 103.
- Ratinen, Ilkka 2010.** Paikkatietopedagogiikka kansallispuisto-opetuksessa. Esimerkkinä geotietoon pohjautuvat paikkatietotehtävät. Teoksessa Repo, Eero, Harry Silfverberg & Tiina Soini (toim.): Toistensa kohtaavat ainedidaktiikat. Ainedidaktiikan symposiumi Tampereella 13.2.2009 sivut 315-330. Tampereen yliopiston opettajakoulutuslaitoksen julkaisuja, A31.
- Ratinen, Ilkka 2008.** Draamakasvatus biologian opetuksessa, esimerkkinä metsän sukessio. *Natura*, 45(3), 36-42.
- Simmons, Ian G. 2013.** Interpreting nature: Cultural constructions of the environment. Routledge.
- Terävä, Mika & Ilkka Ratinen 2005.** Luonnontieteellistä draamaa. Teoksessa Huttunen, Anna-Leena & Anna Mari Kokkonen (toim.): Koulutuksen kulttuurit ja hyvinvoinnin politiikat. sivut 112-119. Verkkojulkaisu. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/18898?locale-attribute=fi>
- Wang, Hsin-Hui, Zuway R Hong, Huann-shyang Lin & Chun-Yen Tsai 2020.** The relationships among adult sustainability attitudes, psychological well-being, nature relatedness, and interest in scientific issues. *Current Psychology*, 1-12.
- Whitburn, Julie, Wayne Linklater & Wokje Abrahamse 2020.** Meta-analysis of human connection to nature and proenvironmental behavior. *Conservation Biology*, 34(1), 180-193.
- Zelenski, John M., Raelyne L. Dopko & Colin A. Capaldi 2015.** Cooperation is in our nature: Nature exposure may promote cooperative and environmentally sustainable behavior. *Journal of environmental psychology*, 42, 24-31.

HANNELE CANTELL

9 Näkökulmia luontosuhteiden eriarvoisuudesta: Esimerkkinä vammaisten luontokokemukset ja luontosuhteet

Tarkastelukohteena luontosuhde on muuttuva, ja kaikille omanlaisensa ja henkilökohtainen, sillä kyse on kokemuksiin ja tunteisiin liittyvästä asiasta. Tässä artikkelissa haluan nostaa esiin, että puhuminen ihmisen luontosuhteesta sisältää helposti yleistyksiä etenkin erityisryhmien ja vähemmistöjen osalta. Olisikin parempi puhua monikkoa käyttäen luontosuhteista. Luontosuhdetutkimuksissa tulisi huomioida yksilöiden ja vähemmistöjen ohella globaalit ja alueelliset erot. Kuvaan artikkelissa henkilökohtaisia esimerkkejä käyttäen vammaisen ihmisen kokemuksia luontoon liittyen. Nämä kokemukset ja niihin liittyvät tunteet ovat vaikuttaneet voimakkaasti omaan luontosuhteeseen ja sen muutokseen. Kerron artikkelissa rakenteista, joilla vammaisille tarjottuja luontokokemuksia on pyritty mahdollistamaan. Luontosuhteiden eriarvoisuus liittyykin olennaisesti rakenteellisiin seikkoihin, mikä tulisi huomioida yhteiskunnassa.

Riskiryhmäläisen koronasuru: luontokokemukset eivät kuulukaan kaikille

Covid-19-pandemia ja sen aiheuttamat muutokset yhteiskunnissa ja ihmisten arjessa vaikuttivat radikaalisti koko maailmaan. Vaikutukset ilmenivät myös monien ihmisten suhteissa luontoon, myös pienempien virukseen, joka on luontoa sekin. Vaikka suomalaisia on jo aiemmin kuvattu luonnonläheiseksi kansaksi (ks. esim. Cantell ym. 2020), pandemia vaikutti entisestään monien suomalaisten elämäntavan muutoksiin ja luontoyhteyden uudenlaiseen tiivistymiseen (esim. Haanpää & Laasonen 2020). Ainakin hetkellisesti vähempi kuluttaminen tuntui riittävän: suomalaiset alkoivat retkeillä ja viettää aikaansa luonnossa. Kotona vietetyn etäpäivän päätteeksi oli mukavaa juosta lenkki lähiluonnossa, ja loma-ajoiksi suunnattiin kansallispuistoihin (ks. esim. Metsähallitus 2020). Moni teki kuukausikaupalla etätöitä aiemmin unohtuneeksi jääneellä kesämökillä. Alkoi suoranainen mökkibuumi. Vauraila suomalaisilla oli rahaa polttoaineisiin, vaikka mökkimatka oli kaukanakin. Sosiaaliseen mediaan alkoi ilmestyä kuvia, joissa

vaellettiin Lapin ruskassa, nukuttiin ulkona riippumatossa, melottiin kanooteilla pitkin idyllisiä jokireittejä ja kerättiin röykkiöittäin suppilovahveroita vielä myöhään syksylläkin, jopa lumen seasta. Moni innostui talviuinnista. Joka suunnasta tulvi kuvia höyryävissä avannoissa uivista hymyilevistä, pipopäisistä ja kameralle poseeraavista ihmisistä.

Samalla, kun iloitsin työni puolesta retkeilykuvien lisääntyneestä määrästä omassa somekuplassani ja myös laajemmin monien suomalaisten lisääntyneestä retkeily- ja lähiluontoinnostuksesta, henkilökohtaisesti koin suurta surua ja ulkopuolisuutta. Tasapainoni ei pidä minua pystyssä, vaan kaadun helposti. Minulla ei ole enää menemistä kapeille ja mutkitteleveille metsäpoluille, eikä varsinkaan pois poluilta varvikkoon. En pysty kumartelemaan ja poimimaan kasapäin suppilovahveroita, tai edes sitä yhtä. En kykene retkeilemään, enkä nousemaan kanoottiin – hukkuisin, jos se kaatuisi. En pysty uimaan, sillä lantioni on kuin betonia ja vetää kehoani kohti veden pohjaa. Etenkään en pysty menemään iloisten ja pipopäisten ihmisten joukkoon kylmille laitureille ja veteen, sillä kylmyys saa lihakseni jäykistymään tiukkoihin kramppeihin ja aiheuttaa viiltävää kipua. Kaatuisin saman tien.

Mahdollisuuksien kaventumisen ymmärtäminen tuotti itselleni suunnatonta ulkopuolisuuden ja surun tunnetta, jota en aiemmin olisi osannut kuvitella. En tiennyt, että sellaista ulkopuolisuutta on olemassaakaan. Minun oli välillä raastavan vaikea katsoa ystäväni retkeilykuvia.

Viimeistään Covid-19-aika osoitti, että vammaisten luontosuhteet ovat hyvin erilaisia kuin terveiden ihmisten luontosuhteet. Tokihan voi olla, että osa terveistäkin välttelee retkeilyä ja ulkona olemista. Kyse onkin siinä, mitkä asiat ja kokemukset vammautuneille ja terveille ovat mahdollisia ja toisaalta mahdottomia. Korona-aika teki näitä mahdollisuuksia ja mahdottomuuksia näkyvämmiksi kuin aika ennen sitä.

Osa vammaisista, minä mukaan lukien, kuului koronan aikana erityiseen riskiryhmään. Käytännössä tämä tarkoitti tarkempaa eristäytymistä muista ihmisistä hyvin pitkäksi aikaa. Kun moni muu kävi kaupoissa, käytti julkisia liikennevälineitä ja uskalsi jopa tavata ystäviään, riskiryhmäläinen joutui luonnollisesti pidättäytymään näistä. Myös monet vammaispalvelut, erityisryhmien kuntoutus- ja liikuntaryhmät sekä sosiaaliset palvelut ovat olleet rajallisia. Moni vammaisen sairastaa tauteja tai käyttää lääkitystä, joka heikentää immuniteettia. Siksi korona oli monille vammaisille erityinen haaste.

Zhang ym. (2017) ovat omassa tutkimuksessaan tarkastelleet suurta määrää vammaisten luontokokemuksiin liittyviä artikkeleita ja toteavat, että niissä luonto nähdään vammaisen ihmisen toiminnallisuuden kannalta joko passiivisena siten, että sitä katsellaan, kuunnellaan tai aistitaan muilla tavoin. Toinen tapa on olla luonnossa aktiivisena toimijana, esimerkiksi kävellen, meloen, patikoiden tai muutoin toimien. Kummassakin lähestymistavassa

luonto nähdään tavallaan irrallisena ihmisestä, se on kohde, jota aistitaan tai jonne mennään toimimaan. Leimallista monille vammaisuutta ja luontokokemuksia käsitteleville tutkimuksille onkin Zhangin ym. (2017) mukaan se, että luonnon ajateltiin sijaitsevan jossakin tietyssä paikassa oman kodin tai asuinympäristön ulkopuolella.

Korona-aika avasi monelle suomalaiselle tietyllä tavalla ikkunan luontoon, kun alettiin liikkua lähiluonnossa ja perinteinen mökkikulttuuri niin sanotusti löydettiin uudestaan. Kuten Zhang ym. totesivat, vammaisille - riippuen vamman laadusta, avustajan saamisen mahdollisuudesta ja siitä, asuiko vammaisen ihminen omassa kodissaan vai hoitolaitoksessa - tilanne oli aivan toinen. Minä pystyin asumaan kotona, mutta liikkuminen kodin ulkopuolella ilman avustajaa oli rajallista. Ystävien retkeily- ja luontokuvat havahduttivat ymmärtämään, että saavutettavuus ei tarkoitakaan vain yhteiskunnan rakenteita, esimerkiksi sitä, pääseekö pyörätuolilla liikkumaan julkisissa tiloissa tai kykeneekö näkövammaisen hahmottamaan internetissä julkaistua tekstiä. Saavutettavuuden merkitys laajeni tarkoittamaan sitä, kenellä on mahdollisuus kokea onnellisuutta luonnossa, kenellä on mahdollisuus muun muassa kävellä metsässä, jossa ei ole polkuja, kuka voi harrastaa talviuintia ja kuka voi asettautua kanoottiin. Näin ollen luontokokemusten saavutettavuudessa on kyse yhdenvertaisuudesta ja eriarvoisuudesta.

Luontosuhteiden henkilökohtainen, yhteiskunnallinen ja globaali eriarvoisuus

Edellisessä luvussa toin esiin omia vammaisuuteen liittyviä kokemuksiani osoittaakseni, että näinkin henkilökohtaisissa asioissa, kuin luontosuhdetta rakentavissa luontokokemuksissa, esiintyy eriarvoisuuden ja ulkopuolisuuden kokemuksia. Tässä artikkelissa sekä luontosuhdetta, vammaisuutta, että eriarvoisuuden kokemuksia tarkastellaan soveltaen feminististä teoriaa:

“Feministisessä teorioinnissa on kysymys valtavirralla näkymättömien tai marginaalisina pidettyjen todellisuuksien näkyväksi tekemisestä ja uusien todellisuuksien luonnostelemisesta luovan kielenkäytön tai käsitteellisten keksintöjen keinoin. Feministiteoreetikot käyttävät kuitenkin myös melko perinteistä tieteellistä kieltä, ja pyrkivät täten saamaan jalansijaa valtaapitävien joukossa vallitsevaan diskurssiin osallistuen, vaikkakin usein sitä kritisoiden.” (Rundgren 2019)

Näin ollen kirjoitan tieteellisen tekstin rinnalla myös omakohtaista tarinaa ja nostan esiin henkilökohtaisia ja kriittisiäkin kokemuksia, jotka tukevat tutkimuskirjallisuutta ja elävöittävät sitä. Tästä syystä käytän osittain tekstissä *minä*- tai *me*-muotoista tekstiä, myös leipätekstissä, sillä feminististä teoriaa tulkiten tietynlaista objektiivisuutta ja *passiivimuotoisuutta* on syytäkin katsoa kriittisesti, myös muutoin kuin kursivoiduissa esimerkeissä

(Rundgren 2019). Tällä ilmaisulla haluan myös inhimillistä artikkelin tekstiä kokonaisuudessaan.

Vaikka tarkastelunäkökulmani on osin henkilökohtainen, noudattelee artikkeli kuitenkin tieteellistä yleistettävyyttä. Jotta esimerkkini olisivat kuitenkin ymmärrettäviä, on olennaista tuoda tietoon, että sairastan kahta neuroimmunologista sairautta, ja tarvitsen muun muassa apuvälineitä ja henkilökohtaista apua elämässäni. Tämä on synnyttänyt tarpeen pohtia uutta, henkilökohtaista vammaisidentiteettiäni, johon kuuluu olennaisesti myös suhteeni luontoon ja muuhun ympäristöön.

Palaan vammaisuuteen vielä myöhemmin, mutta sitä ennen haluan todeta, että pikemminkin kuin ihmisen luontosuhdetta, olisi tarpeen tarkastella ihmisten luontosuhteita, sillä jokaisella ihmisellä on oma luontosuhteensa. Niinpä esimerkiksi kun pohditaan suomalaisten luontosuhdetta, pitää miettiä, kenestä silloin oikein puhutaan ja kenen luontosuhteesta on kysymys. On harhaa olettaa, että kaikilla olisi samanlainen luontokäsitys, saati sitten luontosuhde. Ja kun tarkastellaan luontosuhteita ja niiden muutoksia, on tarpeen ottaa tarkasteluun henkilökohtaisten kokemusten lisäksi yhteiskunnalliset rakenteet ja ihmisen luonnonvarojen tuhoavat elämäntapa lähellä ja kaukana.

Ei ole varmuutta siitä, miten Covid-19-virus pääsi leviämään kaikkialle maailmaan. On spekuloitu, että leviämisen keskus olisi Kiinan Wuhan, ja että virus levisi mitä todennäköisimmin villieläimiä ravinnoksi myyviltä eläintoreilta. Villieläinten myynnissä on kyseenalaistettava ihmisen ottama oikeus typistää eläinten lajityypillisiä elinalueita ja sitä, että eläimiä pyydetään ihmisten ravinnoksi (Aaltola & Wahlberg 2020). Oli Covid-19-viruksen leviämisen syy mikä tahansa, se tiedetään, että monet laajat epidemiat, kuten hullunlehmäntauti, lintuinfluenssat ja sikainfluenssat, ovat saaneet alkunsa siten, että ihmiset ovat kohdelleet eläimiä väärin. Esimerkiksi ahtaassa tuotantoeläintuotannossa virukset ovat levinneet ja niistä on tullut taudinaiheuttajia tuotantoeläimille ja sitä kautta ihmisille. (Halbwax 2020). Kun luonnonvarojen käyttö ylittää tietyn kriittisen pisteen, ja luontokato yltyy, lajien luonnolliset elinympäristöt vaarantuvat. Tällöin erilaiset virus-, kasvi- ja eläintaudit pääsevät leviämään kantajiensa mukana.

Ylläoleva kritiikki tuotantoeläinten ja villieläinten hyötykäyttöön liittyy posthumanistiseen ajatteluun, erityisesti sen eettisen eläintutkimuksen haaraan, jossa nähdään jokainen eliölaji yhtä arvokkaana, ihminen muiden lajien joukossa. Ihmisellä ei ole yksinkertaisesti oikeutta käyttää rajattomasti ja vastuuttomasti muita lajeja hyväkseen. Se, mikä erottaa ihmisen muista lajeista, liittyy siis pikemminkin vastuuseen kuin oikeuksiin: ihmisellä on vastuu huolehtia ympäristöstä ja muista lajeista, sekä myös vastuu korjata tekemiään virheitä. (Aaltola & Wahlberg 2020; Lummaa & Rojola 2020; Aaltola & Keto 2017).

Suomessa Covid-19-pandemiaan liittyvä uutisointi ja seurausten pohdinta on keskittynyt globaalin pohjoisen, erityisesti Suomen, Euroopan ja Yhdysvaltojen tilanteeseen (esim. Valtioneuvoston kanslia 2020; Valtioneuvoston tiedepaneeli 2020; Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta 2020).

Globaalin etelän osalta sekä pandemian hoito, että siitä uutisointi on jäänyt vähemmälle. Esimerkiksi lähes maailman väkirikkaimman valtion, Intian, tilanne on monille todennäköisesti melko tuntematon. Siellä valtion koulut olivat kiinni 17 kuukautta ja koululaiset auttoivat perheitään töitä tehden. Etäopiskelu ja sen edellyttämät kalliit laitteet ja toimiva sähkö olivat mahdollisia lähinnä varakkaiden yksityiskoulujen opiskelijoille. Yli 1,5 vuoden aikana moni köyhemmän perheen lapsi ehti unohtaa aiemmin oppimansa kokonaan, ja kynnys mennä takaisin kouluun kohosi. Lapsia tarvitaan myös yhä enemmän palkkatöissä pandemian aikana köyhtyneiden perheidensä tukena. (Behar 2020). Myös etätyöskentely ja siihen liittyvä taloudellinen mahdollisuus viettää aikaa luonnossa on ollut hyvin poikkeuksellinen ilmiö, jos pohtii asiaa globaalista näkökulmasta.

Covid-19-pandemia lisäsi luontokokemusten osalta eriarvoisuutta myös paikallisesti omassa maassamme, keskimääräisestä vauraudesta huolimatta. Tämä ilmeni niin sosiaalisesti, taloudellisesti kuin kulttuurisestikin. Varakkaat ja koulutetut huoltajat ja perheet kykenivät panostamaan lastensa koulutukseen ja harrastuksista huolehtimiseen. Nämä vanhemmat eivät pelkästään ostaneet etäoppimiseen sopivia laitteita, vaan heillä oli myös osaamista auttaa etäopetuksessa, ja heillä oli kodeissaan sopivia tiloja siihen. Lisäksi heillä oli kykyä ja mahdollisuuksia tukea ulkona oppimista ja kannustaa vapaa-ajan harrastusten jatkumista. Nämä perheet olivat mitä todennäköisimmin juuri niitä retkeileviä perheitä, joiden lapset saivat melomis-, suppailu-, vaellus- ja marjojenpoimintakokemuksia, joita heilläkään ei ehkä ollut kaukomatkalomailun aikakautena. (Kestilä, Härmä & Rissanen 2020). Voikin sanoa, että yhteiskunnan taloudellinen ja henkinen polarisaatio lisäsi lasten eriarvoisuutta luontokokemusten kerryttämisessä. Osa lapsista eristäytyi puhelinten ja muiden laitteiden sekaan kodin seinien sisäpuolelle.

Suomessa valtakunnallisissa opetussuunnitelmissa olevat normit maastossa opiskeluun liittyen ovat taanneet kaikille lapsille ja nuorille ainakin jonkinlaisen kurkistuksen koulun seinien ulkopuolisiin ympäristöihin (Perusopetuksen...2014; Cantell ym. 2020). Päiväkodilla ja koululla onkin perinteisesti ollut keskeinen merkitys luontokokemusten yhdenvertaisessa saamisessa. Koulujen siirtyminen etäopetukseen ja joidenkin kurssien peruuntuminen muuttivat kuitenkin tilannetta myös ulkona oppimisen ja ympäristökasvatuksen osalta.

Saavutettavuuden ja esteettömyyden mahdollistaminen ja merkitykset

Seuraavaksi palaan tarkastelemaan luontosuhteita ja eriarvoisuutta maailman suurimman vähemmistöryhmän, vammaisten, näkökulmasta. Maailman terveysjärjestön WHO:n arvion mukaan vammaisia on jopa noin 15 prosenttia koko maailman väestöstä eli noin miljardi ihmistä. Määritelmällisesti ryhmä on monimuotoinen, sillä YK:n vammaisia koskevan yleissopimuksen (2006) mukaan vammaisiin henkilöihin kuuluvat *ne, joilla on*

sellainen pitkäaikainen ruumiillinen, henkinen, älyllinen tai aisteihin liittyvä vamma, joka vuorovaikutuksessa erilaisten esteiden kanssa voi estää heidän täysimääräisen ja tehokkaan osallistumisensa yhteiskuntaan yhdenvertaisesti muiden kanssa. Jo yllä oleva määritelmä osoittaa, että myös vammaisista puhuminen yhtenä ryhmänä on aivan liian yleistävää, samalla tapaa kuin on yleistävää puhua kaikista suomalaisista. Vammaisryhmiä on tuhansia ja ryhmien sisällä on yksittäisiä ihmisiä, joista jokainen on aivan omanlaisensa - aivan kuten terveetkin ihmiset ovat. Joidenkin vammaisten vamma liittyy liikkumiseen, toisten näkemiseen, kuulemiseen, puhumiseen tai mielen haavoittumiseen. Yhteistä meille vammaisille on se, että emme kykene terveiden tavoin osallistumaan kaikkiin yhteiskunnan palveluihin, vaan tarvitsemme hoitoa, apuvälineitä ja avustajia.

Vaikka vammainen ei voi koskaan kokea luontoa täysin samoin kuin terve, hyvässä yhteiskunnassa esteettömyys ja jotakuinkin samaa tarkoittava, mutta sävyltään hieman erilainen käsite, saavutettavuus, on tavoiteltava normi. On myös tärkeä puhua vammaisten luontokokemusten mahdollistamisesta, jossa korostuu se, että joku on oikeasti tehnyt jotakin esteiden poistamiseksi: hän on toiminut mahdollistajana ja siis auttanut mahdollistamisessa. Esimerkkejä luontokokemusten mahdollistamisesta ovat muun muassa pyörätuoleja ja rollaattoreita varten rakennetut esteettömät väylät luontokohteissa tai aistivammaisia varten suunnitellut erityiskohteet. Kaiteet, rampit, nostimet ja turvallisuutta luovat tilat mahdollistavat pääsyn ja kokemisen eri kohteissa. Esteetön tila mahdollistaa pääsyn eri kohteisiin vammaisten lisäksi myös ikäihmisille sekä lastenvaunujen ja -rattaiden kanssa kulkeville ihmisille.

Poikani soitti ja kertoi käynnistään Helsinki biennaalissa Helsingin Vallisaaressa. ”Äiti mä tajusin, että sä et olisi mitenkään voinut mennä sinne. Siellä ei olisi voinut kulkea rollaattorilla, ja pelkästään se vesibussimatka olisi ollut vaikea. Äiti mä en ikinä olisi tullut ajatelleeksi tätä, jos sä et olisi mun läheinen. Ei tavalliset ihmiset tuu ajatelleeksi tällaista, jos vammaisuus ja esteettömyys ei liity mitenkään niiden elämään.”

Poikani oli surullinen puolestani, sillä hän tiesi minut taiteen ystäväksi.

On selvää, että kaikki luontokokemukset eivät voi koskaan olla täysin saavutettavia. Pyörätuolipotilas ei voi kiivetä korkealle vuorelle, täyssokea ei voi nähdä maisemaa ja ahdistuksesta kärsivä ei välttämättä kykene menemään sellaisiin luontokohteisiin, jotka aiheuttavat hänelle syystä tai toisesta ahdistusta. Saavutettavuus ei siis voi olla tavoite, joka aina toteutuisi.

Poikani soiton jälkeen jäin kuitenkin miettimään, olisiko Vallisaaren taidetapahtuma voinut olla paremmin saavutettava. Olisiko lauttaan pääsemistä voinut helpottaa? Olisiko osa saaren kulkureiteistä voinut olla riittävän leveitä ja tasaisia kulkea? Olisivatko jotkin saaren

taideteoksista voineet sijaita sellaisissa paikoissa, jonne vammaiset olisivat voineet päästä?

Mielestäni perustavanlaatuinen ajatus saavutettavuuden parantamisessa on se, että kaiken ei tarvitse olla täysin saavutettavaa ja esteetöntä, mutta jos palveluita ja osallisuuden mahdollisuutta on tavalla tai toisella mahdollista parantaa, se tulisi myös tehdä. Toinen asia, mitä jäin pohtimaan poikani puhelun jälkeen, ja mistä myös Stigsdotter ym. (2018) muistuttavat, oli se valitettava ja kovin tunnistettava asia, että vammaisasioita ei tule ajatelleeksi ennen kuin ne tulevat omakohtaisiksi.

En minäkään ajatellut vammaisten haasteita - en edes silloin, kun äidilläni oli sairautensa takia vaikea liikkua- ennen kuin olin itse tilanteessa, jossa voin kaatua milloin vain ilman tukea ja voin saada paniikinomaisia kohtauksia kaatumisen pelon takia. Vasta nyt aistini ovat herkistyneet havainnoimaan ympäristössäni kaiteita, ramppeja, epävakaaalta tuntuvia askelmia ja pintoja, turvattomalta tuntuvaa liikennettä, liian kapeita oviaukkoja ja muita fyysisiä esteitä. Vasta nyt havainnoin ulkolämpötilan kylmyyden, joka voi aiheuttaa kramppeja, maassa risteilevät puiden juuret, jotka aiheuttavat epätasaisuutta maastossa, ja luonnonrannat, jonne minun on mahdotonta mennä uimaan.

Finlay ym. (2015) toteavat, että luonnonympäristön saavutettavuus paranee, kun lisätään alueen turvallisuutta ja kulkumahdollisuuksia ilman, että muu liikenne risteää kulkureittien läpi. Lisäksi alueella tulisi olla levähdyspaikkoja ja avoimia maisemapaikkoja. Fyysisen esteettömyyden lisäksi he kuitenkin muistuttavat, että kohteiden tulisi olla esteettisiä.

Luonnon elvyttävä ja hoitava vaikutus

Luontokokemuksilla on todettu olevan monia elvyttäviä, parantavia ja merkityksellisiä kokemuksia vammaisille (ks. esim. Cantell ym. 2020; Haanpää & Laasonen 2020; Stigsdotter ym. 2018; Hämäläinen 2018; Zhang ym. 2017). Ja kuten Zhangin ym. (2017) laaja katsaus osoittaa, aiheesta on myös saatavilla monipuolisesti tutkimusta. Zhangin ym. mukaan luonnonympäristö voi vaikuttaa positiivisesti ihmisen fyysisiin, psyykkisiin ja sosiaalisiin haasteisiin. Fyysisistä seikoista he mainitsevat muun muassa luonnossa oleskelun kehoa vahvistavat vaikutukset sekä aistien valveutumiseen liittyvän parantavan vaikutuksen. Fyysisistä vaikutuksista tutkimuksissa mainitaan myös esimerkiksi verenkiertoelimistöön kohdistuva vaikutus, erityisesti verenpaineen lasku sekä lihasjännityksen väheneminen (Cantell ym. 2020). Psykkisistä vaikutuksista Zhang ym. (2017) mainitsevat stressistä palautumisen nopeutumisen, rentoutumisen sekä itseluottamuksen kohentumisen. Luonnonympäristön positiivisista sosiaalisista vaikutuksista he mainitsevat muun

muassa vuorovaikutustaitojen parantumisen ja vuorovaikutuksen halun, osallisuuden sekä yleisen positiivisen elämänasenteen lisääntymisen.

Vammaisten elämänlaadun parantamisen tutkimuksissa useat aiheita tutkineet pitävät luonnonympäristön merkitystä olennaisena kuntoutuksessa ja hoidossa (esim. Ylilauri & Yli-Viikari 2019; Madsen 2021; Annerstedt & Währborg 2011). Keskeisenä pidetään luonnon huomioimista etenkin terapia- ja muun henkilökunnan, mutta myös esimerkiksi aluesuunnittelijoiden ja arkkitehtien koulutuksessa (Zhang ym. 2017). Madsenin ym. (2021) tutkimustulokset osoittivat, että hoitohenkilöstön asenteet ja vammaishoidon vahva perinne tapahtua sisätiloissa vaikutti siihen, että hoitohenkilökunta vastusti alkuvaiheessa ulos lähtemistä siitä huolimatta, että useissa tutkimuksissa osoitettiin luonnon elvyttävä ja parantava vaikutus. Tutkimuksen jatkuessa ja henkilökunnan omakohtaisten luonnossa tapahtuvien hoitokokemusten karttuessa tutkijat havaitsivat myös asenteiden muuttumista.

Useissa maissa toteutetaan niin sanottua GreenCare-toimintaa. Sillä tarkoitetaan erityisesti maaseutuympäristössä toteutettavia toimintamuotoja, jotka edistävät ihmisten hyvinvointia ja elämänlaatua. Tyypillisiä ovat erilaiset eläin- ja luontoavusteisuuden menetelmät, kuten ratsastusterapia ja sosiaalipedagoginen hevostoiminta, sosiaalinen ja terapeutin puutarhatoiminta, maatilojen kuntouttava toiminta sekä ekopsykologian menetelmät. Toimintamallin mukaan hyvinvointia lisäävät vaikutukset syntyvät muun muassa luonnon elvyttävyyden sekä hoidettavien ja hoitajien yhteisöllisen osallisuuden ja kokemuksellisuuden avulla. (Artz & Bitler Davis 2017.)

Yksi näkökulma saavutettavuuteen ja luonnon elvyttävään vaikutukseen liittyy virtuaalisiin luontokokemuksiin. Litleskare, MacIntyre & Calogiuri (2020) nostavat esiin, että joillekin ihmisille juuri virtuaalisuus tarjoaa esteettömän mahdollisuuden luontokokemuksiin. Virtuaaliset luontokokemukset voivat muiden luontokokemusten tavoin vähentää stressiä ja olla kuntoutuksen tukena.

Ramman ankan luontosuhde on yhtä oikea luontosuhde kuin muidenkin

Luontosuhde on eri asia kuin luontokokemukset, mutta luontokokemusten mahdollistaminen voi muokata luontosuhdetta. On kuitenkin tärkeä muistaa, että luontosuhde syntyy myös ilman autenttisia luontokokemuksia. Televisiosta katsottu Avara luonto -ohjelma muovaa yhtä lailla luontosuhdetta kuin todellisuudessa koettu kokemus luonnossa. Kyse on myös siitä, miten luonto määritellään (vrt. Kudelma-verkoston artikkeli tässä julkaisussa). Jos luonto ymmärretään laajasti, sitä on kaikkialla: kaikki materia ja energia ovat luontoa, eikä siinä mielessä ”luonto”suhde edellytä käyskentelyä metsissä tai eläinten parissa. Oma koti - sen materiaalit, ilma, ja energia- ovat myös luontoa.

Liikuntaesteisenä ja neurologisiin toimintoihin liittyvänä vammaisena vietin kesälomani käytännössä mökin terassilla ja yöt sisällä mökissä. Järvi näkyi mökin edustalla, talon ympärillä kasvoi sekametsää ja aisteillani pystyin havainnoimaan monenlaisia luonnon ääniä, hajuja, värejä, liikkeitä ja kasvua. Kaiteesta kiinni pitäen kuljin saunarakennukselle ja saunasta laiturille, ja veteen kastautumaan. Vaikka en kulkenut vapaana metsässä, polkujen ja kaiteiden ulottumattomissa, koin vahvasti olevani metsässä. Vastaavalla tavalla kotona, puutarhantontin ympäröimässä talossa, koen luonnon sekä sisällä, että ulkona. Koen sen kaikessa, mitä teen ja mitä tapahtuu.

Minun luontosuhteeni on ihan yhtä oikea kuin niiden, jotka vetävät retkeilyvaatteet päälleen ja pakkaavat rinkkansa. Minun luontosuhteeni on oikea, vaikka katselisin koko ikäni ulkona näkyvää luontoa ikkunoista muutaman tarkkarajaisen ruudun läpi. Vaikka olisin joidenkin mielestä rampa ankka, jonka liikkuminen on rajoittunutta ja joka tarvitsee apua kaikkeen, minulla on minun luontoni. Jokaisen luontosuhde on yhtä oikea, eikä ole enemmän tai vähemmän arvokkaita luontosuhteita. On vain luontosuhteita.

On kiinnostavaa pohtia, miten vammaisuus nähdään tekstissä aiemmin mainitsemaani posthumanistisessa ajattelussa, siinä kun on edellä kuvatun ihmisen ja eläimen suhteita tarkastelevan suuntauksen (esim. Aaltola & Wahlberg 2020) lisäksi myös muita suuntauksia ja tarkastelumalleja. Esimerkiksi Kia Kekki (2014) on todennut, että posthumanismin määritelmät vaihtelevat, mutta niin sanottu kriittinen posthumanismi pyrkii kyseenalaistamaan ja horjuttamaan vakiintuneita kategorioita ja dikotomioita, kuten luonto–kulttuuri, inhimillinen–ei-inhimillinen, materiaali–merkitys, ja laajemmin tieteen eri alojen välisiä raja-aitoja. Pauliina Rautio (2020, 46) on todennut, että posthumanistisessa ajattelussa jännittävää on muutos. Se, mitä on pidetty luonnollisena, voi muuttua. Otan vapaudekseni tulkita, että vammautuminen ja vammaisuus voisi olla tällainen muutokseen liittyvä asia, joka poikkeaa niin sanotusti normaalina pidetystä luonnollisuudesta ja voisi synnyttää kiinnostavia lajienvälisiä näkökulmia muun muassa eläinterapian muodossa.

Sivistykseen kuuluu myötätunto ja heikkojen puolustaminen

Miten ekologi tai evoluutiobiologi näkee minut, vammaisen ihmisen? Olenko vain virhe ekosysteemissä? Olenko se heikko raasu, joka tulee syödyksi, koska jää jälkeen laumasta? Näinhän koulun biologian tunneilla opetetaan: on luonnon järjestyksen mukaista, että heikot karsituvat. Se on evoluutiota.

Minun luontosuhteeni ei ole kuitenkaan pelkkää biologiaa tai evoluutio-oppia. Minun luontosuhteeseeni kuuluvat myös ihmisoikeudet ja myötätunto.

Se, että ihminen on laji toisten lajien joukossa, pitää sisällään myös vastuun kaikesta muusta luonnosta, sillä ihminen on se laji, jolla on tähän mahdollisuus. Tämä on erityisen tärkeää ilmastokriisin ja luontokadon ajassa. Vastuu ulottuu myös toisiin ihmisiin: niin lähimmäisiin perheessä ja ystävapiirissä, yhteiskunnan muissa yhteisöissä kuin myös globaalissa yhteisössä – siis koko ihmiskuntaan. Ihmisoikeudet ovat jakamattomat ja ne kuuluvat kaikille ja kaikkialla. Ne kuuluvat myös vammaisille, niin ikään kaikille ja kaikkialla. Vammaisten elämä on liian monessa maassa selviytymistä vailla oikeutta ihmisarvoiseen elämään. Millainen luonto- ja ihmisoikeuskäsitys on tällaisen tilanteen taustalla?

Monet tutkijat, kuten Arto O. Salonen & Mikko Kurenlahti (2021), sekä Antti Rajala useiden eri kollegoidensa kanssa (esim. Salmi Rajala & Lipponen (painossa); Rajala, Rainio, Hilppö, Kurenlahti & Lipponen (painossa) sekä Rajalan johtama Konkreetit utopiat-hanke) ovat korostaneet myötätunnon merkitystä ihmisyydessä. Useat tutkijat (edellä mainittujen lisäksi myös esim. Cantell ym. 2020) ja tahot, kuten Sitra ja Kansanvalistusseura, ovat puhuneet sivistyskäsityksen uudistustarpeesta, jossa tiedon hankkimisen, omaksumisen ja muistamisen ohella korostetaan transformatiivista eli uudistavaa oppimista sekä ymmärrystä planetaarisista rajoista. Keskeisiä ovat myös kuulumisen ja osallisuuden tunteet sekä taito löytää onnellisuutta muista asioista kuin kuluttamisesta.

Tässä artikkelissa tarkastelin luontokokemuksia ja luontosuhteita erityisesti vammaisten näkökulmasta. Lisäksi nostin esiin eriarvoisuuden näkökulmia eri tasoilla.

Olen etuoikeutettu, kun minulla on ylipäättään mahdollisuus pohtia tällaisia asioita, elänhän vauraassa Suomessa, jossa on ainakin vielä tällaisille pohdinnoille sijaa. Henkilökohtaisesti olen kuitenkin vielä kaukana siitä, että kykenisin aidosti toimimaan vammaisaktivistina ja vaatimaan kaikille tämän suuren vähemmistön jäsenille yhtäläisiä oikeuksia elämään. Vielä kauempana olen siitä, että osaisin katsoa itseäni lempeästi, sillä usein olen vihainen vammautumisestani ja myös siitä, miten se on vaikuttanut luontosuhteeseeni: mahdollisuuksiini uida, retkeillä, hoitaa puutarhaa tai kerätä vaikkapa niitä suppilovahveroita. Vaikka olen monissa asioissa kaukana siitä, missä minun pitäisi olla ja mitä minun pitäisi tehdä, haluan tässä artikkelissa kuitenkin ottaa jonkinlaisen aktivistisen askelen, jossa puhun kaikkien – myös vammaisten - luontosuhteista pyrkien kuitenkin välttämään yleistämistä.

Lopuksi haluan päättää tekstini sanoa, joka sisältää mielestäni takeen tai ainakin vahvan pyrkimyksen eriarvoisuuden kaventamiseen

Covid-19-pandemian ravisuttamassa maailmassa, globaalin etelän köyhien keskuudessa, Suomen polarisoituneessa sosioekonomisessa tilanteessa - sekä myös meidän vammaisten asemassa. Se sana on: myötätunto.

Artikkelin lähteet

Aaltola, E. & Wahlberg, B. 2020. Me ja muut eläimet: uusi maailmanjärjestys. Vastapaino.

Aaltola, E. & Keto, S. 2017. Empatia - Myötälämisen tiede. Into-Kustannus.

Annerstedt, M., & Währborg, P. 2011. Nature-assisted therapy: systematic review of controlled and observational studies. *Scandinavian journal of public health*, 39(4), 371–388. <https://doi.org/10.1177/1403494810396400>

Artz, B., & Bitler Davis, D. 2017. Green Care: A Review of the Benefits and Potential of Animal-Assisted Care Farming Globally and in Rural America. *Animals: an open access journal from MDPI*, 7(4), 31. <https://doi.org/10.3390/ani7040031>

Behar, A. 2021. 1. Don't pretend the pandemic didn't happen and schools never closed. *LiveMint*. <https://www.livemint.com/column/other-sphere> 23.9.2021 (Luettu 4.10.2021)

Cantell, H., Aarnio-Linnanvuori, E. & Tani, S. 2020. Ympäristökasvatus – Kestävän tulevaisuuden käsikirja. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta 2020. Koronapandemian hyvät ja huonot seuraukset lyhyellä ja pitkällä aikavälillä. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisuja 1/2020.

Finlay, J.; Franke, T.; McKay, H.; Sims-Gould, J. 2015. Therapeutic landscapes and wellbeing in later life: Impacts of blue and green spaces for older adults. *Health Place* 34, 97–106.

Haanpää, S. & Laasonen, V. 2020. Kysely suomalaisten luontosuhteesta. Helsinki: Ympäristöministeriö ja Suomen ympäristökeskus.

Halbwax, M. 2020. Addressing the illegal wildlife trade in the European Union as a public health issue to draw decision makers attention. *Biological conservation* 251.108798

Hämäläinen T. 2018. Tekemisestä toimintaan Skitsofreniakuntoutujan toimintakyvyn tukeminen ryhmämuotoisin toiminnallisin menetelmin. Jyväskylän ammattikorkeakoulu.

Kekki, K. 2014. Inhimillisen ja ei-inhimillisen suhde Eija Lappalaisen ja Anne Leinosen trilogiassa *Routasisarukset. Pro gradu -tutkielma. Humanistinen tiedekunta. Jyväskylän yliopisto*. <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/45004/URN:NBN:fi:-jyu-201501021002.pdf?sequence=1>

Kestilä, L., Härmä, V. & Rissanen, P. (toim.) 2020. Covid-19-epidemian vaikutukset hyvinvointiin, palvelujärjestelmään ja kansantalouteen. *Terveys ja hyvinvoinnin laitos* 14/20. Tampere.

Litleskare, S., E. MacIntyre, T., & Calogiuri, G. 2020. Enable, Reconnect and Augment: A New ERA of Virtual Nature Research and Application. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(5), 1738.

Lummaa, K. & Rojola, L. (toim.) 2020. Posthumanismi. Turku: Eetos.

Madsen, L. S., Poulsen, D. V., Nielsen, C. V., & Handberg, C. 2021. "It Was Definitely an Eye-Opener to Me"-People with Disabilities' and Health Professionals' Perceptions

on Combining Traditional Indoor Rehabilitation Practice with an Urban Green Rehabilitation Context. *International journal of environmental research and public health*, 18(11), 5994. <https://doi.org/10.3390/ijerph18115994>

Metsähallitus. 2020. <https://www.metsa.fi/tiedotteet/kansallispuistojen-kayntimaa-rassa-kova-kasvu-kansallispuistojen-palveluilla-selkea-kysynta/>

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. 2014. Helsinki: Opetushallitus.

Rajala, A., Rainio, A., Hilppö, J., Kurenlahti, E. A., & Lipponen, L. (Hyväksytyt/painossa). Critical compassion in Finnish early childhood educators' responses to challenges of acting compassionately. Teoksessa H. Harju-Luukkanen, J. Kangas, & S. Garvis (toim.). *Finnish Early Childhood Education and Care - From Research to Policy and Practice*. Springer International Publishing AG.

Rautio, P. 2020. Ihmiskeskeisyyttä haastamassa. Teoksessa Cantell, H., Aarnio-Linnanvuori, E. & Tani, S. *Ympäristökasvatus – Kestävän tulevaisuuden käsikirja*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 44-47.

Rundgren, H. 2019. Feministinen teoria. Logos-ensyklopedia. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Tampere. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/feministinen-teoria> [Luettu 4.10.2021]

Salmi, K., Rajala, A., & Lipponen, L. (Accepted/In press). Myötätuntotekojen rakentuminen varhaiskasvatuksessa. *Varhaiskasvatuksen tiedelehti*.

Salonen, A., Kurenlahti, M. & Jaaksi, A. 2021. Rakkautta ja valoa – tie hyvään tulevaisuuteen. Jyväskylä: Docendo

Stigsdotter, U. K., Corazon, S. S., & Ekholm, O. 2018. A nationwide Danish survey on the use of green spaces by people with mobility disabilities. *Scandinavian journal of public health*, 46(6), 597–605. <https://doi.org/10.1177/1403494817745188>

Tomperi, T. 2001. Transhumanismi eli ihmisen ylittämistä – Kommentteja keskusteluun ihmisen ja koneen. *niin & näin* 1/2001, 15–22 <https://www.netn.fi/node/1975>

Valtioneuvoston kanslia. 2020. COVID-19 -TUTKIMUSKATSAUS 6/2020. Valtioneuvosto.

Valtioneuvoston tiedepaneeli. 2020. COVID-19-kriisin haitallisten vaikutusten ehkäiseminen kestävä kehityksen periaatteiden mukaisesti. Valtioneuvosto.

YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista ja valinnainen pöytäkirja. (2015). Suomen YK-liitto.

Ylilauri, M. & Yli-Viikari, A. (toim.) 2019. Kohti luonnollista hyvinvointia – Näkökulmia luontoperustaisen toiminnan kehittämiseen. Vaasan yliopisto, Levón-instituutin julkaisuja, 143.

Zhang, G., Poulsen, D. V., Lygum, V. L., Corazon, S. S., Gramkow, M. C., & Stigsdotter, U. K. 2017. Health-Promoting Nature Access for People with Mobility Impairments: A Systematic Review. *International journal of environmental research and public health*, 14(7), 703. <https://doi.org/10.3390/ijerph14070703>

MARKKU OKSANEN

10 Sivistys ja valistus luontosuhteessa

Artikkelin tarkoitus on yhtäältä vertailla sivistyksen ja valistuksen eroja ja yhtäläisyyksiä länsimaisessa ajattelussa, ja toisaalta palauttaa valistus arvoonsa suomalaisessa ympäristökeskustelussa. Valistus on laaja-alainen aatevirtaus, jonka keskeisiin arvoihin kuuluvat sivistys, tasa-arvo ja yleismaailmalliset oikeudet sekä tiede tiedon lähteenä. Käsitellen ensin luontosuhteen käsitettä ja sen merkitystä. Sen jälkeen esittelen sivistyksen ja valistuksen käsitteitä, ja tätä seuraa lyhyt selvitys sivistyksen ja sivilisaation käsitteistä. Vaikka keskustelu sivistyksestä ja luontosuhteesta on helposti yksilöpainotteista, niin korostan instituutioiden roolia yhteiskunnallisen kestävyuden luomisessa. Lopuksi tarkastelen valistuksen ekologisoitua eräänlaisena metaideologiana, aatevirtauksena, joka tarjoaa kasvualustan erilaisille konkreettisemmille näkemyksille ja niistä käydylle järkiperaiselle keskustelulle.

Johdanto

Karkea, alatyylinen ja aggressiivinen puhe herättävät keskustelua puhujien sivistyksestä. Sivistyshän viittaa siistiin ja siivoon. Sivistys voi liittyä myös latinan kielen sanoihin *civis* (kansalainen), *civilis* (ei-sotilas) ja *civitas* (kaupunki). Kumpaakin yhdistää ajatus normikansalaisesta, joka kykenee elämään rauhanomaisessa vuorovaikutuksessa toisten kansalaisten kanssa ja ylläpitämään yhteiskuntaa. Tai kääntäen: julkisen keskustelun ja yhteiselämän sivistymättömyys murentaa yhteiskuntaa. Sivistyksen puute voi tehdä yhteiskunnasta myös ekologisessa mielessä kestävämmän. Viime vuosina tätä näkökohtaa ovat korostaneet kasvatustieteilijät ja valistustoiminnassa työskentelevät, jotka ovat ryhtyneet puhumaan ekososiaalisesta sivistyksestä ja siihen läheisesti liittyvästä ympäristökansalaisuuden ideasta (esim. Salonen ja Bardy 2015). Ekososiaalinen sivistys on paljon muutakin kuin soveliasta puhetta.

Vaikka sivistys on ilmeikäs nykysuomen sana, haluan sen rinnalle – ja jopa yli – nostaa valistuksen käsitteen ja liittää sen määritteeksi ekologisen, jolloin puhumme ekologisesta valistuksesta erotettuna klassisesta valistuksesta. Tässä kirjoituksessa tuon eräitä perusteluja valinnalleni. Pohdintojani on motivoinut se, ettei sivistyksen käsitteestä – toisin kuin valistuksesta – ole olemassa luontevaa käännoä englannin kielelle, jolla oman alani ympäristöfilosofian akateeminen keskustelu etupäässä käydään. Ympäristöfilosofiassa arvioidaan järjestelmällisesti, kriittisesti ja yksityiskohtaisesti ihmisen

luontosuhdetta niin käytäntöjen ja instituutioiden kuin käsitysten ja arvostusten tasoilla.

Ekososiaalisessa sivistyksessä ja ekologisessa valistuksessa uutta on pyrkimys uudistaa ”luontosuhdetta” siten, että ihmisen elämä voi jatkua tällä planeetalla arvokkaasti ja lajina muiden lajien joukossa hamaan tulevaisuuteen. 1600- ja 1700-luvuilla muotoutuneessa klassisessa valistuksessa sisältyi pohdintaa luonnonvarojen riittävydestä ja kestävästä käytöstä, mutta sen eetoksena oli luonnon hyödyntäminen mahdollisimman tehokkaasti. Kestävyys tarkoitti, ettei käyttö tuhoa itse resurssiperustaa ja vaaranna raaka-aineiden saantia, vaikka väestönkasvu lisäsi kysyntää. Valistuksen aikakautena saivat alkunsa niin tieteellinen metsänhoito kuin tieteellinen maatalous (ks. esim. Warde 2018; Jones 2016). Ympäristöllisesti ajatellen klassisessa valistuksessa on monia edelleen kiistanalaisia näkökohtia: Kumpi on tärkeämpää metsänhoidossa, tehokas ja jatkuva puuvarojen tuotanto vai muu metsän merkitys? Miten ristiin meneviä tavoitteita tulee yhteensovittaa? Entä miten sopivat yhteen klassisen valistuksen yksilökeskeisyys, jopa itsekkyyden korostaminen, ja toisaalta jonkinlainen huoli tulevasta sukupolvista – tämäkin liittyy olennaisesti puiden kaatoon ja istuttamiseen? Historiallisesti valistus ajautui 1800-luvulla törmäyskurssille romanttisen virtauksen ja siitä kummunneen uudenlaisen luonnonsuojeluaatteen kanssa, jossa hyöty koettiin ongelmallisena (ks. esim. Passmore 1980). Ristiriidoista voi syntyä jotakin uutta. Tässä tapauksessa klassisen valistuksen rinnalle – tai sen kilpailijaksi – tuli kansallisromanttinen luonnonsuojeluaate viimeistään 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla lajiensuojelun ja kansallispuistojen perustamisen myötä. ”Koskemattomalla” luonnolla oli myös tieteellistä ja kasvatuksellista arvoa, sillä siinä oletettiin näkyvän luonnon omien voimien vaikutus, ja ymmärrys siitä kuului sivistykseen (ks. Kokko ja Oksanen 2016, 318).

Filosofis-aatteellisessa ympäristökeskustelussa käytetään monia sivistykselle ja valistukselle läheisiä käsitteitä. Eräs näistä on ympäristötietoisuus (*environmental consciousness/awareness*), jonka voi käsittää ymmärrykseksi siitä, että ”ekologisiksi ongelmiksi määritellyt muutokset [luonnossa] ovat ihmisestä lähtöisin ja että käyttäytymisellään ihminen voi vaikuttaa korjaavasti luonnossa vallitseviin asiointoihin” (Oksanen ja Rauhala-Hayes 1997, 11; vrt. Oksanen 2012). Tämän määritelmän sisältämä perusoivallisuus kuuluu ympäristöajattelun ytimeen, puhuttiinpa sitten ekososiaalisesta sivistyksestä tai ekologisesta valistuksesta tai kestävydestä. Eurooppalaisessa aatehistoriassa tämä perusoivallisuus on kehittynyt vähitellen; ensin luonnonvarojen kestävä käytön ideaan liittyneenä viimeistään 1600-luvulta alkaen (Warde 2018, 5) ja myöhemmin laajemmin ympäristömuutokseen ja saastumiseen liittyvänä huolena 1800-luvun luonnon- ja lääketieteellisten läpimurtojen jälkeen.

Tämän artikkelin tarkoitus on yhtäältä vertailla sivistyksen ja valistuksen eroja ja yhtäläisyyksiä länsimaisessa ajattelussa, ja toisaalta palauttaa valistus arvoonsa suomalaisessa ympäristökeskustelussa. Käsittelen ensin luontosuhteen käsitettä ja sen merkitystä. Sen jälkeen esittelen sivistyksen ja valistuksen käsitteitä, ja tätä seuraa osa sivistyksen ja sivilisaation käsitteistä. Vaikka

keskustelu sivistyksestä ja luontosuhteesta on helposti yksilöpainotteista, niin korostan instituutioiden roolia yhteiskunnallisen kestävyuden luomisessa. Lopuksi tarkastelen valistuksen ekologisointia eräänlaisena metaideologiana, aatevirtauksena, joka tarjoaa kasvualustan erilaisille konkreettisemmille näkemyksille ja niistä käydylle järkiperaiselle keskustelulle.

Luontosuhteesta ja luontokäsityksestä

Valistus ja sivistys eivät koske vain ihmisiä ja heidän keskinäisiä suhteitaan vaan myös ei-inhimillistä luontoa. Luonnon käsite on kreikkalaisen filosofian keksintö. Ensimmäisiä filosofeja kutsutaan usein luonnonfilosofeiksi, koska heitä kiinnosti maailmankaikkeuden rakenne ja sen toimintaa ohjaavat säännönmukaisuudet. Tämä kiinnostus ei kuitenkaan johtanut sellaiseen huoleen luonnon (ympäristön) tilasta, joka olisi johtanut nykyään ympäristöetiikaksi kutsutun moraalijärjestelmän ja sen kriittisen ja järjestelmällisen tutkimuksen syntyyn. (Luonnon käsitteen toinen merkitys liittyy erilaisten oliotyyppeiden luontoon, niiden todelliseen olemukseen lajien edustajina, kuten ihmisluntoon tai koiran tai tammen luontoon.) Luonnonfilosofian näkemykset voivat olla jopa vastakkaisia ympäristöfilosofian muodostamiselle. Esimerkiksi koettua luontoa voitiin väheksyä luonnonfilosofiassa; Platonin ideaoppi, jonka mukaan pysyvä ja muuttumaton muotojen maailma on varsinainen todellisuus ja muutoksen ja ilmiöiden maailma toissijainen, on tässä kirkkain esimerkki (ks. Hargrove 1997). Samoin lajiensuojeluun on vaikea motivoitua, jos lajeja pidetään pysyvinä ja katoamattomina – tämä oli vallitseva näkemys pitkälle 1800-luvulle (Oksanen 2012). Sen sijaan luonnonuojelussa lajien sukupuutto katsotaan osaksi luontoa, mutta ihmisen aiheuttamana ongelmalliseksi. Vaikka luonto tuo usein mieleen käsinkoskeltavia ja silmin (ja muilla aisteilla) havaittavia olioita ja ilmiöitä, sisältyy luontosuhteeseen myös ilmakehä ja sen muutokset.

Kun filosofinen ja ehkä laajemmin ihmistieteellinen keskustelu ympäristöongelmista ja ekologisesta kriisistä haki muotoaan 1960-luvulta alkaen, tärkein käsitteellistämisen tapa korosti ihmisen ja luonnon suhdetta, jossa suhteen subjekti tai toimija (engl. agent) on ihminen ja hiljainen osapuoli tai toiminnan kohde (engl. patient) luonto. Ihmispainotus nähtiin syvästi ongelmallisena, sillä moni katsoi luontosuhteesta puhumisen ilmentävän ihmiskeskeisyyttä, painottavan ihmisen irrallisuutta luonnosta ja uusintavan jakoa ihmisen ja muun luonnon välillä. Kaikki nämä ajatukset joutuivat arvioitaviksi, kun ekokriisin ”juuria” ryhdyttiin etsimään. Sen sijaan että olisi kyseenalaistettu ”suhteesta” puhuminen, pohdittiin millaiseksi ”suhteen” pitää muuttua ja mille käsityksille ja arvostuksille uuden suhteen tulee perustua. Tässä mielessä erilaisten perusteltujen luontosuhteiden sanallinen muotoileminen on maailmankuvan muotoilemista. Myös puhe ”lajienvälisyydestä” kertoo suhteista, joita on lajien välillä, ja ihmisen ekologinen juurtuneisuus (*ecological embeddedness*) puolestaan siitä, että olemme ekologisessa

järjestelmässä ruumiillisina olentoina muiden ruumiillisten olentojen joukossa.

Vuonna 1967 julkaistiin Science-lehdessä yhdysvaltalaisen historioitsijan Lynn White Jr:n artikkeli ”Ekologisen kriisin historialliset juuret” (suom. 1997). Valtaisasti huomiota saaneen ja edelleen luetun artikkelin avainkysymys kuuluu: ”Mitä kristinusko on kertonut ihmisille heidän *suhteestaan* ympäristöön?” (White 1997, 27; kurssiivi lisätty.) Kirjoituksen lopussa, jossa White arvostelee kristinuskkoa, todetaan seuraavasti: ”Sekä nykyinen tietemme että nykyinen teknologiamme ovat sillä tavoin sävyttyneet puhdasoppisella kristillisellä ylimielisyydellä suhteessaan luontoon, ettei mitään ratkaisua ekologiseen kriisiimme voi odottaa löytyvän yksistään niistä.” (mts. 33; kurssiivi lisätty). Avainsana on suhde.

Pari vuosikymmentä ennen Whiten kirjoitusta julkaistiin postuumisti Aldo Leopoldin teos *A Sand County Almanac* (1949). Myös siinä viljellään suhde-sanaa avainkohdissa: ”Toistaiseksi ei ole olemassa etiikkaa, joka käsitelisi ihmisen suhdetta maahan ja sen pinnalla eläviin eläimiin ja kasveihin. [–] *Suhde* maahan on yhä puhtaasti taloudellinen, ja se tuo mukanaan etuja, muttei velvollisuuksia.” (Leopold 1997, 121; kurssiivi lisätty.) Vastaavia muotoiluja voi löytää monista varhaisista ympäristöajattelun kirjoituksista, sillä keskeinen ympäristökeskustelua herättänyt ja ohjannut tieteenala on ekologia. Ekologia on jo määritelmällisesti kiinnostunut suhteista. Näin kirjoitti termin isä, saksalainen eläintieteilijä Ernst Haeckel:

”Ekologialla ymmärrämme koko tiedettä organismin *suhteista* ympäröivään ulkomaailmaan, johon voimme laajassa mielessä lukea kaikki olemassaolon edellytykset. Nämä ovat luonteeltaan osittain orgaanisia, osittain epäorgaanisia [...]. Orgaanisiksi olemassaolon edellytyksiksi katsomme organismin kaikki *suhteet* kaikkiin muihin organismeihin, joiden kanssa se tulee tekemisiin ja joista useimmat joko hyödyttävät tai haittaavat sitä.” (Haeckel 1866, 286; suom. Panu Turunen. Kursiivit lisätty.)

Ihminen on yksi laji muiden joukossa. Ekologia on kiinnostunut ihmisen suhteista toisiin lajeihin (organismeihin) ja elottomaan luontoon, sillä ihminen on osa biosfääriä, osa elämänverkostoa tai -järjestelmää tällä planeetalla. Näin ymmärrettynä ihmisen luontosuhteesta on yhtä mielekästä puhua kuin koiran, sinivalaan, lepakon tai tammen luontosuhteesta. Ekologian tulokulma olioiden välisiin suhteisiin ekosysteemissä on etäinen, ikään kuin puolueettoman havaitsijan näkökulma. Tällöin voidaan puhua luontosuhteesta objektiivisessa mielessä, tutkimuksena yksilön tai yhteisön suhteesta ympäristöönsä ulkopuolelta tarkasteltuna. Tätä luontosuhdetta voisi luonnehtia toiminnalliseksi. Voimme sijoittaa niin lepakon kuin tammen omaan elinympäristöönsä ja osaksi erilaisia suhteiden verkostoa, jonka toiminnallisia osia tammet, lepakat ja muut elävät olennot ovat ja jonka toimintaan monet ei-elolliset luonnonvoimat ja maaperän rakenteet vaikuttavat; tai voimme katsoa, miten urbaanin ihmisen kontaktien väheneminen monimuotoiseen luontoon johtaa ”elintasosairauksien” yleistymiseen ja pandemiariskin kasvuun (Lehtimäki ja Aivelo 2021). Toisaalta luontosuhteella on myös subjektiivinen ulottuvuus, joka suoraan ei ole muiden subjektien

havaittavissa. Vaikka meillä on niin sanottu mielenteoria eli pidämme muita ihmisiä ja yleensä myös muita eläimiä mielellisinä olentoina, heidän mielen-tiloihinsa ja -liikkeisiinsä meillä ei ole suoraan pääsyä vaan ne ovat yksityisiä. Ihmisten subjektiivinen luontosuhde on tietysti meille tutuin, sillä ihmiset ilmaisevat toisilleen kielellisesti tai muutoin käsityksiään sekä luonnosta että suhteestaan luontoon. Voimme myös kuvitella, miltä maailma näyttää yksittäisten lajitoveriemme silmin – pystymme siten ymmärtämään toisia ihmisiä ja heidän toimintaansa. Lisäksi voimme kuvitella miltä maailman näyttää lepakon silmin, mutta emme pääse lepakon subjektiiviseen kokemukseen eikä lepakko sitä sanallisesti meille kerro. Astetta haastavampaa on kuvitella maailmaa vuosisatoja vanhan tammen silmin, sillä tammella ei ole tietoista elämää, mutta mikään ei silti estä kirjailijaa sepittämästä tällaista kertomusta, jossa tammi toimii tapahtumien todistajana. Mutta tässä tapauksessa tammi on osa subjektiivisten olentojen suhteiden maailmaa; näillä subjekteilla on suhde tammeen, mutta tammella ei ole omakokemuksellista suhdetta tietoi- siin olentoihin tai toisiin tammiin.

Humanistisessa ja laajemmin ihmistieteellisessä ympäristötutkimuksessa ihmisen luontosuhteesta voidaan karkeasti ottaen puhua joko subjektiivisessa tai toiminnallisessa mielessä. Subjektiivinen luontosuhde on yksilön kokemukseen, tuntemukseen, arvostukseen, käsityksiin ja asenteisiin liittyvä asia. Yksilö voi käyttäytymisellään, sanallisesti tai muutoin ilmaista subjektiivista elämäänsä, vaikka vastaavuus subjektiivisen ja havaittavan välillä ei ole yksiselitteinen, koska aina voi ajatella yhtä, sanoa toista ja käyttäytyä kolmannella tavalla. Toisaalta luontosuhde voidaan ymmärtää puhtaasti toiminnallisesti, jolloin huomio kohdistuu yksin niihin tekoihin ja käytäntöihin, joiden kautta yksilöt ja yhteisöt ovat aineellisesti sidoksissa ympäröivään maailmaan (ks. Valkonen 2013, 6–7). Nämä teot ja käytännöt ovat elämää ylläpitäviä ja uusintavia (sillä jos ne eivät ole elämää ylläpitäviä, ne ja niiden toteuttajat häviävät). Toisinaan jako subjektiivisen ja toiminnallisen tutkimuksen välillä ilmentää ihmistieteen teoreettisia ja metodologisia sitoumuksia (kuten ihmiskäsitystä, tutkimusaineiston keruuta ja tarkastelua, ihmisen toiminnan selittämistä ja ymmärtämistä), toisinaan painotuksia ilman vastakkainasettelua ja valinnanpakkoa. Mielestäni kumpakin tarvitaan, ja tämän näkökohdan tuo hyvin esille ympäristöhistorioitsija Paul Warde kestävyuden käsitteen historiaa tarkastelevassa kirjassaan. Warde korostaa, että ihmisten toimintatavat voivat olla kestäviä, vaikka kestävyuden käsite puuttuisi, ja kestäättömiä vaikka kestävyuden käsitettä viljeltäisiin taajaan (Warde 2018, 4).

Tutkitaanpa ihmistieteissä käsityksiä, niiden sanallisia ilmaisuja tai käyttäytymistieteellisesti tekoja ja käytäntöjä, niin pyrkimys on selvittää, millaisia luontosuhteita eri yksilöillä ja ihmisryhmillä tosiasiallisesti on (siinä mielessä kumpikin lähestymistapa pyrkii tuottamaan tietoa objektiivisesti, vaikka tutkimuskohde olisi luonteeltaan subjektiivista). Ihmistieteessä ja filosofiassa niin luontokäsityksiä kuin luontoon liittyviä käytäntöjä ja instituutioita voidaan tarkastella kriittisesti, jolloin niitä arvioidaan esitettyjen perustelujen valossa tai erilaisten kriteerien kuten totuudellisuuden, moraalisen

hyvyyden, tehokkuuden, kestävyiden ja esteettisten käsitysten avulla. Myös sanallisesti ilmaistun ja tekoina havaittavan luontosuhteen yhdenmukaisuutta voidaan arvioida: jos ilmaistu tavoitteellinen luontosuhde (”Miten pitää elää x:ssä?”) ja tosiasiallinen toiminnallinen luontosuhde (”Miten x:ssä eletään?”) eivät ihmisillä vastaa toisiaan, altistuu arvostelulle. Eettisen kritiikin tavoitteena voi olla muuttaa mielessämme muodostunutta ja käytännöissä ja instituutioissa ilmenevää suhdetta elinympäristöön sekä tämän suhteen sanallisia tai muita ilmauksia. Samanlaista tutkimusta voidaan tehdä myös oikeustieteellisesti ja tutkia, käyttäytyvätkö ihmiset todella oikeusnormien mukaisesti. Monesti näin ei tapahdu: kun nyky-Suomessa yritetään piilottaa liito-oravan jätöksiä ja harjoittaa suojelua edeltäviä ”tikkahakkuuta”, niin varhaisella uudella ajalla Ruotsin talonpojat tekivät kruunun laivanrakennukseen valikoimiin tammiin viiltoja. Sama ilmiö oli niin tunnettu muuallakin, että englantilainen Samuel Hartlib voi todeta vuonna 1651 tutunkuuloisesti: ”On hyvin tiedetty, että meillä on hyvä laki, mutta on paremmin tunnettua, että lakeja ei seurata.” (Warde 2018, 89–90.) Sanat, teot ja luontokäsitykset voivat siten olla hyvin eriparisia.

Valistus, sivistys ja tiede

Uuden ajan filosofiaan perehtynyt Martina Reuter lukee valistuksen perintöön seuraavia aiheita: tieto ja sen ehdot, ihmisluonto ja suhde ei-inhimillisiin eläimiin, kasvatustieteiden opettaminen ajattelemaan itsenäisesti sekä poliittiset ajatukset tasa-arvosta, vapaudesta ja veljeydestä/sisaruudesta. Näiden lisäksi valistukseen kuuluu keskustelu sivistyksestä ja sen alkuperästä. (Reuter 2021.) Kun asia ilmaistaan näin, valistuksen ja sivistyksen käsitteiden merkitys ei ole yhtäläinen. Usein valistus käsitetäänkin laajalajaisena aatevirtauksena, jonka tavoitteisiin kuului sivistys ja sivistäminen ja siten myös yhteiskunnan ja kansalaisten muuttaminen. Myös kasvatustieteilijöille ne ovat eri käsitteitä, sillä sivistys liittyy suomalaiskansalliseen valistusajatteluun kehittymiseen 1800-luvun alkupuolelta lähtien (ks. Kokko 2010; Väyrynen 2021). Etymologisesti sivistys ja valistus ovat kulkeneet eri polkuja (Rapola 1991). Toisaalta ne ovat vahvasti kasvatuksellisia ja kasvatustieteellisiä käsitteitä, mitä kuvaa, että Tieteen termipankki -sivustossa ympäristökasvatustieteiden ja ympäristövalistus ovat synonyymeja.

Monesti suomalaisessa ympäristökeskustelussa valistus ymmärretään kapeasti ympäristötiedon levittämisenä, valistamisena. Käsitteet ovat turhan kapeat. Kuten sivistyksellä myös valistuksella on moraalinen sisältö. Esimerkiksi jos hyvin koulutautunut ja tietäväinen henkilö vääristelee tosiasioita tai levittää disinformaatiota, hän sekä näyttää sivistymättömältä että rikkoo valistukseen sisältyvää moralioppia, jonka mukaan parhaalla tieteellisellä näkemyksellä on merkitystä, jota ei tule väheksyä.

Viime vuosina on keskusteltu paljon tieteen yhteiskunnallisesta asemasta ja epäilty valistuksen keskeistä viestiä eli valistamista. Avainsana on kiistäminen ja epäilyksen herättäminen tiettyä ilmiötä tai sen selittämistä kohtaan,

vaikka kiistämislle ja epäilylle ei olisi vakuuttavia tieteellisiä perusteita. Kiistämisen tarkoitus on herättää epäluottamusta tiedettä, sen tekijöitä ja sen tuloksia kohtaan; tämä tavoite voi olla itsetarkoituksellista (Kahn-Harris 2018, 9) tai välineellistä, jolloin päämääränä on olemassa olevan sääntelyn purkaminen tai uuden estäminen. Näin puhutaan esimerkiksi ”ilmastodeni-alismista” (ks. Ahteensuu 2020). Denialismin tieto-opillinen kanta ei ole kovin selvä ja vakiintunut, ja lisäksi kiistäminen voi kohdistua moneen eri näkökohtaan ilmastonmuutoksen tapaisessa monimutkaisessa asiakokonaisuudessa (Ahteensuu 2020). Tässä yhteydessä viitataan denialismilla valikoitujen vallitsevien näkemysten kiistämiseen väittämällä, ettei niille ole esitetty vedenpitäviä perusteluita, mutta pyrkimättä samalla esittämään uskottavaa kilpailevaa näkemystä, joka kumoaisi vallitsevan tieteellisen näkemyksen.

Kirjassaan *Vaihtoehtoiset faktat* (2020) ruotsalaisfilosofi Åsa Wikforss (2020, 12) toteaa: ”Kaikilla on tietysti oikeus uskoa mihin haluaa. Jos kuitenkin uskoo, mihin haluaa sen sijaa, että uskoisi siihen, mihin hyviä syitä uskoa, ei tule hankkineeksi tietoa, ja tällä on seurauksensa.” Wikforss puhuu tästä ilmiöstä tieto- ja näyttöresistanssina. Tietoresistanssi on välinpitämättömyyttä tiedonhankintaan. Näyttöresistanssissa ”emme perusta uskomuksiamme hyviin perusteisiin” (mt. 48), ja hyviä perusteita käsitykselle saamme tieteestä, jossa pitää tuottaa evidenssiä (näyttöä) väittämille, emme tiedeyhteisön vieroksumilta toimijoilta tai pyhistä kirjoista. Valistunut henkilö on samanaikaisesti sekä luottavainen parhaita lähteitä kohtaan että kriittinen muita kuin parhaita lähteitä kohtaan. Luottamus toisiin tutkijoihin (asiantuntijoihin) ja tieteellisen laadunvarmistuksen läpäisseisiin tutkimusjulkaisuihin kuuluu valistuksen eetokseen. Näitä tutkimusjulkaisuja arvioidaan jatkuvasti tiedeyhteisössä, joten luottamus ei ole sokeaa vaan järjestelmällisesti arvioivaa ja tunnustavaa. Denialisti tai tietoresistantti henkilö toimii valistuksen perusideaa – valistamista (ja sivistämistä) – vastaan.

Ympäristökeskustelun herätessä 1960-luvulla valistuksen aatetta arvosteltiin ankarasti. Filosofisesti tähdellisin keskustelun käynnistäjä oli Frankfurtin kriittinen koulukunta, jonka natsivallan alta Yhdysvaltoihin paenneet jäsenet ryhtyivät puhumaan valistuksen projektista, puimaan pettymystään järjen kyvyttömyyteen estää teollisen mittakaavan karmeuksia. He kirjoittivat järjen välineellistymisestä sekä järjen roolista saavutettaessa ”herruus luonnon yli”. Kriittisen koulukunnan luontokäsityksen ja -suhteen ydin on hallinnan ja vallan kritiikissä, joka tuo näkyville ihmisten ja luonnon alistamisen kietoutumisen toisiinsa ja tarpeen ainakin ihmisen, mutta kenties myös muun luonnon vapauttamiselle. Koulukunnan ajattelusta vaikutteita omaksunut suomalaisfilosofi Georg Henrik von Wright yleistajuisissa esseissään tarkasteli, miten ”teknologisen ihmisen alistama luonto iskee takaisin” ja miten ”meidän täytyy tutkia uudelleen mahdollisuuksiamme ja arvioida tavoitteitamme – oppia pitämään itsemme kurissa voidaksemme järkevästi ohjailta myös tekniikan kehitystä” (von Wright 1981, 187, 191). Tämä keskustelu jatkuu edelleen, joskin usein irrallaan luonnon herruuden ilmaisusta, sillä vaikka se vahva ja tarttuva, se on metaforinen ja monimerkityksellinen (ks. Oksanen 2000a). Olennaisempi ristiriita on vastakkainasettelu tieteen ja

sen hylkäämisen välillä, sillä tiedettä arvostelevat useimmin ympäristön- ja luonnonsuojelun vastustajat kuin puolustajat.

Historiallisesti valistus on korostanut järkeä ja rationalismia taistelussa ennakkoluuloja ja uskonnollismytologisia käsityksiä vastaan sekä sitä, miten kunkin yksilön on opittava käyttämään omaa järkeään ja tulemaan siten autonomiseksi toimijaksi. Kollektiivisella tasolla – siis kun toimijana on ihmiskunta – järkeä ilmentää tiede, joka on järjestelmällisesti uutta tietoa tuottava ja jakava sosiaalinen instituutio. Tiede tuottaa myös uutta ja aiempaa tehokkaampaa teknologiaa. On klisee todeta, että ilman tiedettä ja teknologiaa ei ihmiskunnalla olisi nykyisiä ympäristöongelmia. Tällä toteamuksella on kaksi puolta: Yhtäältä ei olisi tieteellisteknologista järjestelmää, jonka avulla ihminen hyödyntää luonnon järjestelmiä ja -varoja, saavuttaen merkittävälle osalle ennennäkemättömän korkean aineellisen elintason ja siinä sivussa muuttaa planeetan tilaa ja toimintoja tehden sen paikka paikoin (ihmiselle) elinkelvottomaksi. Toisaalta tieteen puuttuessa meillä ei olisi havaintoja globaaleista ympäristömuutoksista eikä kykyä reagoida niihin. Ja jos globaalien muutosten oletetaan muodostuvan jossakin laajuudessa muista kuin inhimillisistä syistä, reagointi olisi yhtä lailla rajallinen ja hyvin paikallinen etupäässä pyrkimystä sopeutua uuteen tilanteeseen. Reagointi voi olla myös taantumuksellista (”kuivuus/tulva on jumalan rangaistus moraalitytomuudesta”) tai fatalistista (”emme voi tehdä asialle mitään”). (Ks. Oksanen 2012.)

Sivistys on valistuksen tavoin järkeä tähdentävä käsite, mutta sivistys ei ole yksin järkeä. Sivistyksen päällimmäiseksi tavoitteeksi on vaikea kuvitella ”herruutta luonnon yli” (eikä tämä johdu aristokraattisesta ajatuksesta, että sivistynyt ei käsiään saveen likaa). Sivistyneen luontosuhteen ero klassisen valistuksen hyötyajattelusta muistuttaa olennaisesti Juhani Pietarisen tekemää eroa utilistisen ja humanistisen luontosuhteen välille. Utilismi on Pietarisen luoma käsite, joka eroaa utilitarismista eli ihmisen ja muiden tuntoisten olentojen onnellisuutta ja hyvinvointia tähdentävästä moraaliteoriasta. Utilismilla hän korostaa ihmisen oikeutta käyttää luontoa -- myös muita tuntoisia olentoja -- ihmisen hyväksi ja vaurastumiseksi liki vailla rajoja. Humanismissa sivistyksen tavoite asettaa tarkempia rajoituksia luonnon hyväksikäytölle. Palaan tähän eroon tuonnempana.

Sivistys ja sivilisaatio

Suomen kielen sivistys-sana voi olla samaa sanaperhettä kuin sivilisaatio (ks. Kokko 2010). Englannin kielessä *civilize(d)* ja *civilization* -sanat kuuluvat samaan perheeseen. Sivistyksen ja sivilisaation yhdistäminen herättää mielenkiintoisia kysymyksiä yhteiskuntien ekologisesta perustasta ja sen murenemisesta.

Klassinen historiatutkimuksen aihe on etsiä selityksiä sille, miksi ja miten suuret sivilisaatiot romahtivat ja katosivat. Esimerkiksi Rooman valtakunnan noususta ja tuhosta on kirjoitettu niin paljon eri aikakausina, että

tämä historiankirjoitus on jo itsessään tullut historian tutkimuksen kohteeksi. Olisiko mielekästä ajatella, että sivistyksen puute on sivilisaation katoamisen juurisyy? Tämä kysymys on osin nurinkurinen, sillä eivätkö sivilisaatiot siinneet nimenomaan sivistyksestä. Mutta muotoillaan kysymys toisin ja kysytään, onko sivistyksen murentuminen ja harvinaistuminen syy sivilisaation loppuun. Kun katsoo suureen synteisiin pyrkiviä kirjoja sivilisaatioiden katoamisesta, usein niissä pannaan merkille murentumisen havaittavia oireita sivistystason muutoksissa – esimerkiksi Rooman valtakunnan ”tuhon” yhtenä tunnusmerkkinä on pidetty luku- ja kirjoitustaidon harvinaistumista. Oli tämä Rooman valtakunnan murenemisen syy tai seuraus, selvää on, että sivilisaatioon usein liitetään sivistyksellisiä tunnusmerkkejä ja että tässä mielessä sivistys yhteiskuntien ominaisuus.

Ympäristöllisessä historiankirjoituksessa sivistystä ei tässä mielessä painoteta, vaan huomio kohdistuu ympäristönmuutokseen, sen syihin ja vaikutuksiin kuten ihmisryhmien kyvyttömyyteen sopeutua niihin; muutos voi olla luonnollinen tai ihmisestä lähtöisin. Esimerkiksi yhdysvaltalainen Jared Diamond kirjassaan *Collapse* (2005) tarkastelee yhteiskuntien katoamista ja menestymistä nimenomaan sosioekologisesta näkökulmasta. Avaintermi *collapse*, suomeksi *romahdus*, viittaa väestön pienenemiseen sekä yhteiskunnallisen kompleksisuuden heikkenemiseen merkittävällä alueella ja ajakänteellä (Diamond 2005, 3). Hän nostaa esille kahdeksan perinteistä tekijää, joiden merkitys korostuu romahtamisen ekologisiin syihin viittavassa selityksessä ja joihin ihmistoiminta voi vaikuttaa: elinympäristöjen tuhoutuminen (metsien häviäminen, aavikoituminen); maaperän laadun heikkeneminen (erosio, suolaantuminen, hedelmällisyyden katoaminen); veden saataavuus; liikametsästyminen; liikakalastus; vieraiden lajien vaikutus alkuperäisiin lajeihin; väestönkasvu; sekä yksilöiden vaikutuksen lisääntyminen. Näiden avulla Diamond tekee vertailevaa tutkimusta yrittäessään selvittää, miksi jotkin yhteiskunnat romahtivat ja toiset ovat kyenneet selviytymään, vaikka elämisen ekologia olisikin (osin) ihmisestä riippumatta muuttunut.

On houkuttelevaa väittää, etteivät romahtaneet tai romahduksen partaalla olevat kulttuurit tai yhteiskunnat ole ekososiaalisesti sivistyneitä. Kaikkiin muutoksiin ihminen ei kuitenkaan voi vastata. Esimerkiksi Pompejin kaupunki tuhoutui silmänräpäyksessä Vesuviuksen purkautuessa. Samoin voi käydä koko ihmiskunnalle, jos tapahtuu supertulivuoren purkaus tai jos planeettaamme törmää riittävän iso asteroidi. Tällaisia luonnononnettomuuden mahdollisuuksia kutsutaan eksistentiaalisiksi riskeiksi. Eksistentiaalisia riskejä luo myös ihminen toiminnallaan. Englantilaisfilosofi Toby Ord on arvioinut, että ihmisperäisten riskien toteutuminen on tuhat kertaa todennäköisempää kuin luonnollisten riskien seuraavan sadan vuoden aikana (ks. Ord 2020, 87).

Jos taas ihmiskunta – tai ainakin nykyinen sivilisaatio – romahtaa ilmastomuutoksen ja biodiversiteetin hupenemisen seurauksena, tämän voi katsoa johtuvan siitä, ettei yhteiskunta muutu oikealla tavalla eikä yhteiskuntaa kantava sivistys ”ekologisoitu”. Keskustelua aiheesta on viime vuosina viritellyt etenkin Arto O. Salonen. Yhdessä Marjatta Bardyn kanssa

kirjoittamassaan artikkelissa (2015) he luonnehtivat ”ekososiaalisesti sivistynyttä ihmistä” sellaiseksi, joka ”tunnistaa keskinäisriippuvuuksia ekologisen, sosiaalisen ja taloudellisen todellisuuden välillä.” Tämä määritelmä pätee niin yksilötasolla kuin kollektiivisella tai järjestelmätasolla, sillä on mielekäästä luonnehtia ekososiaalisesti sivistynyttä yhteisöä sellaiseksi, jolla on ekologista ymmärrystä ihmiselämän jatkumisen edellytyksistä. Mutta toisin kuin yksilötasolla, kollektiivisen elämän tärkeä piirre ovat instituutiot (ja niiden toimintaan sisältyvä kirjoitustaidon tapainen osaaminen – yksityinen kirjoitustaito on yhtä järkevä ajatus kuin yksityiskieli). Voisiko instituutioita pitää ekososiaalisesti sivistyneinä, voivatko instituutiot tunnistaa Salosen ja Bardyn mainitsemia keskinäisriippuvuuksia? Kirjoittajien mielestä asia on ongelmaton, ja sivistys luonnehtii muitakin kuin yksilöitä: ”Ennakoimme tulevaa hahmottelemalla näköaloja sellaiseen sivistykseen, joka ilmenee kestävämpänä elämäntapana, yhteiskuntana ja kulttuurina.” Ja he jatkavat tehden laaja-alaisen yhteiskuntakriittisen analyysin ekososiaalisesti sivistymättömästä elämäntavasta, kulttuurista, yhteiskunnasta ja taloudesta. Erityisesti he painottavat sitä, että aineellisesta elintason ja hyvän elämän ymmärryksestä tulee siirtyä niiden aineettomaan (”henkiseen”) ymmärtämiseen. Siten he uusintavat industrialismiin kohdistettua vihreää kritiikkiä hylkäämättä industrialismin tärkeän aatepohjan, valistuksen, ajatusta ihmis-oikeuksista. Toisin sanoen (ekososiaalinen) sivistys on tie, joka tekee yhteisöistä kestäviä niin moraalisesti kuin ekologisesti.

Sivistyksen käsite Salosen ja Bardyn ekososiaalisessa viitekehityksessä laajenee merkitykseltään paljon siirtyen itseään tarkastelevasta ja oppivasta yksilöstä maailmantilanteen ja sen yhteiskunnallisten rakenteiden ja ilmiöiden kriittiseen analyysiin. Salosen ja Bardyn ekososiaalisen sivistyksen lähestymistapa on oikeastaan yhteiskuntatieteellisesti painottunutta kestävyystutkimusta, joka on kirjoitettu kasvatustieteellisestä saavutettavaksi. Itse asiassa ekososiaalisen sivistyksen käyttö voi herättää henkiin vanhan jaon sivistyneen ja sivistymättömän maailman välillä. Kenties tällaisia jakoja on taustalla, kun vertaillaan eri kansakuntien kestävyyttä eri tunnusmerkkien valossa. Niinpä voisi sanoa, että ekologisesti kestävämmät yhteiskunnat ovat ekologisesti sivistymättömämpiä. Toisaalta jos huomio siirretään yhteiskuntien tekemään kestävyysmuutokseen ja vastaavan muutokseen, joka keventää niiden ekologista jalanjälkeä ja jossa korostetaan aineetonta hyvinvointia, niin tämän voi helposti nähdä hyväosaisen maailman itsekehuna, sillä vain heillä on varaa ja mahdollisuuksia vähentää aineellista kulutustaan. Vaikka Salosen ja Bardyn käsitteistö henkii 1800-lukua, ne eivät ole tulleet millään tavalla vanhahtaviksi. Toki ne kontrastoivat mielenkiintoisesti Diamondin aivan toisenlaisten käsitteiden kanssa.

Diamond tuo esille yhteisön institutionaalisia heikkouksia, jotka estävät sopeutumisen muuttuvassa maailmassa. Näiden tunnistaminen vaatii monitieteistä tutkimusta, siis nojaamista valistuksen ydinoppiin, mutta vailla ylimielistä suhtautumista paikalliseen ekologiseen tietämykseen ja tavallisiin kansalaisiin ekologisina osaajina (ks. Oksanen 2012). Myös ekososiaaliseen sivistykseen kuuluu yhteisöllisen elämän sopeutuminen vaihteleviin

olosuhteisiin. Yleisenä mentaliteettina sopeutuminen poikkeaa klassisen valistuksen luonnon herruuden tavoittelun mentaliteetista.

Valistuksen ekologinen muunnos

Viimeistään 1970-luvulla valistuksen perintöä ryhdyttiin arvioimaan kriittisesti myös ympäristönäkökulmasta. Tämä kritiikki on ollut monin paikoin kärkevää mutta samalla moniulotteista ja eri suuntiin ja yksityiskohtiin kurtkottavaa. Kannat ovat vaihdelleet valistuksen hylkäämistä sen täydentämiseen ja uudelleen muotoiluun. Jälkimmäiseen trendiin voi lukea myös ajatuksen niin valistuksen kuin sivistyksen ekologisoinnista. Valistuksen ekologisointi siirtää katsemme – kun seuraamme antiikin filosofiasta periytyvää kolmijakoa totuus-hyvyys-kauneus – ympäristöä koskevaan tietoon, luontoon kohdistuvan toiminnan perusnormeihin sekä luonnon esteettisiin arvoihin.

Valistuksen keskeisenä ulottuvuutena oli tiede, joten valistuksen kritiikki oli myös tieteen kritiikkiä. Valistuksen tiedekäsitys sisältää luontokäsityksen, jossa luontoa tutkimalla voidaan vastata resurssien niukkuuden ongelmiin ja saastumiseen sekä lisätä inhimillistä hyvinvointia. Valistuksen kritiikot ovat pitäneet luontokäsitystä luontoa välineellistävänä. Usein tässä kritiikissä on kysymys painotuksista: onko luonnolla muuta merkitystä kuin välineellistä? Ja jos on, niin miten tämä muu merkitys voidaan turvata? Suomalaisessa filosofiassa tätä keskustelua ovat käyneet esimerkiksi von Wright, Ilkka Niiniluoto (2020) ja Juhani Pietarinen, joiden kirjoituksia on myös julkaistu yleistajuisissa teoksissa (esim. Heinonen ja Kuusi 1996). On tosin huomattava, että laajoissa kulttuurifilosofisissa yleiskuvauksissa – mitä Suomessa on kutsuttu ajan diagnostiikaksi tai kritiikiksi, oman ajan ymmärtämiseksi (ks. von Wright 1993) tai sivilisaatiokritiikiksi – ei aina viljellä sivistyksen eikä valistuksen käsitteitä. Von Wrightia on luonnehdittu ”valistushumanistiksi” (Nygård 2020, 53), mutta valistuksen käytön ja määrittelemisen sijaan von Wrightin (1981) kulttuurifilosofisten esseiden avainkäsitteisiin lukeutuvat sivilisaatio, kulttuuri, edistys, kehitys, moderni ja järki; myös sivistys nousee esille eräänlaisena humanismin henkisenä tavoitetilana (von Wright 1981, 17; vrt. Niiniluoto 2020). Von Wright viittaa valistuksen aikaan myös käsitteellä ”klassinen moderni” (1993, 140). Vaikka von Wrightia painaa huoli ekologisista ongelmista, hän liikkuu yleisellä länsimaisen aatehistorian tasolla edestakaisin menneestä nykyhetkeen ja tulevaisuuteen eikä muotoile yksityiskohtaista esitystä ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta.

Valistuksen perinteeseen voidaan lukea ainakin kaksi osin kilpailevaa käsitystä ihmisen luontosuhteesta, kun sovelletaan Pietarisen (1997) tekemiä luokitteluja. Hän nimittää utilismiksi luontoasennetta, jonka mukaan ihmisellä on lupa luontoa käyttää hyväksi tehokkaasti ja aineellista vaurautta kartuttavalla tavalla. Tehokas hyväksikäyttö nojaa tieteelliseen tutkimukseen, ei perinteisiin. Rajoitteet luonnon hyväksi käyttämisestä perustuvat ihmisen kollektiivisen edun ajatukseen: luonnon hyödyntämisen on lisättävä ihmisen

hyvinvointia eikä luontoa saa hyödyntää tavalla, joka on vahingoksi hyödyn-
täjälleen – tällöin henkilö toimii järjenvastaisesti. Humanistinen luonto-
asenne jakaa tämän valistuksen piirteen, mutta kiinnittää tarkemmin huo-
miota luonnon hyväksi käyttämisen perusteisiin ja rajoituksiin. Pietarinen
korostaa, että humanismiin sisältyy järkeä korostava itsehillinnän ajatus, joka
nojaa itsensä sivistymisen ihanteeseen, ”älylliseen, eettiseen ja esteettiseen
kehittymiseen” (Pietarinen 1997, 18). Tätä soveltaen voidaan puhua luonnon
sivistymättömästä tai epäviisaasta käytöstä, jolloin yksilön tärkeät kyvyt ja
ominaisuudet eivät pääse kehittymään. Pietarinen tähdentää, että huma-
nismi eroaa vaurauden kasvuun tähtäävästä utilismista siinä, että yksilön
elämän tulee olla kohtuullisuuteen tähyävää ja tarpeetonta kuluttamista
välttelevää. Utilismi ja humanismi ovat ihmiskeskeisiä luontoasenteita. Valis-
tuksen ihmiskeskeisyys on tietysti ei-ihmiskeskeisen etiikan puolustajille
mahdollinen peruste valistuksen hylkäämiseen (ks. esim. Plumwood 2002,
43), mutta kenties ajatukset luontokohteiden ja eläinten oikeuksista voi käte-
västi nähdä valistuksen jatkumoon kuuluviksi (vrt. Oksanen ja Kumpula
2021).

Ihmiskeskeisen ajattelun sisällä valistuksen ja tieteen kritiikki voi esittää,
että tiede ei auta ihmistä luomaan aitoa ja syvällistä luontosuhdetta. Tämä
johtuu siitä, että tutkijan silmä on sokea luonnon arvoille ja näkee luonnon
vain tieteen kuvattavissa olevina arvoituksina näkemättä niissä merkityksiä.
Kritiikki nousee kaipuusta ”taikuuden” palauttamisesta tai ainakin esimoder-
nin maailmankuvan palauttamisesta arvoonsa, mitä heijastaa kirjaimellinen
puhe äitimaasta ja luonnon (tai tiettyjen luontokohteiden) pyhydestä. Pieta-
rinen (1997, 28) nimitti mystisismiksi sellaista ihmiskeskeistä luontokäsi-
tystä, jonka keskeisenä tavoitteena on kokea luonnon ja ihmisen yhteys.
Suomalaisessa 1970-luvun ympäristökeskustelussa – ja aika ajoin yhä edel-
leen – viitataan romanttiseen vihreyteen ja luontoon palamisen oppiin sen
tarkemmin selventämättä, kannattaako tätä käsitystä oikeastaan kukaan. Jos
kritiikissä puolestaan väitetään, että tieteentekijöiden luontosuhde on etäi-
nen ja tunteista tyhjennetty, se ei vastaa tutkijoiden omia kokemuksia, kuten
Pihkala (2020) tutkimuksessaan on tuonut esille.

Nykyiselle filosofiselle ympäristökeskustelulle on tyypillistä mainita
valistus syventymättä siihen. Esimerkiksi yhdysvaltalainen antiikin filosofian
tutkija Melissa Lane (2012, 43–44) kirjoittaa, että antiikin eettinen ajattelu
voi ”uudelleen valistaa kapitalismin valistuksen arvot”: opettaa käyttäyty-
mään älykkäämmin, ohjata halunmuodostusta, määritellä oma etu valistu-
neeksi omaksi eduksi ja muuttaa käsitystä itsestä. Tällöin käsitämme
itsemme ”ekovaltioiden” kansalaisiksi, joilla on yhteinen hyvä, josta kukin
kantaa vastuuta. Näin, Lane uskoo, kapitalismi saadaan toimimaan kestä-
västi. ”Vihreän kapitalismin” idealla on luonnollisesti arvostelijansa ja kiista-
kohtansa, kuten erimielisyydet valtion (tai laajemmin julkisen vallan) roo-
lista: esimerkiksi voiko valtio ohjata halunmuodostumista tai rajata oman
edun tavoittelua (ks. esim. Oksanen 2000b; Oksanen ja Kumpula 2008).
Kuten Lane ilmentää, valistuksen kieltä on helppoa ja luontevaa käyttää

yhteiskuntakritiikissä. Sen sijaan halujen ja yhteiskuntajärjestyksen ”sivistäminen” näyttää sivistymättömältä ja valistumattomalta.

Yksi suoraviivaisimmista valistuksen puolustuksista on kanadalaisfilosofi Byron Williston teoksellaan *The Anthropocene Project: Virtue in the Age of Climate Change*. Hän tarkastelee ilmastonmuutoksen ja ihmisen aikakauden, antroposeenin, muodostumisen eettistä merkitystä ihmisen sivilisaatiolle. Kuten useimmat muutkin, hän näkee tilanteen lähtökohtaisesti uhkaavana, sillä näemme tuhon horisontissa emmekä voi sen toteutumiselle oikein mitään. Lisäksi syy tulevaan tuhoon on ihmisessä. Ihmiselämä kuitenkin jatkuu ja selviää läpi ilmastokriisin, kunhan tulemme paremmiksi ihmisinä ja harjoitamme asiaankuuluvia hyveitä. Tämän saavuttamiseksi Williston palauttaa valistuksen projektin, jolla hän katsoo olleen kolme perusulottuvuutta: ensiksi edistys on mahdollista korostamalla tieteen merkitystä; toiseksi tulee tavoitella oikeudenmukaisuutta; ja kolmanneksi tulee uskoa ja toivoa parempaa huomista.

Williston esittää, että valistuksen johtavat ideat ovat siirrettävissä antroposeenin aikakaudelle, jolloin voidaan puhua antroposeenin projektista, jossa voimme ”oppia tai oppia uudelleen, miten olemme aidosti oikeudenmukaisia, totuutta arvostavia ja toiveikkaita ihmisiä.” (Williston 2015, 50) Antroposeenin projektiin sisältyy sitoutuminen oikeudenmukaisuuteen kosmopolitistisessa mielessä: tasa-arvo ja yksilöiden perusoikeudet ovat niin tärkeitä, että ne rajaavat kansallista itsemääräämisen alaa ja pakottavat etsimään ratkaisuja yli perinteisen valtiokeskeisen ajattelun. Emme hyljeksi myöskään totuudellisuutta ja tiedon arvoa, emmekä toivoa, uskoa paremmasta tulevaisuudesta ja edistymisestä.

On kiinnostavaa, että edellä mainitussa Salosen ja Bardyn (2015) avainkirjoituksessa on monia yhteneviä piirteitä Willistonin analyysin kanssa. Ensinnäkin heidän lähtökohtansa korostaa tiedettä ja tieteen antamaa kuvaa maailmasta ja sen tilasta. Toiseksi heille kaikille ekologisten näkökohtien sivuuttaminen olisi kohtalokas erhe. Kolmanneksi he korostavat ihmisoikeuksien merkitystä ekososiaalisesti sivistyneessä maailmassa -- katsotaan tätä tarkemmin.

Valistuksen voi nähdä sivistystä laaja-alaisempana käsitteenä, koska valistuksella -- erityisesti yleiseurooppalaisena aatteellisena virtauksena -- on selkeämmin poliittinen perintö perustavien oikeuksien ja demokratian muodossa. Ihmisoikeudet ovat tärkeä osa ihmisarvoista elämää ekologisesti kestävässä yhteiskunnassa, sillä ne suojaavat ja mahdollistavat osallistumisen. Ihminen on luonnossa elävä ja sen järjestelmistä riippuvainen olento, jolloin ihmisten perustavia oikeuksia voidaan vahingoittaa vahingoittamalla ihmisten elinympäristöä. Ympäristölliset ihmisoikeudet tarjoavat myös yhden kriteerin sivistyneen ja valistuneen luontokäsityksen erottamiselle vastakohdistaan. Näillä oikeuksilla on myös ongelmansa, sillä samalla kun ne antavat turvaa valitsemalleen elämäntavalle julkista valtaa vastaan, niin myös antavat oikeutuksen luonnon hyväksikäytölle. Esimerkiksi oikeus veteen ei tarkoita vain sitä, että vettä on olemassa ja saatavilla, vaan myös että se on käytettävissä ja vedentarve on tyydytettävissä. Oikeuspohjainen lähestymistapa

ihmisen luontosuhteeseen on siten täyteen rakennettu erilaisia jännitteitä riippuen ihmisoikeuden sisällöstä ja merkityksestä (ks. Oksanen 2020) sekä siitä, keillä lopulta oikeuksia on (Corrigan ja Oksanen 2021). Koska tämä avaa tien erilaisille tulkinnoille ja politiikkavaihtoehdoille ja niistä käytävälle tieteelliselle ja poliittiselle keskustelulle, ekologinen valistus on mielekästä käsittää metaideologiana. Niinpä kun puhutaan sivistyneestä tai valistuneesta luontokäsityksestä ja -suhteesta, vastauksia moniin kiistakysymyksiin ei ole käsillä – sivistys ja valistus pikemminkin vain kannustavat tunnistamaan tämän tilanteen. Tunnistamisen jälkeen pitää käyttää omaa järkeä (ja omia tuntemuksia) näkemyksen muodostamiseksi ja osallistua aktiivisesti julkiseen keskusteluun, jonka tuloksena luontosuhde ja sen käytännölliset ulottuvuudet muotoutuvat.

Artikkelin lähteet

Ahteensuu, Marko 2020. Ilmastovittuttelu ja tieteellinen epävarmuus. Kirjassa Ilmastomuutos ja filosofia. Simo Kyllönen ja Markku Oksanen (toim.) Helsinki: Gaudeamus, 27–45.

Corrigan, Daniel P. ja Markku Oksanen (toim.) 2021. Rights of Nature. A Re-examination. London: Routledge.

Diamond, Jared 2005. Collapse. How Societies Choose to Fail or Survive. London: Allen Lane. (Suom. Romahdus, 2005. Terra Cognita)

Haeckel, Ernst 1866. Generelle Morphologie der Organismen. Erster Band. Berlin: Georg Reiner.

Hargrove, Eugene 1989/1997. Filosofiset asenteet. Suom. Markku Oksanen. Kirjassa Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 73–108.

Heinonen, Jarmo ja Osmo Kuusi (toim.) 1996. Ekologinen humanismi. Helsinki: Otava.

Jones, Peter M. 2016. Making chemistry the ‘science’ of agriculture, c. 1760–1840. History of Science 54(2): 169–194.

Kahn-Harris, Keith 2018. Denial. The Unspeakable Truth. Kendal: Notting Hill Editions.

Kokko, Heikki 2010. Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. Kasvatus & Aika 4(4), 7–23.

Kokko, Kai ja Markku Oksanen 2016. Wilderness protection in Finland. Kirjassa Wilderness protection in Europe. Kees Bastmeijer (toim.). Cambridge: Cambridge University Press, 314–336.

Lane, Melissa 2012. Eco-Republic: What the Ancients Can Teach Us about Ethics, Virtue, and Sustainable Living. Princeton: Princeton University Press.

Lehtimäki, Jenni ja Tuomas Aivelo 2021. Nykyajan sairaudet kertovat kestävästä elämäntavasta. Vieraskynä. Helsingin Sanomat 16.7.2021.

Leopold, Aldo 1949/1997. Maaetiikka. Suom. Maija-Liisa Mäkinen. Kirjassa Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 120–137.

Niiniluoto, Ilkka 2020. Tekniikan filosofia. Helsinki: Gaudeamus.

- Nygård, Stefan 2020.** Filosofi ja julkinen keskustelu. Suom. Timo Soukola. Kirjassa Georg Henrik von Wright. Modernin ajan ajattelija. Johan Strang ja Thomas Wallgren (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 43–70.
- Oksanen, Markku 2000a.** Ihmisen valta luontoon: ympäristöfilosofisia näkökohtia. Kirjassa Mitä on valta? Juha Räikkä & Mikko Wennberg (toim.). Kuopio: UNIpress, 2000, 153–67.
- Oksanen, Markku 2000b.** Yhteiskunnallinen moniarvoisuus ja luonnon arvottaminen. Kirjassa Arvot ja luonnon arvottaminen. Arto Haapala ja Markku Oksanen (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 82–101.
- Oksanen, Markku 2012.** Ympäristöetiikan perusteet. Helsinki: Gaudeamus.
- Oksanen, Markku 2020.** On tackling the environmental crisis through human rights. Rivista di Estetica LXI, 3, 104–119.
- Oksanen, Markku ja Anne Kumpula 2008.** Vapaaehtoisuus ja pakollisuus luonnonsuojelussa: oikeudellisia ja eettisiä pohdintoja. Tiede ja edistys 4/2008: 273–292.
- Oksanen, Markku ja Anne Kumpula 2021.** Close reading Stone: Investigating the Seminal Article. Kirjassa Rights of Nature. A Re-examination. Corrigan, Daniel P. ja Markku Oksanen (toim.) London: Routledge, 176–193.
- Oksanen, Markku ja Marjo Rauhala-Hayes 1997.** Johdanto. Kirjassa Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 7–12.
- Ord, Toby 2020.** The Precipice: Existential Risk and the Future of Humanity. London: Bloomsbury.
- Passmore, John 1980.** Man's Responsibility for Nature. London: Duckworth.
- Pietarinen, Juhani 1997.** Ympäristöfilosofia ja etiikka. Kirjassa Ympäristönsuojelu ja yhteiskunta. Jaana Gustafsson (toim.). Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, 7–40.
- Pihkala, Panu 2020.** The Cost of Bearing Witness to the Environmental Crisis: Vicarious Traumatization and Dealing with Secondary Traumatic Stress among Environmental Researchers. Social Epistemology, 34:1, 86–100.
- Plumwood, Val 2002.** Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason. London: Routledge.
- Rapola, Martti 1953/1991.** Sivistyksen suomenkielinen nimitys. Kielikello 3/1991.
- Reuter, Martina 2021.** Sukupuoli valistuksen filosofiassa. Esitelmä Suomen Filosofisen Yhdistyksen Valistuksen perinnöt -kollokviossa 12.8.2021, Turku.
- Salonen, Arto O. ja Marjatta Bardy 2015.** Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. Aikuiskasvatus. 35(1), 4–15.
- Valkonen, Jarno 2013.** Johdanto. Kirjassa Reittejä luontosuhteeseen. Jarno Valkonen ja Toivo Salonen (toim.) Rovaniemi: Lapland University Press, 5–12.
- Warde, Paul 2018.** The Invention of Sustainability. Nature and Destiny, c. 1500–1870. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Lynn Jr. 1967/1997.** Ekologiset kriisin historialliset juuret. Suom. Markku Oksanen. Kirjassa Ympäristöfilosofia. Kirjoituksia ympäristönsuojelun eettisistä perusteista. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes (toim.). Helsinki: Gaudeamus, 21–33.
- Wikforss, Åsa 2020.** Vaihtoehtoiset faktat. Suom. Pekka Tuomisto. Helsinki: Aulo & co.
- Williston, Byron. 2015.** The Anthropocene Project: Virtue in the Age of Climate Change. Oxford: Oxford University Press.

von Wright, Georg Henrik. 1981. Humanismi elämänasenteena. Suom. Kai Kaila. Helsinki: Otava

von Wright, Georg Henrik. 1993. Minervan pöllö. Esseitä vuosilta 1987–1991. Helsinki: Otava.

Väyrynen, Kari. 2021. Yksityinen keskustelu 11.8.2021.

SANNA LEHTINEN

11 Kaupunkiluonto ja luonnon kauneuden muuttuva myytti

Mitä luonnossa pidetään kauniina, rumana, esteettisesti arvokkaana tai kiinnostavana on keskeisesti kytköksissä siihen, mitä pidetään luontona ja millaiseksi suhde siihen koetaan. Tässä artikkelissa käyn läpi ihmisen aiheuttaman negatiivisen ympäristömuutoksen vaikutusta ympäristön esteettiseen arvottamiseen ja pohdin, miten luonnonympäristöihin liittyvät kauneuskäsitykset muuttuvat, kun tietomme ja ymmärryksemme esimerkiksi etenevästä ilmastokriisistä lisääntyy. Lopuksi esittelen, miten aistihavaintoon perustuvat esteettiset kokemukset ovat yhteydessä kaupunkiluonnon turvaamiseen. Artikkelissa nostan esiin kaupunkiluonnon keskeisenä esimerkkinä, koska enenevässä määrin kaupunkiympäristö on se keskeisin paikka, jossa ihminen kohtaa muuta luontoa. Kaupunkiluonto on valintana tärkeä myös siksi, että luonto kaupunkiympäristössä on yhä jonkinlainen sokea piste, niin tutkimuksen, suunnittelun kuin arkikokemuksenkin saralla. Se tunnistetaan joiltain osin, mutta ajatus ”luonnollisesta luonnosta” toimii yhä mittapuuna, jonka mukaan kaupunkiluontoa arvotetaan.

Johdanto

Elokuu 2021 alkoi erään helsinkiläisen päiväkodin pihalla samoissa merkeissä kuin aina kesälomien jälkeen: leikin ääniä, puheensorinaa ja asfaltilla kaikuvia askeleita auringon vielä lämmittäessä. Lasten lisäksi pihalta löytyi tällä kertaa myös eläinlapsia. Kesän aikana pihan olivat ottaneet asuinpaikakseen kaksi lokkipesuetta, joiden poikaset olivat saavuttaneet jo miltei aikuisen lokin mitat. Ne eivät kuitenkaan kyenneet vielä itsenäiseen elämään, vaan tarkkailivat ja kuljeskelivat pihalla niitä ruokkivia lokkiemoja odotellen. Alkukesällä varmasti aiheellisena pystytetystä varoituskyltistä huolimatta emot eivät muodostaneet kovin ilmeistä turvallisuusriskia enää loppukesän päivinä, vaan ne vaikuttivat sopeutuneen pihaa käyttävien ihmisten rytmiin: emo kaarteli ruokaa kantaen paikalle vasta pihan tyhjennyttyä kello viiden jälkeen, jolloin hiekkalaatikolla tai aidan vieressä aikaansa viettäneet lokinpoikaset herkesivät hurjaan huutoon huoltajansa huomion herättämiseksi. Ennen viereisen koulun lukukauden alkua lokit kuitenkin siirrettiin muualle: päiväkotilaisten huviksi jäi arvuutella lokkeja nähdessään, olisivatkohan kyseessä juuri ne oman pihan kasvatit. Lokki- ja ihmislasten hetkellinen rauhallinen rinnakkaiselo on vain yksi esimerkki suunnittelematta

syntyneestä monilajisesta elämismaailmasta, joita kaupunki ympäristönä tyyppillisesti tuottaa.

Tämä pieni tarina toimikoon muistutuksena siitä, miten ihmisen toiminta ja kokemusmaailma saa muotonsa rinnan muiden luonnon ilmeneismuotojen kanssa, muunlajisten kokemusmaailmasta vain hetkellisesti väläyksiä saaden. Ihmisinä olemme kiinni aistiemme kautta ruumiimme ulkopuolisen todellisuuden ilmiöissä, vaikka ymmärryksemme siitä ei rajaudu vain aistitietoon. Elämismaailma on käsite, jota muiden alojen tapaan myös filosofisen ympäristöestetiikan tutkimuksessa käytetään kuvaamaan ihmisen kokemuksen ja toiminnan määrittämää ja tuottamaa otosta maailmasta.¹ Mitä tulkitsemme vaikkapa luonnoksi tai ei-luonnoksi, vaikuttaa myös siihen, miten suhtaudumme erityyppisissä ympäristöissä kohtaamiimme ilmiöihin. Lokki edustaa harvoin toivottua luontoa kaupungissa: voimme nauttia ilmojen halki liitävien lokkien katselemisesta etäältä² mutta läheisempi kontakti on yleensä epätoivottu ihmisen puolelta ja lapsetkin oppivat varomaan matalalla kaartavan linnun nähdessään.³ Kuitenkin kaupunkiympäristö on ihmisten lisäksi houkutteleva ympäristö monille muille lajeille. Luontoa ei todellisuudessa ole mahdollista määrittää kaupungissa poissulkemisen kautta, vaan on syytä tarkastella tapojamme kohdata – ei vain eettiseltä kannalta vaan myös esteettisesti arvottaen – luonto sellaisena kuin se on ja silloin kuin sitä vähiten osaamme odottaa.

Tässä artikkelissa tarkastelen ihmisen luontosuhdetta esteettisen kokemuksen ja arvottamisen – kauneusarvojen – näkökulmasta. Esittelen aluksi ympäristöestetiikan näkökulmaa ja keskeisiä kysymyksiä yleisellä tasolla. Sitten siirryn pohtimaan, mikä oikeastaan on se luonto, joka oletetaan ja millä tavoin käsite itsessään on ongelmallinen. Esimerkkinä jo osin käynnissä olevasta uudelleenmäärittelystä nostan esiin kaupunkiluonnon esteettisen mielihyvän tai -pahan lähteenä. Tavoitteena laajemmin on kuvata käynnissä olevaa ihmisen luontosuhteen muutosta filosofisen ja soveltavan ympäristöestetiikan näkökulmasta, jonka mukaan liukuma luonnonympäristöjen arvostuksesta kaupunkiluonnon hyväksymiseen ja ymmärtämiseen heijastaa luontosuhteemme nykytilaa ja auttaa visioimaan sen mahdollisia tulevia suuntia.

Kauneus luonnossa

Mihin kiinnitämme huomiota ympäristössämme, mitä katsomme, kuulemme, haistamme, kosketamme, maistamme on pitkälti sidoksissa siihen

1 Tieteen termipankki 5.10.2021: Filosofia:elämismaailma, <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:elämismaailma>.

2 Lokki on taiteessa varsin usein esiintyvä eläinlaji, lokkeja löytyy mm. kirjailijat Anton Tšehovin ja Richard Bachin, muusikko Tapio Rautavaaran, Marimekon, muotoilija Yki Nummen, kuvataiteilijat Harry Kivijärven, Outi Turpeisen ja Villu Jaanison varsin erityyppisistä tuotannoista.

3 Helsingin kaupungin ohjeistus lokkien pesimisen estämiseen pesimäkauden rauhoitusajan ulkopuolella: <https://www.hel.fi/helsinki/fi/asuminen-ja-ymparisto/luonto-ja-viheralueet/kasvit-ja-elaimet/linnut/pesinta>.

mitä on ylipäätään ulottuvillamme. Miten arvotamme tätä aistien kautta avautuvaa maailmaa, riippuu välittömän kokemuksen lisäksi myös siitä, miten olemme kulttuurin ja oman henkilökohtaisen taustamme kautta oppineet ajattelemaan ympäristöstämme tai millaiset kyvyt, valmiudet ja olosuhteet meillä on sen tarkasteluun. Ympäristöestetiikan kysymykset liittyvät useimmiten juuri tähän aistitiedon, muun tiedollisen aineksen ja kontekstin linkittymiseen ja ennen kaikkea siihen, millaisia esteettis-eettisiä arvostelmia näiden yhdistyminen meissä kulloinkin saa aikaan. Alun perin luonnonestetiikkana alkanut ympäristöestetiikan nykyinen tutkimustraditio juontaa juurensa 1960-luvun ympäristöherätyksen aikaan ja vahvasta luonnonympäristöpainotuksesta huolimatta siinä pyritään ymmärtämään nimensä mukaisesti ihmisen kokemusmaailman esteettistä ulottuvuutta ja kytköksiä hyvin erityyppisten ympäristöjen yhteydessä.

Soveltavan filosofian alana ympäristöestetiikan tutkimusta ei pääsääntöisesti tehdä kartoittamalla ihmisyksilöiden ajatuksia tai kokemuksia, vaan keskitytään pohtimaan kokemuksen yleisiä reunaehtoja ja merkitystä. Tämä kokemus on merkillepantavan ihmiskeskeinen, vaikka viimeistään kauneuskokemuksen biologisesti ja lajityyppillisesti määrittäviä ennakkoehtoja tarkastelevan evoluutioestetiikan myötä avautuu ovi myös muiden lajien estetiikan tajun tunnistamiselle (Welsch 2004). Vaikka kauneuden ajatellaan yleisesti olevan ”katsojan silmässä” ja että ”makuasioista ei voi kiistellä”, on kuitenkin perusteltua sanoa, että kokemus kauneudesta ja esteettinen arvo eivät ole vain subjektiivisia vaan niihin liittyy myös keskeisesti niitä määrittävä yhteisöllinen ulottuvuus ja normisto. Etenkin kun puhutaan luonnonympäristöjen kauneudesta, kokemuksesta pyritään vetämään yleensä yleisemmin päteviä johtopäätöksiä: haluamme ymmärtää, miksi jokin paikka sykähdyttää meitä ja kokemustamme vahvistaa, mikäli myös muut kokevat paikan samalla tavoin. Luotamme myös muiden arvioon ja osin tähän perustuu vaikkapa ”virallisten” maisemakohteiden suosio. Toimimme ja teemme päätöksiä pitkälti jonkinlaisten yhteisten käsitysten ja arvojen varassa: emme välttämättä tunnista oman viitekehiksemme valtavirta-arvoja, mutta se ei tarkoita etteikö sellaisia helpostikin löytyisi yksilöllisempien kokemustemme taustalta ja niihin vaikuttamassa.

Myös silloin kun makumme ja kauneuskäsityksemme poikkeaa merkittävästi yleisestä tai oman viiteryhmäme esteettisistä arvoista, ovat arvostamisen prosessit eri sisällöistä ja lopputulemista huolimatta samankaltaisia. Ylipäätään teemme yksin ja yhteisesti jatkuvasti valintoja ja päätöksiä perustuen siihen, mitä pidämme esteettisesti arvostettavana. Nämä valinnat ulottuvat harmittomista yksityiskohdista aina yhteisön arvopohjaa muokkaaviin periaatepäätöksiin saakka. Olisikin tärkeää pyrkiä ymmärtämään paremmin, millä tavalla esteettiset seikat ja arvot ovat läsnä, kun tehdään päätöksiä esimerkiksi erityyppisten luonnonympäristöjen suojelemisesta tai muiden lajien kohtelemisesta. Ympäristöestetiikan tutkimuksessa muistutetaan, ettei ole sattumaa, jos sympaattinen ja pörröinen panda on päätynyt luonnonsuojelujärjestön tunnukseksi, mutta ihmisenäkökulmasta iljettävänä pidettyjen sammakkolajien massasukupuutto ei herätä huomiota. Samanlai-

nen esteettinen aliarvostus on läsnä myös nyky-Suomessa keskusteluissa turpeesta ja soista, jotka ovat yhä esimerkki ”kaikkein väärinymmärretyimmistä maisemasta” (Rolston 1999).

Esteettinen tarkastelutapa ja arvo eivät rajaudu kuitenkaan vain miellyttäviin ilmiöihin: ruma on ympäristössä vähintään yhtä tärkeä ja kiinnostava esteettinen kategoria kuin kauneuskin, niin teorian kuin käytännönkin tasolla. Yleensä kokemus on kaiken lisäksi sekoittunut, puhtaasti rumaa tai kaunista ympäristöä on vaikea löytää, vaan yleensä kokemuksemme sisältyy niin rumaa kuin kaunistakin ja kaikkea siltä väliltä. Usein saatamme kokea jonkin ilmiön ympäristössämme myös epämääräisellä tasolla kiinnostavaksi: aistejamme kutkuttava ja merkityksellinen eivät välttämättä sanallistu vain kaunis–ruma -akselilla. Nykyään lisäksi ajatellaan yleisesti, että esteettinen kokemus ei palaudu pelkkään näköaistiin ja ”maisemaestetiikalla” usein viitataan ylimalkaisesti taipumukseen tarkastella rajattuja näkökulmia etäämmällä sijaitseviin kohteisiin. Fenomenologinen tarkastelutapa on rikastuttanut ympäristöesteettistä ymmärrystä, jonka mukaan kokemuksemme ympäristöstä on aina moniaistinen, juurevasti ruumiiseen ankkuroitua ja ajallis-tilallisessa vuorovaikutusprosessissa tapahtuva. Toki jokin aisti voi ottaa vahvemman roolin vaikkapa linnunlaulua kuunnellessa tai mätäneviä lehtiä haistellessa.

Tuttu puheenparsi toteaa tiedon lisäävän tuskaa. Kauneuskokemustenkin kohdalla se värittää ja muuttaa näkemystämme kokemuksemme kohteesta. Ympäristöestetiikan tutkimuksessa on perinteisesti pidetty keskeisenä tieteilisen tiedon merkitystä esimerkiksi luonnonympäristöjen kokemiselle. Äärimmäisten muotojen mukaan emme osaa arvostaa luontoa ”oikein”, mikäli emme tunne ja tunnista sen ilmiön ja toiminnan taustalla vaikuttavia ilmiöitä (Carlson 2020). Tämä esteettisen kokemuksen yksinkertaistaminen tietämisen asiaksi on herättänyt kuitenkin vastaliikettä suuntaan, joka korostaa etenkin mielikuvituksen, tunteiden ja muistojen merkitystä kokemusten katalysaattoreina. Tietoa siis tarvitaan ja se vaikuttaa kokemukseen, mutta missä määrin ja minkä tyyppinen tieto on kyseessä? Tämän yksityiskohtaisempaan tarkastelemiseen nykyinen aikakautemme on surullisen sopiva. Ihmisen aikaansaaman negatiivisen muutoksen määrää ja laatua luonnonympäristöissä ei oikein vieläkään kokonaisuudessaan käsitellä. Ilmaston lämpeneminen, kuudes massasukupuutto tai kaivostoiminnan arpeuttama maaperä tekevät selväksi, että suurin osa muutoksesta on peruuttamattomaa.

Ilmastonmuutos on ensimmäinen todellinen globaalinen tason kriisi, jollaisia aiemmin on kuviteltu vain fiktion saralla josko sielläkään.⁴ Paitsi globaalinen ihmisyyhteiskunnan kriisi, ilmastonmuutos paikantuu myös planetaariselle tasolle ja siinä nykyisen talous- ja tuotantojärjestelmän tuottama ihminen toiminnan alulle panijana uhkaa hävitä aikaan saamansa ilmiön mittasuhteisiin. Ympäristövalveutuneen estetiikan näkökulmasta on haaste,

4 Esim. Ghosh, 2016.

että emme voi yksilötasolla aina luotettavasti edes havaita ilmastonmuutoksen ja muun laajamittaisen luonnon kriisin kaltaisia ilmiöitä. Monet merkit ja pienemmät ilmiöt kuitenkin viestivät ongelmista tällöinkin. Ympäristöestetiikan tutkimuksessa paradigmaattisena esimerkkinä on käytetty jo pitkään punaisia auringonlaskuja, joista omakin Instagram-feedini aina loppukesästä täyttyy. Punainen auringonlasku kaupunkimaisemassa on yksi melko yleisesti ihastelua aiheuttava ja visuaalisesti vaikuttava ilmiö. Sen kohdalla on pohdittu, miten tietomme valon punaiseksi taittavien partikkeleiden alkuperästä vaikuttaa tähän yleisesti esteettisesti positiivisena pidettyyn ilmiöön: jos auringonlaskujen punaisuus johtuu edes toisinaan ihmisen aiheuttamien pienhiukkasten aikaansaamasta ilmakehän alempien kerrosten aerosolipitoisuuksien noususta, näyttääkö auringonlasku meistä enää kauniilta? Tai myös, onko niitä enää sopivaa pitää kauniina?

Ihmisperäinen, negatiivinen ympäristömuutos viittaa kaikkiin niihin muun luonnon kannalta haitallisiin muutoksiin, jotka ovat tavalla tai toisella, suorasti tai epäsuorasti ihmisen toiminnan seurausta. Näin pienimuotoisempi, paikallinen ympäristötuho ja hallitsemattomat koko planeetta Maata koskevat ilmiöt on mahdollista hahmottaa suhteessa toisiinsa osana ihmisen toiminnan jatkumoa. Ympäristöestetiikan näkökulmasta tapa, jolla muutos näkyy, tuntuu, haisee, maistuu ei ole kuitenkaan yhdentekevä. Radioaktiivisen säteilyn ja ilmansaasteen kaltaiset ilmiöt eivät ole useinkaan esteettisen tarkastelun ulottuvissa ja niihin on yksilötasolla vaikea suhtautua: aistiulottuvuuden puuttumisen vuoksi meidän on vaikea hahmottaa minkälaisen uhan säteily tai pienhiukkaset oikeastaan muodostavat. ”Näkymätöntä uhkaa” on kuitenkin mahdollista kuvata esimerkiksi taiteen keinoin, joka paikkaa näin aukkoa ihmisen kokemushorisontissa. Chernobyl-tv-sarja (2019) esimerkiksi kuvasi väkevästi ydinvoimalaonnettomuutta seuranneen ympäristökatastrofin ja nosti tapahtuman uusien sukupolvien tietoisuuteen. Taiteen kentältä löytyykin yhä enemmän ympäristöestetiikkaa täydentävää metodiikkaa ja luontosuhdetta tarkastelevaa ja kritisoivaa otetta.

Hetkinen, mikä luonto?

Vastikään uutisoitiin, että viimeaikaisten tutkimusten mukaan maapallosta enää vain 3 prosenttia on koskemattonta luontoa, sellaista johon ihminen ei ole vaikuttanut haitallisesti. Tämä on merkittävä ero aiempiin näkemyksiin, joiden mukaan 20–40 prosenttia maapallon pinta-alasta olisi välttynyt ihmisen toiminnan jäljiltä.⁵ Suomessa kiistellään etenkin luonnontilaisen metsän määrästä ja laadusta.⁶ Luonnontilaisuuden myytti elää syvällä arkiajattelussa ja luontosuhteemme sopukoissa. Eikä ihmekään, sillä sitä pönkittää pitkä ideologisesti kuormittunut perinne. Estetiikan näkökulmasta tärkeän taiteen

5 ”Tutkimus: Vain kolme prosenttia maapallon maapinta-alasta on koskemattonta luontoa – 'Käsitys erämaasta ilman ihmistä on pelkkä myytti'” (HS 28.4.) <https://www.hs.fi/tiede/art-2000007944690.html>

6 ”Metsä, jolla oli tuuria matkassa” (YLE 6.8.2020) <https://yle.fi/uutiset/3-11479918>.

kentällä kansallisromanttinen suuntaus idealisoi luontoa ja nosti esiin erityisiä luontokohteita ja -tyyppejä. Erityisen rakas kansallinen myytti liittyy ylipäättään siihen, että me Suomessa olemme erityisen läheisiä luonnon kanssa. Tässäkin, samoin kuin monissa kansallisissa myyteissä, ripaus totuudesta hautautuu kaikkea muuta kuin luontoystävällisiin seurauksiin johtavien ajattelutapojen alle. Koska luonnonläheisen ajattelun ja luonnosta välittämisen ajatellaan niin selvästi määrittävän suomalaisuutta, todisteisiin jostain muusta on erityisen vaikea suhtautua. Katsomme saman ikäisten koivujen tasaisten rivien muodostamaa maisemaa eri tavalla, jos tunnistamme sen ihmisen muokkaamaksi talousmetsäksi. Tieto ja tietoisuus luonnon prosesseista olisi toivottavaa, jotta kulttuurisia luontosuhteeseen liittyviä myyttejä voitaisiin purkaa ainakin siltä osin kun ne edesauttavat luonnonympäristöjen hyväksikäyttöä.

Niin sanotun ”positiivisen estetiikan” edustajien mukaan ainoastaan ihmisen koskematon luonto on puhtaasti kaunista (Kummala 2012). Ajatus on kuitenkin mahdoton paitsi käytännössä myös estetiikan ytimen kannalta: esteettisen arvon ymmärtäminen nimenomaan aistikokemukseen perustuvana edellyttää, että kokija on jonkinlaisessa kontaktissa ympäristöön. Voimme kuvitella luonnon ilman ihmisen vaikutusta, mutta kuviteltu kokemus ei ole sama kuin paikan päällä koettu. Toki olemme kiinnostuneita, tarkastelemme ja arvioimme maisemia erityyppisten, yleensä kuvallisten representaatioiden kautta, mutta tällainen rajattu, tutkimuksen piirissä maisemaestetiikaksi kutsuttu tarkastelu ei anna kokonaiskuvaa tarkastelun kohteesta, jonka osa olemme lisäksi itse. Toisaalta itse paikan päällä tapahtuva, kirjaimellisesti ympäristön ympäröimänä tapahtuma aistikokemuskin on aina rajallinen, niin kokijasta kuin tilanteestakin toiseen muuttuva prosessi.

Ympäristöestetiikan tietoperustaisen suuntauksen kehittäjän Allen Carlsonin mukaan luonnonympäristöt ovat ensiarvoisen arvokkaita ja niiden esteettisten arvojen ymmärtämiseksi on myös ymmärrettävä, millä tavoin ne ovat myös ekologisesti arvokkaita (Carlson 2020). Luonnosta isolla alkukirjaimella ja kovin yleisellä tasolla puhuminen on kuitenkin paitsi vaikeaa, myös mahdollisesti vaarallista etenkin huonoimmin tunnistettavien luonnonmuotojen mutta myös meidän ihmisten kannalta. On esimerkiksi tyyppilistä, että luonnolla viitataan nimenomaan vain elolliseen osaan luontoa. Bioottisen lisäksi abioottiset eli elottomat ympäristötekijät on kuitenkin tärkeää sisällyttää luonnon käsitteeseen sekä siihen liittyvän esteettisen tarkastelun kohteeksi (Kummala 2016). Abioottiset tekijät koostuvat usein jossain mielessä taustatekijöiksi mielletyistä ilmiömaailman osasista kuten kivet tai maaperä, vesi eri olomuodoissaan sekä säähän liittyvät ilmiöt kuten tuuli tai lämpötila. Ympäristömuutos koskettaa myös abioottista luontoa, mutta eri tavalla kuin bioottista: äärimmäiset sääilmiöt, eroosio tai ilman saasteet kertovat tästä. Ekstraktivismilla viitataan luonnon resurssien laajamittaiseen hyväksikäyttöön poliittis-taloudellisen voitontavoittelun välineenä. Ajattelutapana se liittyy laajemminkin luonnon tarkasteluun ja arvottamiseen ihmiselle hyötyä tuottavana. Vaikka esimerkiksi virkistyskäytön sisältävä ekosysteemipalvelunäkökulma on ollut toivottu parannus

luonnonympäristöjen arvottamisen mittaristoon, sen ihmislähtöinen hyöty-näkökulma on kritiikille altis.

Jos aistimme eivät havaitse kaikkea, luontokäsityksemme on valmiiksi vääristynyt ja uudemmat luonnon arvottamiseen kehitetyt välineet kritisoi-tavia, millä annettavaa luonnon ja luontosuhteen ajankohtaiselle määrittelemi-selle nimenomaan estetiikan näkökulmalla voisi olla? Estetiikan tutkija María José Alcaraz León on tutkinut yhden maapallon vanhimman kaivos-alueen, Andalusiassa sijaitsevan Rio Tinto -joen aluetta (Alcaraz León 2011). Joki on Suomenkin uutisista⁷ tutuksi tulleen Rio Tinto -kaivosjätin alku-paikka, jonka vesi on kaivostoiminnan vuoksi pysyvästi elinkelvotonta. Rauta- ja raskasmetallipäästöt ovat paitsi happamoittaneet veden, myös saaneet koko joenuoman pitkältä matkalta hehkumaan mitä hätkähdyttä-vimmissä punaisen ja oranssin sävyissä.

Paikka vetää puoleensa turisteja ja todentaa valitettavan ajankohtaisia kipupisteitä esteettisen ja eettisen tarkastelutavan välimaastossa. Alcaraz León päätyy siihen, että kokemusperäisesti on mahdollista esteettisesti arvostaa turmeltuneita luonnonympäristöjä, ilman että silti haluaisi lisää vastaavia tuhoja tai että jättäisi toimimatta tuhoutuneiden alueiden ennallis-tamisen eteen. Tapaamme arvottaa tuhoutuneita ympäristöjä vaikuttaa myös niiden saamat uudet merkitykset: Rio Tinton alueella on ollut viime vuosina mahdollista suorittaa astrobiologisia kokeita, jotka eivät olisi mahdollisia muualla maapallolla. (Alcaraz León 2011) Pikemminkin kuin oikeutuksena tai lieventävänä asianhaarana vuosituhansia jatkuneelle ympäristötuholle, ekstreemofiilien eli ääriolosuhteissa selviytyvien eliölajien esiintyminen Rio Tinton vedessä voidaan nähdä jälleen yhtenä todisteena luonnon vääjäämät-tömästä levittäytymisestä ihmisen sille antamien määritelmien ohi. On kuitenkin jopa todennäköistä, että ymmärrys luonnon tuhoutumisesta sävyt-tää kokemusta pysyvästi eikä paluuta minkäänlaiseen viattomaan kokemi-seen enää ole. Tällaisesta ”suomujen silmiltä putoamisesta” on käytetty ympäristöestetiikan piirissä termiä esteettinen desillusio (Foster 1992).⁸

Luontokäsityksemme rajallisuutta osoittavat muutkin tämän hetken ympäristöestetiikan ja lähialojen keskustelut. Suhtautumisessamme esimer-kiksi vieraslajeihin itse termistä alkaen kaikuu ikävästi myös muu, oman lajimme sisällä harjoittama muukalaisten ja muualta tulevien syrjiminen. Haitallisten vieraslajien erottamista harmittomammista tulokaslajeista sekä niiden leviämisen torjumista on perusteltu ekologian näkökulmasta. On kuitenkin todennäköistä, että luonnon tähänastinen globaali sekoittuneisuus on jo niin pitkälle edennyttä ja käynnissä olevan laajamittaisen ympäristömuutoksen myötä yhä siinä määrin myllerryksessä, että on syytä miettiä sopeutumista kuoppaäyriäisten ilmaantumiseen Itämereen⁹ tai

7 "Kaivosyhtiö Rio Tinto hakee malminetsintä lupaa Rautalammille ja Suonenjoelle" (YLE 29.4.2021) <https://yle.fi/uutiset/3-11906684>.

8 Foster viittaa tässä Immanuel Kantin Arvostelukyyn kritiikissä käyttämään esimerkkiin (Kant 2018).

9 "Suomeen rantautui uusi äyriäislaji, joka saapui Japanin ja Korean vesiltä – tutkija: 'Katsoin ensin, että siltä puuttuu pää'" (YLE 14.9.2020) <https://yle.fi/uutiset/3-12098324>.

lintujen elinpiirin siirtymiseen yhä pohjoisemmaksi¹⁰ osana samaa ilmiötä. Suhtautui antroposeenin käsitteeseen miten tahansa, on kiistatonta, että ihmisen negatiivinen vaikutus maapallolla ulottuu jo sen prosesseihin ja muihin lajeihin saakka peruuttamattomalla tavalla.

2000-luvun mittaan yhä vain kiihtynyt teknologian kehitys alleviivaa dikotomioiden ongelmallisuutta suhteessamme luontoon. Bioteknologian avulla kehitetyt hybridiolennot ovat jo todellisuutta ja rakentavat uusista palikoista perinteisestä poikkeavaa luontoa. Utiskynnystä ja julkista keskustelua aiheesta määrittää kuitenkin mielikuvitusta kutkuttavat skenaariot esimerkiksi geenieditoinnissa käytetyn CRISPR-teknologian paremman tuntemisen sijaan.¹¹ Myös luonnon käsitteestä kokonaan luopumista on ehdotettu ratkaisuksi. Ympäristöfilosofi Steven Vogelin mukaan tällainen ratkaisu mahdollistaisi ihmisympäristöjen ja ihmisen toimijuuden tarkastelun oikeudenmukaisemmalla tavalla (Vogel 2015). Erityyppiset ympäristöt olisi mahdollista sijoittaa näin spektrille, jossa ihmisen vaikutus ja vastuu on eri asteista sen eri kohdissa. Luonnon käsitettä pohditaankin nyt ennennäkemättömän laajasti. Visioidaan sitten biosfäärin jatkamista teknosfäärillä (Mensvoort & Grievink 2012) tai luonnon prosesseista oppimista biomimetiikan avulla (Benyus 2002), pyrkimys aktiiviseen haltuunottamiseen ja muokkaamiseen säilyy vain eri muotoja saaden. Kollektiivinen valinta jättää tekemättä muihin lajeihin ja planeettaan vaikuttavia tekoja vaikuttaa tällä hetkellä kaikkein epätodennäköisimmältä suunnalta, vaikka se voisi olla laajasti ottaen viisasta.

Kaupunkiluonnon haastava kauneus

Kaupunki ja luonnonympäristöt on asetettu usein vastakkain ja etenkin 1900-lukua luonnehti vahva tarve maailman kategorisoimiseen binääristen vastakkainasettelujen kautta. Ympäristöestetiikka tutkimusalana sai uuden alun 1960-luvulla yleisen ympäristöliikehdinnän myötä, mutta silloin senkin huomion kohteena oli lähinnä luonnonympäristöt ja ennen kaikkea huoli ihmisen aiheuttamasta peruuttamattomasta tuhosta niissä. Kaupunkiympäristöjen esteettiset arvot nousivat tutkimuksen kohteeksi vasta 1990-luvun mittaan ja silloinkin pääasiassa arkkitehtonisen kokonaisilmeen tai sosiaalisen toiminnan esteettisen arvon osalta. Kaupunkiluonnon osana puistot ja muu suunniteltu viherympäristö on toki puolustanut paikkaansa kaupungeissa mutta villimpään, ei-suunniteltuun luontoon kaupunkiympäristöissä on yhä vaikea suhtautua, niin arkikokemuksen kuin tutkimuksenkin tasolla. Kaupunkiympäristöissä korostuu helposti se, miltä luonto ihmissilmään näyttää. Kun kaikki ympäristössä on suunniteltua, vähäinkin poikkeavuus

10 "Lintujen elämä ei ole entisellään – ja se kertoo koko ekosysteemin muutoksesta" (YLE 27.2.2020) <https://yle.fi/uutiset/3-11226313>.

11 "Geenitekniologiayritys yrittää luoda laumoittain mammutin ja norsun risteymiä vaeltamaan tundralle" (YLE 14.9.2021) <https://yle.fi/uutiset/3-12098202>.

erottuu. Meillä ei kuitenkaan ole varaa olla enää ajattelematta luontoa kaupungeissa.

Yhdistyneiden kansakuntien biodiversiteettiraportti¹² nostaa esiin ihmisen ja luonnon suhteen tarkastelun kokonaisvaltaisesta näkökulmasta. Siinä on mukana myös luonnon monimuotoisuuden ja ihmisten terveyden välisen kytköksen (one health) -näkökulma.

Miten eri tavoin luonto sitten on jo läsnä kaupunkiympäristössä? Jo yli puolet maapallon ihmisistä asuu kaupunkiympäristöissä, joiden laatu ja piirteet vaihtelevat suuresti. Yhteistä kaikille kaupungeille on kuitenkin ihmisen rakentaman ja luonnonelementtien vaihtelu ja keskinäinen vuorovaikutus. Suomessa on totuttu ajattelemaan, että kaupungeillemme on tyypillistä niiden läheisyys metsien kanssa, mikä takaa kaupunginkin asukkaille nopean pääsyn luonnonympäristöihin ”lataamaan akkuja” kaupungin aisteja kuormittavasta hälinästä. Suomalaisessa kontekstissa teollistumisen ja viimeistään suuren maaltamuuton jälkeen keskustelu kaupunki- ja maaseutuympäristöistä on saanut pitkäksi aikaa vastakkaisasettelevia sävyjä, joissa kaupunki on jollain tavalla välttämätön paha taloudellisessa mielessä mutta maaseutu agraari- ja luontoympäristöineen kaihon ja kaipuun paikkana se pohjimmainen sielunmaisema. Kaupunkikehitys Suomessa on eurooppalaisittain hyvin tuoretta, joten on ymmärrettävää, että urbaanin asenteen kehittyminen on ottanut aikansa ja siihen kuuluu erikoisiakin sävyjä. Yksi näistä liittyy nuoreen ja rationaalisiin periaattein läpikotaisin suunniteltuun kaupunkirakenteeseen, jossa luonnolle on osoitettu ”paikkansa”. Varsinainen kaupunkiluonto ei siis sekään ole meillä vielä kovin vanhaa tai omaleimaiseksi kehittymään päässyttä (Ruuskanen, Schönach & Väyrynen, 2021).

Luontokokemuksen urbanisoituminen herättää huolen siitä pystymekö enää tunnistamaan luontoa, kun sitä kohtaamme. Toinen yhtä tärkeä kysymys on kuitenkin, missä määrin tai millaisin osin luonto on jo läsnä ja esillä kaupunkiympäristöissä. Laajempaa keskustelua toivoisi käytävän siitä, mikä on ”sopivaa” luontoa kaupungissa ja voitaisiinko näitä käsityksiä perustellusti jollain tavoin laajentaa. Läpikotaisin suunnitellut viherympäristöt tai luontomatkoilukohteiden kehittäminen saattaa johtaa jopa luonnon ”vihteellistämiseen”. Toisaalta on tärkeää varmistaa luontokokemusten saavutettavuus ja vaikka tarinallistamisen tai pedagogiikan keinoin voidaan onnistuneesti herättää kiinnostusta luontoa ja sen suojelua kohtaan. Tästä esimerkkinä taannoiset kampanjat tiedon lisäämiseksi koskien lahopuiden ekologista merkitystä tai viime aikojen pörriäiskampanjat, jotka ovat lisänneet tietoutta ja pölyttäjähönteisten arvon tunnistamista suuren yleisönkin parissa.¹³

Urbaanin ympäristön virikkeisiin tottuneelle kaupungin asukille luonto kaupungin ulkopuolella voi näyttäytyä paitsi pelottavana myös tylsänä.

12 The Global Biodiversity Outlook 5 (GBO-5; YK 15.9.2020) <https://www.unep.org/resources/report/global-biodiversity-outlook-5-gbo-5>.

13 ”Näin muutat pihasi elämää pursuavaksi keitaaksi” (YLE 25.5.2018) <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2018/05/25/nain-muutat-pihasi-elamaa-pursuavaksi-keitaaksi>; ”Pölyttäjien määrä on romahtanut – ja siitä voi tulla ihmiskunnan kohtalonkysymys” (YLE 1.4.2020) <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/04/01/polyttajien-maara-on-romahtanut-ja-sii-ta-voi-tulla-ihmiskunnan-kohtalonkysymys>.

Luonnon ei tarvitse olla kaunis ja ihmistä miellyttävä, jotta sitä voitaisiin suojella ja arvostaa. Historia on kuitenkin osoittanut, että sokeat pisteet yleisen arvostuksen näkökulmasta jäävät helpommin myös paitsioon, kun niiden tulevaisuudesta ja määrärahoista päätetään. Kaupunkiluonnon radikaali ja paikoin jopa epämukava moninaisuus tulisi näin tunnistaa, jotta sen moninaiset arvot turvataan mahdollisimman pitkälle tulevaisuuteen. On syytä tunnistaa, että monet eliölajit ja ekosysteemit adaptoituvat ihmisen tuottamiin kaupunkiympäristöihin ja levittäytyvät näin uusiin radikaaleihin paikkoihin tuottaen uudenlaisia, usein jännitteisiä kohtaamisia ihmisten kanssa. Kaupunkiympäristöt nykyisessä laajuudessaan ovat evoluution mittakaavassa melko uusi asia ja siksikin luonto ja ihmisten tapa kokea luontoa muuttaa väistämättä muotoaan.

YK:n raportin mukaan vihreän infrastruktuurin lisääminen kaupungeissa on perusteltua myös kaupungin ihmisasukkaiden ja -käyttäjien terveyden ja elämänlaadun näkökulmasta. Termi ”vihreä infrastruktuuri” viittaa vain osaan kaupunkiluontoa ja käsitteenä se kalskahtaa luontoa jälleen loke-roivasti ja hyötynäkökulmaisesti lähestyvältä. Joka tapauksessa on selvää, ettei ole merkityksetöntä millä tavalla annamme tilaa luonnolle kaupunkitilassa. Lupaavaa monimuotoisuutta on jo olemassa kaupungeissa, mutta sitä myös tehokkaasti tuhoetaan. Olemme myös länsimaissa lähestymässä nopeasti tilannetta, jossa mikä tahansa luonnon arvon kaupunkiympäristöissä tunnistava keino ja kannanotto on tervetullut. Yhtenä suuntana ylisukupolvinen estetiikka voisi tarjota tarvittavaa käsitteellistä kehikkoa tämän hetken esteettis-ekologisten arvojen ja tulevaisuuden preferenssien linjaamiseksi (Lehtinen 2020; Capdevila-Werning & Lehtinen 2021).

Monialainen tutkimus tukee yhä vahvemmin sitä, että vihreällä infrastruktuurilla on tärkeä rooli niin psyykkisen ja fyysisen terveyden edistämisessä kuin myös elonkirjon turvaamisen ja hiilensidonnan kannalta. Näitä asioita on esteettisessä mielessä erilaista ja jopa vaikeampaa suunnitella pitkälle tulevaisuuteen kuin kaupunkien perinteistä rakennettua ympäristöä. Ylisukupolvinen ajattelu ohjaa pohtimaan keinoja esteettisissä arvoissa tapahtuvaan muutokseen varautumiseksi: konkreettisesti tämä tarkoittaa esimerkiksi ylisuunnittelun välttämistä ja muunneltavuuden lisäämistä tulevaisuuden ympäristöjä suunniteltaessa.

Lopuksi

Palataan vielä kaupunkiin lasten ja loppukauden pariin. Emme ehkä koskaan voi täysin ymmärtää miten ihmis- tai lintulapset ympäristönsä lopulta kokevat ja mitä samankaltaisuuksia tai poikkeamia erilaisten samaan ympäristöönkin sijoittuvien eläimämaailmojen välillä on. Eläinten elämän ja toiminnan esteettisen ulottuvuuden tarkkailu ja kuvittelu rauhanomaisen rinnakkaiselon muodossa voi kuitenkin rakentavasti muokata ihmisoletettua luontosuhdetta. Ihminen tarkkailee kaupunkiluontoakin itse osana sitä: ei tarvitse siis mennä aina omaa arjen ympäristöään pidemmälle saadakseen

kosketusta luontoon. Kaupunkiympäristöille tyypillistä luontoa ja luontokokemusta ei tulisi ainakaan väheksyä jonkin autenttisemman tai vaikeammin saavutettavan luontokokemuksen kustannuksella. Luonnon kuormitusta voisi jopa vähentää ja luontosuhdetta parantaa, jos ymmärrämme luonnon aidosti entistä monimuotoisemmin ja hyväksymme sen niissäkin muodoissa, missä se on arjen ympäristöistä pyrittä kirjaimellisesti kitkemään.

Ihmisen ympäristökokemuksen kokonaiskuvan kannalta esteettinen ulottuvuus on vain yksi osa sitä moninaista kudelmaa, jossa suhdetta ympäristöön pohditaan ja podetaan. Suomessa on totuttu luonnon ja etenkin metsien läheisyyteen: tämä on luontokokemuksen saavutettavuuden kannalta hyvä ja turvattava asia. Toisaalta on myös todennäköistä, että luonnonympäristöjen itsestään selvä saavutettavuus on myös hidastanut kaupunkiluonnon moninaisuuden tunnistamista. Tapamme kokea luontoa esteettisesti on sekä kulttuurin että tieteellisen tiedon muokkaamaa ja näin ollen se muuttuu myös ajallisesti ja sukupolvelta toiselle. Luonnon kokeminen oman aikamme (ja tulevaisuuden) kaupungeissa on merkityksellistä luontosuhteemme jäsentymisen kannalta: se voi auttaa oivaltamaan oman ja kulttuurimme vaikutuksia ympäristöön (vrt. Ratinen 2021 tässä kokoelmassa). Kulttuurisella tasolla rakkaat luontomielikuvat saattavat sitoa ajattelua haitallisesti, jolloin on vaikea suhteuttaa ihmisen ja luonnon yhteenliittymiin spektrin eri kohdissa. Vihreän infrastruktuurin lisääminen kaupunkiympäristöihin on kattotavoitteena hyvä lähtökohta kaupunkiluontosuhteen monipuoliselle kehitymiselle, mutta arvojen muutos vie mahdollisesti enemmän aikaa kuin mitä meillä on.

Artikkelin lähteet

Alcaraz León, María José 2011. Morally Wrong Beauty as a Source of Value, *The Nordic Journal of Aesthetics*, 22(40–41), pp. 37–52. <https://doi.org/10.7146/nja.v22i40-41.5198>

Benuys, Janine 2002. *Biomimicry: Innovation Inspired by Nature*. New York: Harper Perennial.

Capdevila-Werning, Remei & Sanna Lehtinen 2021. Intergenerational Aesthetics: A Future-Oriented Approach to Aesthetic Theory and Practice. *Philosophical Inquiries*, 9(2), s. 175–198.

Carlson, Allen 2020. Environmental Aesthetics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/environmental-aesthetics>.

Foster, Cheryl 1992. Aesthetic Disillusionment: Environment, Ethics, Art. *Environmental Values*, 1(3), s. 205–215. doi:10.3197/096327192776680052.

Ghosh, Amitav 2016. *The Great Derangement: Climate Change and the Unthinkable*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Kant, Immanuel 2018 [1790]. *Arvostelukyvyyn kritiikki*, suom. R. Pitkänen. Helsinki: Gaudeamus.

Kummala, Petteri 2016. Tämä ei ole luontoa! Hybridi, ympäristön luovuus ja urbaani monimuotoisuus: Kaupunkiluonnon esteettiset ulottuvuudet Helsingin keskustan

kaupunkitilassa. Helsinki: Helsingin yliopisto. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/166702>

Lehtinen, Sanna 2020. An Intergenerational Approach to Urban Futures: Introducing the Concept of Aesthetic Sustainability, teoksessa A. Haapala, B. Frydryczak & M. Salwa (toim.) *Moving from Landscapes to Cityscapes and Back: Theoretical and Applied Approaches to Human Environments*. Lodz: Przepis¹, s. 111–119.

Mensvoort, Koert van & Hendrik Jan Grievink (toim.) 2012. *Next Nature: Nature Changes Along with Us*. Actar.

Naukkarinen, Ossi 2011. Esteettinen jalanjäljen jäljillä, teoksessa A. Haapala, K. Puolakka & T. Rannisto (toim.) *Ympäristö, estetiikka ja hyvinvointi*. Helsinki: SKS, s. 88–108.

Rolston III, Holmes 1999. Soiden estetiikan ekologinen perusta, teoksessa K. Hakala (toim.) *Suo on kaunis*. Helsinki: Maahenki, s. 43–57.

Ruuskanen, Esa, Paula Schönach & Kari Väyrynen (toim.) 2021. *Suomen ympäristöhistoria 1700-luvulta nykyaikaan*. Tampere: Vastapaino.

Vogel, Steven 2015. *Thinking like a Mall: Environmental Philosophy after the End of Nature*. Cambridge, MA: MIT Press.

Welsch, Wolfgang 2004. *Animal Aesthetics, Contemporary Aesthetics*, 2, https://digitalcommons.risd.edu/liberalarts_contempaesthetics/vol2/iss1/15.

Liite 1. Muistioon haastatellut tutkijat ja asiantuntijat

- Otto Latva, tutkijatohtori, dosentti, Yleinen historia ja kulttuurihistoria, Turun yliopisto.
- Juha Kuisma, tietokirjailija, toimittaja.
- Kaisa Vainio, nuorempi tutkija, kulttuuriantropologia, Metsätieteiden osasto, Itä-Suomen yliopisto.
- Elisa Aaltola, dosentti, Psykologian ja logopedian laitos, filosofia, Turun yliopisto.
- Ilari Sääksjärvi, professori, Turun yliopiston biodiversiteettiyksikkö.
- Anne Kumpula, professori, oikeustiede, Turun yliopisto.
- Minna Opas, dosentti, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.
- Sirpa Tani, professori, Kasvatustieteiden osasto, Helsingin yliopisto.
- Panu Halme, yliopistonlehtori, Bio- ja ympäristötieteiden laitos, Jyväskylän yliopisto.
- Antti Rajala, tutkijatohtori, Kasvatustieteiden osasto, Helsingin yliopisto.

Liite 2. Artikkeleja kirjoittaneiden tutkijoiden esittelyt

Irtoilemisesta merkitykselliseksi osaksi maailmaa (tämän muistion luku 5)

Professori Arto O. Salosen asiantuntijuus liittyy kestäväan hyvinvointiin. Hän työskentelee Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden laitoksella ja on Suomen kestävan kehityksen asiantuntijaneelin jäsen.

Raisa Foster (FT, dosentti) työskentelee yliopistotutkijana Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden laitoksella. Hänen taiteellisen tutkimuksensa lähtökohtana on ihmisen kehollinen maailmasuhde. Foster on Suomen Taidekasvatuksen tutkimusseuran johtokunnan jäsen.

Voiko luonnosta tulla pois? Mikä on se luonto, johon olemme suhteessa? (tämän muistion luku 6)

Pihla Soinnunmaa, Risto Willamo, Leena Helenius, Charlotta Holmström, Anni Kaikko ja Annika Nuotiomäki, Kudelma-verkosto

Kudelma – kokonaisvaltaisen ja kestävan systeemisen muutoksen verkosto on Helsingin yliopistolla toimiva tutkimusryhmä. Kudelmassa kestävyysaasteita ratkaistaan kokonaisvaltaisen ajattelun tutkimuksen, vertaisoppimisen ja tieteen popularisoinnin keinoin. Tutkimusryhmä koostuu tutkijoista ja opiskelijoista ja on perustettu vuonna 2014. Kudelmaa luot-saa noin kymmenhenkinen johtoryhmä, vetäjänään yliopistonlehtori Risto Willamo.

Kuinka laajaa on laaja-alainen osaaminen? Rakentavan monilajisen vuorovaikutuksen sisällyttäminen opetussuunnitelmiin (tämän muistion luku 7)

Sami Keto on väitöskirjatutkija, tietokirjailija ja pedagogi. Pääaineina opiskelussa hänellä on ollut ekologia ja kasvatustieteet. Tampereen yliopiston Kasvatus ja yhteiskunta -tohtoriohjelmassa suorittamassaan väitöskirjassa hän tarkastelee ihmisen ja muunlajisten suhteita kasvatuksellisessa

kontekstissa. Hän kirjoittaa aiheesta myös tietokirjaa. Lisäksi hän toimii pedagogina sekä aikuisille että lapsille suunnatuissa ihmisen ja muun elämän välisiä suhteita käsittelevissä koulutushankkeissa.

Jani Pulkki (KT, dosentti) toimii Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunnassa kasvatustieteiden tutkijana POISED tutkijaryhmässä. Hän teki väitöskirjansa kilpailuun liittyvistä kasvatuksellisista ongelmista. Hyveitä 2000-luvulle -väitöskirja valmistui vuonna 2017. Tällä hetkellä hän muotoilee ekososiaalista kasvatustieteiden Koneen säätiön rahoittamassa Ekososiaalisen kasvatustieteiden luonnos -projektissa, joka on käynnissä 2019 vuoden alusta vuoden 2022 loppuun.

Pauliina Rautio (KT, dosentti) johtaa AniMate-tutkimusryhmää Oulun yliopistossa. Monitieteinen ryhmä koostuu kasvatustieteiden, ekologian ja antropologian asiantuntijoista, tehden yhteistyötä myös taiteilijoiden kanssa. AniMate on osa Oulun yliopiston tutkimusohjelmaa Biodiverse Anthropocenes, jossa Rautio ryhtyy pureutumaan luontokadon juurisyyhin tutkimalla nuorten kansalaisten ajatuksia ja tunteita hankaliksi koetuista eläimistä osana elämää kannattelevaa kirjaa.

Lasten ympäristöherkkyttä tukeva luontokasvatusta kestävä elämäntavan perustana (tämän muistion luku 8)

Ilkka Ratinen toimii apulaisprofessorina Lapin yliopistossa. Hänen tutkimuksensa keskittyy kestävyyskasvatukseen, jossa painottuu erityisesti kestävyysmuutoskyvykkyyden oppiminen. Hän on väitellyt kasvatustieteestä vuonna 2016 aiheenaan ilmiöpohjaisen luonnontieteen opetuksen vaikutus luokanopettajaopiskelijoiden ilmastonmuutuskäsityksiin ja opetustapoihin. Ratinen oli myös Suomen ilmastopaneelin jäsen vuosina 2016–2019.

Näkökulmia luontosuhteiden eriarvoisuudesta: Esimerkkinä vammaisten luontokokemukset ja luontosuhteet (tämän muistion luku 9)

Hannele Cantell (KT, dosentti) toimii opettajankouluttajana Helsingin yliopiston Kasvatustieteellisessä tiedekunnassa. Hän opettaa ja tutkii kestävyys- ja globaalikasvatukseen liittyviä teemoja. Lisäksi Cantell on aktiivinen yhteiskunnallinen vaikuttaja muun muassa kansalaisjärjestöissä ja kasvatustieteiden organisaatioissa. Hän on kirjoittanut ympäristö- ja kasvatustieteiden tieto- ja oppikirjoja yli 30 vuoden ajan.

Sivistys ja valistus luontosuhteessa (tämän muistion luku 10)

Markku Oksanen (VTT, dosentti) työskentelee filosofian yliopistonlehtorina Itä-Suomen yliopistossa. Viime vuosina hän on tutkinut muun muassa ympäristöllisiä ihmisoikeuksia ja luontokohteiden oikeuksia, suojelubiologian etiikkaa, ilmastonmuutoksen filosofiaa ja niin sanottujen omantunnonkysymysten merkitystä politiikassa.

Kaupunkiluonto ja luonnon kauneuden muuttuva myytti (tämän muistion luku 11)

Sanna Lehtinen (FT, dosentti) toimii tutkijatohtorina Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulussa. Hänen käsittelee tutkimuksessaan ympäristö- ja kaupunkiestetiikan ajankohtaisia kysymyksiä. Hän on Suomen estetiikan seura ry:n puheenjohtaja sekä yhteisjohtaja kansainvälisessä kaupunkifilosofian tutkimusryhmässä.

SITRA

SITRA MUISTIO 9.12.2021

Sitran muistiot ovat tulevaisuustyömme taustaksi tuotettuja sisältöjä.
ISBN 978-952-347-248-8 (PDF)
www.sitra.fi

SITRA.FI

Itämerenkatu 11-13,
PL 160, 00181 Helsinki
Puhelin 0294 618 991
 @SitraFund